

RECEP TAYYIP
ERDOĞAN
ÜNİVERSİTESİ

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ISSN: 2757-5551

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

Journal of Turkish Language and Literature

TÜRKDED-7
Aralık-2023

R İ Z E

RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
RECEP TAYYIP ERDOĞAN UNIVERSITY FACULTY OF ARTS AND SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ

JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND
LITERATURE

TÜRKDED-7
ARALIK-DECEMBER-2023

Uluslararası hakemli bir dergi / *International Refereed Journal*

Yılda iki defa yayımlanan (Haziran-Aralık), uluslararası hakemli bir dergidir.
International refereed and widespread periodical journal published two times in one year (June-December)

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ
VE EDEBİYATI DERGİSİ / RECEP TAYYIP ERDOĞAN UNIVERSITY FACULTY OF
ARTS AND SCIENCES JOURNAL OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE /
TÜRKDED SAYI / NUMBER 7- ARALIK-DECEMBER-2023**

YAYIMLAYAN / PUBLISHED:

**RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ
VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ / RECEP TAYYIP ERDOĞAN UNIVERSITY FACULTY OF
ARTS AND SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE /
e-ISSN: 2757-5551**

SAHİBİ ~ OWNER

Yönetim Kurulu Adına
Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Murat TOMAKİN

**SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
(BAŞEDİTÖR)~EDITOR IN CHIEF**
Prof. Dr. İhsan SÂFİ

ALAN EDİTÖRLERİ~FIELD EDITORS
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU (*Eski Türk
Edebiyatı*)

Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA (*Eski Türk Edebiyatı*)
Doç. Dr. Ümit HUNUTLU (*Eski Türk Dili*)
Doç. Dr. Ekrem GÜZEL (*Yeni Türk Edebiyatı*)
Dr. Öğr. Üyesi Gül Yılmaz ÇAL (*Yeni Türk Dili*)
Dr. Öğr. Üyesi Elif Şebnem DEMİRCİ (*Türk Halk
Edebiyatı*)
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah ŞİŞMAN (*Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları*)
Dr. Öğr. Üyesi Songül KARACA (*Eski Türk Edebiyatı*)
Dr. Öğr. Üyesi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ
GÖZELCE (*Türk Halk Edebiyatı*)

**YARDIMCI EDİTÖRLER~ASSISTANT
EDITORS**

Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Songül KARACA
Dr. Öğr. Üyesi Damlanur K. GÖZELCE
Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ
Arş. Gör. Sefacan DOĞRU

**YABANCI DİL DANIŞMANLARI~
FOREIGN LANGUAGE CONSULTANTS**

Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım ÖZSEVEÇ
Dr. Öğr. Üyesi Volkan MUTLU
Öğr. Gör. Ahsen AVCILAR

HALKLA İLİŞKİLER~PUBLIC RELATIONS

Arş. Gör. Sefacan DOĞRU

KAPAK TASARIM~COVER DESIGN

Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ

YAYIN KURULU~EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Hasan Ali ESİR
Prof. Dr. İhsan SAFİ
Doç. Dr. Ümit HUNUTLU
Dr. Öğr. Üyesi Elif Şebnem DEMİRCİ
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem GÜZEL
Dr. Öğr. Üyesi Gül YILMAZ ÇAL
Dr. Öğr. Üyesi Gülşah ŞİŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Serap EKŞİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Songül KARACA
Dr. Öğr. Üyesi Damlanur K. GÖZELCE
Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ
Arş. Gör. Seher E. PEHLİVAN
Arş. Gör. Sefacan DOĞRU

YAZIŞMA ADRESİ~CORRESPONDENCE

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 53100 Rize-
Türkiye
Recep Tayyip Erdogan University Faculty of Arts and
Sciences Department of Turkish Language and
Literature, 53100, Rize Turkey +90 0464 223 61 26,
tdedergisi@erdogan.edu.tr

Yazılarda belirtilen görüş ve düşünceler yazarların sorumluluğundadır, dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini
yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

*The opinions and ideas in papers published on the journal belong only to its authors and do not necessarily reflect the idea of the journal
and its publisher, all the scientific and legal responsibility of the writings belongs to the authors*

DANIŐMA KURULU~ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdullah EREN (*Ordu Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ahmet KARTAL (*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŐAR (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Bayram Ali KAYA (*Sakarya Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ataemi MİRZAYEV (*Azerbeycan Milli Bilimler Akademisi*)
- Prof. Dr. Beyhan KESİK (*Giresun Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Bilal KIRIMLI (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Burul SAGINBAYEVA (*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Cafer MUM (*İnönü Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Gülhan ATNUR (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Mehmet AYDIN (*On Dokuz Mayıs Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK (*Necmettin Erbakan Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ (*İstanbul Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Muhammet GÜR (*Marmara Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR (*Atatürk Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Muharrem DAYANÇ (*İstanbul Medeniyet Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Necip Fazıl DURU (*Ordu Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Öcal OĞUZ (*Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (*Hacettepe Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Salim ÇANOĞLU (*Balıkesir Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Ülkü ELİUZ (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Oğuz KARAKARTAL (*Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Yavuz BAYRAM (*On Dokuz Mayıs Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU (*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)
- Prof. Dr. Zeki TAŐTAN (*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Ahmet TOPAL (*Atatürk Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Ergin JABLE (*Priştine Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (*Dicle Üniversitesi*)
- Doç. Dr. Tohid MELİKZADE (*Urmiye Azad Üniversitesi*)
- Dr. Mihály DOBROVITS (*Macaristan Szeged Üniversitesi*)

BU SAYININ HAKEMLERİ~REFEREES OF THIS ISSUE (TÜRKDED-7)

Prof. Dr. Adem CEYHAN (*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*)

Doç. Dr. Abdülkadir DAĞLAR (*Abant İzzet Baysal Üniversitesi*)

Doç. Dr. Bekir SARIKAYA (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)

Doç. Dr. Elza ALIŞOVA DEMİRDAĞ (*Girne Amerikan Üniversitesi*)

Doç. Dr. Erhan GİRAY (*Artvin Çoruh Üniversitesi*)

Doç. Dr. Hüseyin YILDIRIM (*Hacı Bayram Veli Üniversitesi*)

Doç. Dr. Hüsna KOTAN (*Artvin Çoruh Üniversitesi*)

Doç. Dr. İsmail AVCI (*Balıkesir Üniversitesi*)

Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN (*Fırat Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Merve BÜYÜKADA (*Bayburt Üniversitesi*)

Öğr. Gör. Dr. Özlem KAHRAMAN (*Giresun Üniversitesi*)

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Recep Tayyip Erdogan University Faculty of Arts and Sciences
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI DERGİSİ
JOURNAL OF TURKISH AND LITERATURE
TÜRKDED-7, 2023.

İÇİNDEKİLER – CONTENTS

EDİTÖRDEN

Prof. Dr. İhsan SÂFİ

PROF. DR. HASAN ALİ ESİR

1- 33

Türkçe Kırk Hadisler ve Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf Risalesinin Türkçe Kırk Hadis Kategorisinde İncelenmesi
The Examination Of The Turkish Forty Hadiths and Haza Kitab Hadith Sharif Treatise in The Turkish Forty Hadith Category

PROF. DR. MUSTAFA IRMAK

34-52

Sezai Karakoç'un Güzellikler Kasidesi Adlı Çevirisi Üzerine
On Sezai Karakoç's Translation Titled Qasidah of Beauties

PROF. DR. SALİDE ŞERİFOVA

53-67

S.C. Pişevari'nin "Nadire" Romanının Tür Özellikleri, Konusu, Karakterleri ve Sanatsal Dili
Genre Characteristics, Problematics, Images and Artistic Language of S.C. Pischevar's Novel "Nadira"

DOÇ. DR. MEHMET SAİT ÇALKA

68-81

Kıyıda Kalmış Bir Şair: Hâmid Nizâmî (Beşkardeş) ve Eserleri
Poet Left on The Edge: Hâmid Nizâmî (Beşkardeş) and His Works

DOÇ. DR. LALA HASANOVA

82-95

Güncel Azerbaycan Romanı: Gelişme Eğilimleri ve Perspektifler (2000'li Yılların Romanları Temel Alınarak)
Contemporary Azerbaijani Prose: Trends and Prospects of Development (Based on Novels of The 2000s)

DR. ÖĞR. ÜYESİ RABİA AKSU

96-110

Türkçenin Soru Eki/Edatı + {Mı⁴} Nın Ek-Fiil İşlevi
Additive-Verb Function of Turkish Questionary Suffix/Preposition {+mı⁴}

ARŞ. GÖR. BAHAR KURU

111-116

Safî, İhsan (2022), Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatro Eserleri Üzerinde Alegorik Bir Okuma: Hükümdarlar, Ankara: Kurgan Edebiyat Yay., 520 S., Isbn: 978-605-7697-63-9

EDİTÖR'DEN

Değerli Okuyucular;

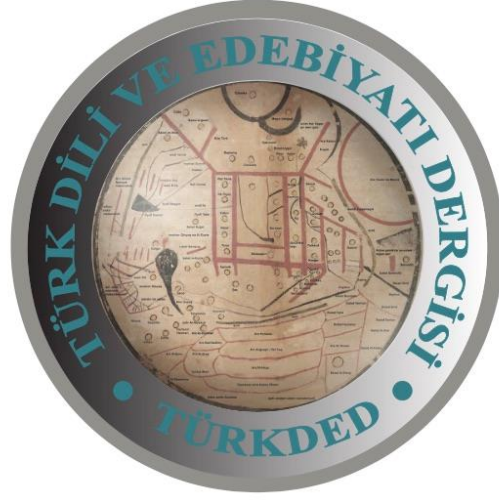
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi -Journal of Turkish Language and Literature-(TÜRKDED)'in yedinci sayısını yayımlamış bulunmaktayız. Böylelikle yayın hayatımızda dördüncü yılımızı da bitirmiş olduk. Dergimizin tüm makale süreçleri Dergipark sistemi üzerinden ve ULAKBİM TR DİZİN'in belirlediği kriterlere göre yapılmaktadır. Dergimiz Index Copernicus, İdealonline, CiteFactor, Eurasian Scientific Journal Index, Asos Index, Isam gibi indeksler tarafından taranmaktadır. 2024 yılından itibaren de ULAKBİM TR DİZİN'de taranmayı amaçlamaktayız.

Bu sayıda, Türk dili ve edebiyatının farklı çalışma alanlarından araştırma ve inceleme ürünü altı özgün makale ve bir kitap incelemesi yazısına yer verilmiştir. Türk dili ve edebiyatı derken hem Türkiye sınırları içerisinde hem de Türkiye dışında yaşayan Türk topluluklarını kastetmekteyiz. Böylelikle Türk dili ve edebiyatının bir bütünlük taşıdığı düşüncesini de benimsediğimizi göstermekteyiz.

Dergimize makaleleriyle ve inceleme yazısıyla katkı sağlayan bilim insanlarına ve hakem heyetine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Ayrıca dergimizin bu sayısının hazırlanmasında emeği geçen arkadaşlarımıza ve alan editörlerimize de teşekkür ediyoruz. Dergimizdeki yazıların Türk dili ve edebiyatı sahasında bundan sonra yapılacak olan çalışmalara kaynaklık etmesini ve alanına faydalı olmasını diliyoruz.

Bir sonraki sayımızda buluşmak ümidiyle...

Prof. Dr. İhsan SAFİ

**TÜRKÇE KIRK HADİSLER VE HÂZÂ KİTÂBU HADİSİ ŞERİF
RİSALESİNİN TÜRKÇE KIRK HADİS KATEGORİSİNDE
İNCELENMESİ**

**THE EXAMINATION OF THE TURKISH FORTY HADITHS AND HAZA
KİTAB HADITH SHARIF TREATISE IN THE TURKISH FORTY HADITH
CATEGORY**

HASAN ALİ ESİR

Prof. Dr, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

*Prof. Dr., Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of Turkish Language and Literature*

hasan.esir@erdogan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0199-7266>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-7, Aralık -December 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 24.10.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 29.11.2023
Sayfa-*Pages*: 1-33.

Atf/Citation: Esir, Hasan Ali, (2023). “Türkçe Kırk Hadisler ve Hâzâ Kitâbu Hadisi Şerif Risalesinin Türkçe Kırk Hadis Kategorisinde İncelenmesi” *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/2: 1-33.

TÜRKÇE KIRK HADİSLER VE *HÂZÂ KİTÂBU HADİSİ ŞERİF*
RİSALESİNİN TÜRKÇE KIRK HADİS KATEGORİSİNDE
İNCELENMESİ

*Prof. Dr. Hasan Ali ESİR**

Özet

Kırk hadis, dinî türler arasında oldukça rağbet görmüştür. Arap edebiyatında ilk örnekleri miladi VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülür. Popülerliğini zamanımıza kadar sürdürmüştür. Çok sayıda müellif kırk hadis kaleme almıştır. Sayıları hakkında rakam vermek şimdilik doğru olmaz. Çünkü yeni araştırmalarla yeni eserler keşfedilmektedir. İncelediğimiz risale de yeni keşfedilmiş bir eserdir. Üzerinde yapılmış bir çalışma tespit edemedik. Bu çalışmada eseri her yönüyle inceledik ve onun Türk edebiyatındaki yerini tespit etmeye çalıştık. Bunun için önce Türk edebiyatında genel olarak kırk hadisleri ele aldık; Türk edebiyatının dışında Şîa'da da kırk hadis geleneği olduğuna işaret ettik. Sonra yüzyıllar içerisinde Türk edebiyatında nispeten farklı özelliklere sahip kırk hadisleri irdeledik. Ardından araştırma konusu olan eseri tanıttık ve iki nüshaya dayanan karşılaştırmalı metnini gerekli açıklamalarla birlikte verdik. En son kısma eserin M nüshasının tamamı ile T nüshasının son sayfasını örnek olarak ekledik. Böylece içinde kırktan fazla hadis tercümesi bulunan mensur bir risaleyi kırk hadis kategorisinde değerlendirmiş olduk.

Anahtar Kelimeler: Dinî türler, hadis tercümesi, kırk hadis, Türk edebiyatı, yeni bir eserin keşfi.

THE EXAMINATION OF THE TURKISH FORTY HADITHS AND HAZA
KİTAB HADITH SHARIF TREATISE IN THE TURKISH FORTY HADITH
CATEGORY

Abstract

Forty hadiths were very popular among religious genres. It appears in Arabic literature from the second half of the VIII. century AD. It has maintained its popularity until our time. Many authors have written forty hadiths. It would not be correct to give a figure about their number for now because new works are revealed through new research. The treatise we examined is also a newly discovered work. We could not find any study conducted on it. In this study, we examined the work titled *Haza Kitab Hadith Sharif* in every aspect and tried to determine its place in Turkish literature. For this, we first discussed forty hadiths in Turkish literature in general and pointed out that there are forty hadith traditions in Shia as well as Turkish literature. Then, we examined forty hadiths with relatively different characteristics in Turkish literature over the centuries.

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
hasan.esir@erdogan.edu.tr ORCID: 0000-0002-0199-7266.

Afterwards, we introduced the work, which is the subject of the research, and gave its comparative text based on two copies, together with the necessary explanations. In the last part, we added the entire M copy of the work and the last page of the T copy as an example. Thus, we evaluated a prose work in which there are more than forty hadith translations in the category of forty hadith.

Key Words: Religious genres, hadith translation, forty hadith, Turkish literature, discovery of a new work.

I. Giriş

I.1. Genel Olarak Kırk Hadis

Arapça *h d ş* kökünden gelen “hadîs”; haber, söz, rivayet, olay; Hz. Peygamber’in sözleri, davranışları, başkalarının yaptığı ve kendisinin tasvip ettiği hareketler demektir. Ayrıca hadisleri tespit, nakil ve anlamaya yönelik ilim koluna da hadis denir. Türkçede kırk hadis, Arapçada erba‘ûn hadis, Farsçada çihil hadis olarak adlandırılan eserler Arap edebiyatında hicri II. (M VIII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren derlenmeye başlamıştır (Kandemir 2022: 466). Bu eserleri derlemenin temel amacı, “Kim ümmetim için sünnetten kırk hadis ezberlerse, ben kıyamet gününde onun şefaathçisi ve şahidi olurum (Süyûtî 1990: 524/8636)”; ya da “Kim ümmetim için kırk hadis kaydederse, kıyamet gününde fakih olarak haşrolunur (Aclûnî 1988: II, 246/2465).” müjdesine nail olmaktır. Kırk hadislerin bu ümitle derlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim İshak Hocası Ahmed Efendi (öl. 1708) bu müjdeye nail olmak arzusuyla *Tercüme-i Hadîs-i Erba‘ûn*’inin başında Hz. Ali’nin Hz. Peygamber’den naklettiğini söylediği; “Kim ümmetimin din işleriyle ilgili kırk hadis ezberlerse Allah kıyamet günü o kişiyi âlimler ve fakihlerle birlikte diriltir ve bir araya getirir.” (Kaya 2019: 45) hadisini zikretmiştir. Mahiyeti hakkında bilgi bulunmayan ilk kırk hadisi Abdullah b. Mübârek kaleme almış, ardından Muhammed b. Eslem et-Tûsî (öl. 242 / 856), *el-Erba‘ûn*’unu bablara göre tasnif etmiştir. Muhaddisler, hadis tahsili için dolaştıkları çeşitli kültür merkezlerinde duyup öğrendikleri hadislerden bu beldelere göre bir seçme yapmış, “böldâniyye” adını verdikleri kırk hadisler derlemişlerdir. Hasan b. Muhammed b. Muhammed el-Bekrî’nin (öl. M 1258) hadis tahsili için gittiği 160’tan fazla yerleşim bölgesinin nüfusu kalabalık kırk şehirden derlediği ve kırk tâbiînin kırk sahabeden rivayet ettiği kırk hadisi bu türdendir. İbn Hacer el-Askalânî (öl. M 1449), sema yoluyla ve âlî isnatla kırk ayrı hocasından duyduğu, onların da kırk ayrı sahabeden rivayet ettikleri kırk beş hadisi derlemiştir (Kandemir 2022: 467, 468).

Şîa’da da kırk hadis geleneği bulunmaktadır. Bu gelenek Küleynî’nin (öl. 329 / 941) *el-Kâfî* adlı eserindeki “Şîa’mızdan kim kırk hadis ezberlerse Allah kıyamet günü o kimseyi fakih ve âlimlerle beraber haşreder.” rivayetine dayanır. Rivayetin Şiiler tarafından değerli görülen, dört hadis kitabının en önemlisi ve ilki olan *el-Kâfî*’de bulunması, Şii geleneğinde kırk hadise verilen önemi gösterir. Şii anlayışa göre yazılmış ilk erba‘ûniyyât, Abdurrahman b. Ahmed el-Huzâî’nin (öl. H 485) *el-Erba‘ûn Ani’l Erba‘ûn fi Fezâ’ili Ali Emîri’l-Mü’minîn* adlı eseridir.

Daha sonra hicri VI. asırda Müntecebüddîn er-Razi'nin (öl. ?) *Erba'üne Hadîsen* ve hicri VIII. asırda Mekkî el-Âmilî'nin (öl. H 1384) *Erba'üne Hadîsen* adlı eserleri gelmektedir. Şîa'da ayaklara mesh, Hz. Ali ve ehlibeytin fazileti, imamet gibi konular özel olarak kırk hadis eserlerinde ele alınmıştır. Bu konuların dışında Hz. Fatma ve ehlibeyit imamları; ahlak, ilim, fıkıh konularında da kırk hadisler derlenmişlerdir. Şîa geleneğinde derlenen kırk hadisler son zamanlara kadar gelmiştir. Âyetullah Humeynî (öl. 1989) riya, kibir, dünya sevgisi, havf ve reca, sabır ve tövbe konularında *el-Erba'üne Hadîsen*'i yazmıştır (Akhan 2021: 19-21).

II. Türk Edebiyatında Kırk Hadis

Kırk hadis; siyer, hilye, mevlit, maktel gibi dinî bir türdür. *Ahsenü'l-Haber Min Kelâmî Seyyidi'l-Beşer*, *Ahsenü'l-Hadis*, *Amâil-i Fezâil-i Cihâd*, *Arafâtü'l-Ârifîn*, *Çihil Hadis*, *Erba'îniyyât-ı Mütessesile*, *Hadîs-i Erba'în Şerhi*, *Hadîs-i Erba'în-i Kudsi*, *În Kelimât Ânest ki 'Ali Kerrema'llâhü Vechehü Radiya'llâhü 'Anhü Fermûde vü Rivâyet Kerde est 'Ani'n-Nebiyi Sallâ'llâhü 'Aleyhi ve Sellem*, *Kühl-i Dîde-i A'yân*, *Manzûme-i Hadîs-i Erba'în*, *Miftâhu'l-Fütûhât*, *Ravzatü'l-Ubbâd*, *Sehmü'l-Îsâbe fî Fezâil-i'r-Remy ve's-Sihâm*, *Sihhatâbâd*, *Şerh-i Hadîs-i Erba'în*, *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în*, *Tercüme-i Hadîs-i Hamsîn*, *Te'vîlât-ı Hadîs-i Erba'în*, *Tuhfe-i Atebe-i Aliyye*, *Tuhfetü'l-İslâm* gibi farklı isimler altında yazılmış / derlenmişlerdir. Muhteva bakımından yalnız hadis metinlerinden oluşmaların yanında, hadisleri anlatan kısa açıklamalarla yetinilen veya tercüme ve şerhlerle genişletilen ya da incelediğimiz eserde olduğu gibi mensur ve sadece hadis tercümelerinden oluşmalar da vardır. Kırk hadis tercümelerinin bir kısmı ayet ve hadislerle, öğüt ve hikâyelerle desteklenmiştir. Yalnız kutsi hadislerden oluşmalar olduğu gibi, Hz. Peygamber'in hutbelerinden, aynı ravinin rivayetlerinden veya aynı konuda seçilen kırk hadislerden başka yedi, on vb. bazı rakamlarla ilgili hadislerden yahut noktasız harflerden seçilenler de vardır. Muhtevası çeşitli olan kırk hadislerin çoğunu *Kur'an*'ın faziletleri, İslam'ın şartları, takva, ilim ve âlim, siyaset ve hukuk, toplumsal ve ahlaki hayat, bir kavim, bölge veya şehrin fazileti, tıp, hüsnühat gibi ilim ve sanat dallarıyla ilgili konular oluşturmuştur (Karahan 2022: 470). Türk edebiyatında ilk kırk hadis tercümesi, Kerderli Mahmûd b. Ali (öl. M 1360) tarafından Hârizm'de hicri 759'da (M 1358 ya da daha önce) yazılmıştır. Daha çok öğüt ağırlıklı olan *Nehcü'l-Ferâdis* her biri on kısım olan dört bölümden ibarettir. Her kısımda önce bir hadisin Türkçe tercümesi yapılmıştır. Daha sonra o hadis yeri geldikçe hikâyelerle, başka hadis ve ayetlerle, önemli şahsiyetlerin hayatlarından örneklerle ve hikmetli sözlerle şerh edilmiştir. Daha sonraki kırk hadisler arasında dikkat çekenlerden biri, Câmî'nin (öl. 1492) *Çihil Hadîs*'inin tercümeleridir. Ahmet Sevgi (1999: 4-24), Câmî'nin *Çihil Hadîs*'inin Türkçeye dokuz tercümesini tespit etmiştir. Bu tercümeleri sırasıyla; Ali Şîr Nevâî (öl. 1501), Fuzûlî (öl. 1556), Rihletî (öl. ?), Nâbî (öl. 1712), Müfid (öl. 1726), Münîf (öl. 1742), Seyyid İbrâhîm (öl. 1783), Zühdî (öl. 1914) ve mütercimi bilinmeyen bir kırk hadis şeklinde sıralamıştır. İncelediğimiz *Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf* risalesinde hadislerin sadece Türkçe tercümelerine yer verilmiştir. Risalede

ağırlıklı olarak iyi bir mümin olmak için neler yapmak gerektiği, hangi fiillerin sevap, hangilerinin günah olduğu konularını anlatan hadisler derlenmiştir. Bu konuda aşağıda bilgi verilecektir.

II.1. Yüzyıllar İçerisinde Bazı Kırk Hadis Derleyenler ve Eserleri

Türk edebiyatında ilk kırk hadis yukarıda da zikrettiğimiz Kerderli Mahmûd'un *Nehcü'l-Ferâdis'* idir. XV. yüzyılda Kemal Ümmî (öl. 1475), ölüm hakkındaki bir hadisin mesnevi şeklinde 200 beyitlik şerhini yapmış ve adına "Kırk Armağan" demiştir. Şerhin kırk hadis tercümesi olduğunu söyleyenler olduğu gibi, ölüm konusunda bir hadisten ibaret olduğunu ileri sürenler de olmuştur (Yavuzer 2008: 59, 60). Bu yüzyılda Nevâî, Câmî'nin aynı addaki eserini dörder mısralık kıtalar hâlinde hicri 886'da (M 1481) tercüme etmiştir (Kut 1989: 452). XV. asrın ikinci yarısı ile XVI. asır başlarında yaşamış olan Şirvanlı Hatiboğlu Habîbullâh (öl ?) *Kırk Hadis Tercümesi'*ni (*Erba'în Söz Tercümesi*) hicri 918'de (M 1512) Mısır'da yazmıştır. Habîbullâh, Hz. Peygamber'in kırk hadisini birer beyitle Türkçeye tercüme etmiştir. Eserde Câmî'nin aynı konudaki manzum eserinin tesirleri görülür (Ceyhan 2015: 55-59). XVI. yüzyılda yaşamış ve hakkında bilgi bulunmayan Hazînî (öl. ?), *Şerh-i Hadîs-i Erba'în*'ini hicri 930'da (M 1524) mesnevi nazım biçimiyle tercüme etmiştir. Eser 3800 beyittir (Avcı 2007: 19, 28). Usûlî'nin (öl. 1538-39) *Manzum Hadis Tercümesi*, bir kısmı divan nüshalarının baş tarafında bulunan hadislerin tercümesinden ibarettir. Hadislerin sayısını Abdülkadir Karahan 80, Gürer Gülsevin 120 olarak tespit etmiştir. Usûlî, hadisleri kıtalar şeklinde tercüme etmiş, bu arada hadislerle ilgili kısa şerhlere de yer vermiştir (Kaya 2012: 214). Âdem Ceyhan da (2003: 157-186) Usûlî *Divan'*ının altı nüshasına göre 69 hadis ve Hz. Ali'ye ait 10 söz tespit etmiştir. Fuzûlî, *Hadîs-i Erba'în Tercümesi'*ni Molla Câmî'nin *Hadîs-i Erba'în*'ini ve Ali Şîr Nevâî'nin *Çihil Hadîs*'ini örnek alarak yazmıştır. Mensur bir mukaddime ile başlayan risalede hadisleri kıtalar şeklinde çevirmiştir (Karahan 1996: 244). Nev'î (öl. 1599), Gelibolu'da Mesih Paşa Medresesi müderrisi iken hicri 977'de (M 1569) kaleme aldığı kırk hadis tercümesinde, hadisleri konularına ayırmış ve kıta şeklinde nazmetmiştir (Sefercioğlu 2007: 53). Âlî Mustafa Efendi (öl. 1600) *Çihil Hadis* adıyla iki eser kaleme almıştır; bunlardan ilkinin hicri 1005'te (M 1597) tamamlamıştır. Âlî Mustafa, hadisleri aruz kalıplarına uyacak şekilde manzum parçaların içine yerleştirmiştir (Akün 1989: 419). Derviş Ali b. Hacı Mustafa'nın (Derviş Ali b. Hacı Mustafa el-Bosnevî) (XVI. asır) *Fezâilü'l-Cihâd* adlı kırk hadis tercüme ve şerhinde hadislerin konusu cihat, hikâyelerin konusu şehitlik, gazilik, gazanın fazileti, cihadın keyfiyeti ve cihatla ilgili benzer konulardır. Müellif cihat konulu hadisleri ve hikâyeleri derleyip bir eser meydana getirirken her bir hadisi en az iki beyitle nazmen tercüme etmiş, ihtiyaç duyduğunda beyit sayısını artırmış ve şerh etmiştir. Müellif eserini toplam on iki bap üzere düzenlemiştir (Çağman Türkmen 2019: 39, 40,42, 43,44). Eser bu yönüyle Türkçe kırk hadis derlemeleri arasında özel bir yere sahiptir. Yine bu yüzyılda Lutfî (öl ?) adlı birinin 59 beyit ve ikişer beyitlik 40 kıtadan oluşan bir kırk hadisi vardır. Üç bölümden oluşan eserin ikinci bölümünde Lutfî, her hadisi iki beyitlik kıtalar hâlinde nazmetmiştir. Seçilen hadislerin çoğunluğu birer cümlelik kısa hadislerdir (Avcı 2016: 4-7). XVII. yüzyılda Hâkânî

Mehmed Bey (öl. 1606) mesnevi şeklindeki *Miftâhu'l-Fütûhât*'ını hicri 1012'de (M 1603) tamamlamıştır. Serbest bir şekilde tercüme ve şerh ettiği eserinde hadislerle ilgili evliya, enbiya ve ashap menkıbelerine de yer vermiştir. Her hadisin tercümesi on, hikâye kısmı ise kırk elli beyit kadardır (Uzun 1997: 168). Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi (öl. 1621), I. Ahmed'in emriyle hicri 1021'de (M 1612) bir kırk hadis tercümesi kaleme almıştır. Hadisler ve şerhleri daha çok dörder mısra, bazen de ikişer mısra ile tercüme edilmiş, bu kısa çevirileri mensur açıklamalar takip etmiştir (Karahana 2022: 471). Ankaravî İsmâil Rusûhî'nin (öl. 1631) *Hadîs-i Erba'în Şerhi*, sema, raks ve teganni ile ilgili hadisleri şerh eden bir eserdir (Yetik 1991: 213). Nâbî de (öl. 1712) Câmî'nin *Çihil Hadîs*'ini aynı adla Türkçeye manzum olarak çevirmiştir. Hadisler birer kıta hâlinde oldukça sade bir dille serbest olarak tercüme edilmiştir (Karahana 2006: 259). XVII. yüzyılda muhteva bakımından erba'înlere benzemekle birlikte çeşitli sayılarla sınırlandırılan eserlere de rastlanmaktadır. Fethî-i Karamânî'nin (öl. 1694) *Tercüme-i Hadîs-i Hamsîn*'i buna örnektir. Eser, Buhârî ve Müslim'den seçilen 51 hadisin manzum tercümesi ve Arapça şerhidir (Yıldız 2013: 431). XVIII. yüzyıl özellikle III. Ahmed dönemi kırk hadisler bakımından zengindir. Enderûn-ı Hümâyûn mensuplarından Abdullâh b. Mehmed b. Şa'ban'ın (öl. 1708) hicri 1115'te (M 1703) III. Ahmed'e sunduğu *Ahsenü'l-Haber Min Kelâmi Seyyidi'l-Beşer*, mensur bir kırk hadis tercümesidir. Eserde on aşereimübeşşere, on kibarimuhacirin, on kibariensarıüzün ve on kadın sahabeden rivayet olunan toplam kırk hadis, dört bölüm hâlinde sunulmuştur. Her hadis tercümesinin ardından o hadisi rivayet eden ravinin tercümeihâli de verilmiştir (Erbaş ve Güler 2020: 203, 204). Osmanzâde Ahmed Tâib'in (öl. 1724), hicri 1120'de (M 1708) kaleme aldığı *Sihhatâbâd*, bir ara hastalanan padişaha iyileşmesi için adanmış bir risale olup sade bir üslupla yazılmıştır. Önce nesirle açıklanan hadisler daha sonra birer kıta ile nazma çekilmiştir (Özcan 2007: 3). İshak Hocası Ahmed Efendi, *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în*'ini, Fâzıl Ahmed Paşa'nın isteği üzerine derlemiştir. Eser, kırk hadis tercümesi ve şerhidir. Kırk hadislerin tertibi önce hadis metninin yazılmasıyla başlar. Sonra kısa tercümesi verilir, gerek duyulursa açıklamaya geçilir. Bu bölümde ayetler, hadisler ve hikmetli olaylar da yer alır (Kaya 2019: 10, 15). Mensur eser içerisinde yer yer Türkçe, Arapça ve Farsça manzum parçalar da bulunmaktadır. Bursalı İsmail Hakkı'nın (öl. 1725), *Şerhu'l-Erba'îne Hadîsen*'i İmam Nevevî'nin (öl. M 1277) kırk hadisinin geniş bir şerhi olup hicri 1137'de (M 1725) tamamlanmıştır. İsmail Hakkı, şerhinde her hadisin metnini parça parça ele almış; sarf, nahiv, lügat, iştikak gibi yönlerden kelime ve tabirleri değerlendirmiş, gerekli gördüğü yerlerde ayet, hadis ve güvenilir kitaplardan örneklerle hadisleri şerh etmiştir (Karahana 2022: 471, 472). Câmî'nin kırk hadisininin bir başka tercümesini Münîf yapmıştır. Karahana'ya göre (2022: 472) bu tercüme hicri 1146'da (M 1733) yapılmıştır. Münîf'in kırk hadis tercümesinin bulunduğu nüshalarda konu, *În Kelimât Ânest ki 'Ali Kerrema'llâhü Vecchêhü Radya'llâhü 'Anhü Fermûde vü Rivâyet Kerde est 'Ani'n-Nebiyi Sallâ'llâhü 'Aleyhi ve Sellem* ya da bu ibarenin Türkçeye tercüme edilmiş başlığı altında yer

almaktadır. Münîf, çevirisini kıtalar hâlinde yapmıştır (Sevgi 1999: 15). Bu yüzyılda Hanîf İbrâhim Efendi (öl. 1775) *Erba'üne Hadîsen bi-Lafzateyn* (*Erba'üne Hadîsen min Levâmi'i'l-Kelim*) ve *Sehmü'l-İsâbe fî Fezâilî'r-Remy ve's-Sihâm* adlı iki kırk hadis derlemiştir. *Erba'üne Hadîsen bi-Lafzateyn* miladi 1737'de tamamlanmıştır. *Sehmü'l-İsâbe fî Fezâilî'r-Remy ve's-Sihâm*'ın ise miladi 1759'da yazımına başlanmıştır (Alkahtani 2019: 5, 10, 11). *Erba'üne Hadîsen bi-Lafzateyn* iki kelimelik hadislerden, *Sehmü'l-İsâbe fî Fezâilî'r-Remy ve's-Sihâm* da ok atma, yay kullanma konularındaki hadislerden derlenmiştir; eserler bu yönleri ile dikkat çekmektedir. Türkçe manzum kırk hadis tercümelerinin en başarılı örneklerinden birini bu yüzyılda Köstendilli Süleyman Şeyhî (öl. /1819-20?) vermiştir. Süleyman Şeyhî, *Te'vilât-ı Hadîs-i Erba'în* adlı eserinde ele aldığı hadislerin şerhlerini yapmıştır. Hadislerin çoğunu din, ahlak ve ictimai hayat konularından seçmiştir. *Te'vilât-ı Hadîs-i Erba'în* 1200 ile 1230 (M 1785 ile 1815) yılları arasında yazılmıştır. Eserde 39 hadis bulunmaktadır. Mensur bir eser olup içinde üç de manzume bulunmaktadır (Öksüz 2010: X, 27, 179-202)¹. İsmail Müfid Efendi'nin (öl. 1803) eserleri sıralanırken 10. sırada *Terceme-i Hadîs-i Erba'în* ve 13. sırada *Hadîs-i Erba'în Tercemesi* olduğundan bahsedilmiştir (Kösem 2008: 4). Türkçe kırk hadis tercümelerinde XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen duraklama XIX. yüzyılda da devam etmiş, önceki yüzyıllardaki verimliliğine ve edebî seviyesine ulaşamamıştır. Bu dönemde Babakaleli Ahmed Abdülaziz Efendi'nin (öl. 1879) 132 varaktan oluşan *Hadîs-i Erba'în Şerhi* vardır (Turan 2020: 22, 25). XX. yüzyılda Cebbarzâde Mehmed Ârif'in (öl. 1920), altı ciltten oluşan *Hazâin-i Envâr ve Defâin-i Esrâr* adlı eserinde 800'den fazla hadis ve 1.000 kadar sahabenin tercümeihâli yer alır. Eser *Hadîs-i Erba'în Şerhi* olarak da bilinmektedir (Özgüç 2013: 39-42, 54). Babanzâde Ahmed Naim de (öl. 1934) Nevevî'nin *el-Erba'ün* adlı eserini *Kırk Hadîs* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir (Çakan, 1991: 376). Babanzâde'nin *Kırk Hadîs Tercümesi*, Muammer Bayraktutar tarafından 2018'de yayımlanmıştır. Kırk hadis derleme faaliyetleri son dönemde de devam etmiştir. Ahmed Hamdi Akseki'nin (öl. 1951) *Peygamberimizin Vecizeleri* (1945), Hasan Basri Çantay'ın (öl. 1964) *Kırk Hadîs ve Mealleri* (1956-1962), Abdülkadir Karahan'ın (öl. 2000) *Kırk Hadîs'i* (1977) bu türün son örnekleri arasındadır. Türk edebiyatında kırk hadis tercümelerinin yanında “gül-i sad-berk” olarak da bilinen 100 hadis tercüme ve şerhleri vardır. Latîf Abdüllatif Çelebi'nin (öl. M 1582) *Sübhâtü'l-Uşşâk*'ı bu türde bir tercümedir. Necip Fazıl Kısakürek'in çeşitli konulara dair ikişer mısra ile tercüme ettiği *101 Hadîs'i* bulunmaktadır (Karahan 2022: 472, 473).

Elbette Türk edebiyatında gerek muhtasar gerekse mufassal kırk hadisler daha fazladır. Hepsini burada zikretmek bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Sadece yüzyıllar içinde belli başlıları zikredilerek *Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf* risalesinin yeri tespit edilmeye çalışıldı. İlim

¹ Karahan'a göre (2022: 472) Hanîf İbrâhim Efendi ve Köstendilli Süleyman Şeyhî, XIX. yüzyıl müelliflerindedirler. Yine Karahan'a göre (2022: 472) Süleyman Şeyhî'nin mevzubahis eseri de manzum olup 35 hadisi kapsamaktadır.

âlemi, son çalışmalarla yeni kırk hadislerin varlığından haberdar olmaktadır. Bu yüzden Türk edebiyatında kırk hadislerin sayısı hakkında rakam telaffuz etmek şimdilik doğru değildir.

III. Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf

III.1. Eserin Adı, Müellifi ve Dönemi

Eserin adı, nüshalarda serlevhada kırmızı mürekkeple *Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf* olarak yazılmıştır. Eserin tespit edilen iki nüshasından Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 1881/2 demirbaş numarada kayıtlı olanın sonunda (22b), cümle tamamlanmadan, “Kaçan kıyâmet günü gelese”den sonra, ‘Temmetü’l-hurûf bi-‘avni’llâhi’l-meliki’l-‘azîzi’r-ra’ûf Osmân ibn Halîl, gafera’llâhu lehû târîh-i sene 1202” şeklinde temmet kaydı verilmiştir. Kayıтта, müstensihin Osmân ibn Halîl olduğu ve istinsahın hicri 1202’de (M 1786) tamamlandığı belirtilmiştir. Ancak eserin dil özellikleri daha önceki bir dönemi (mesela XV. yüzyıl) işaret etmektedir. Nüsha genel olarak istinsah nüsha özelliği taşımaktadır. Bu isim Millî Kütüphanede müstensih olarak kayıtlıdır. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 55 Hk 458/5 demirbaş numara nüshasında herhangi bir isim ve tarih zikredilmemiştir. Şimdilik eserin müellifinin ve telif tarihinin bilinmediğini söyleyebiliriz.

III.2. Genel Özellikleri

Risale 13 sayfa olup mensurdur. Besmele, hamdele, dua ve temenni ayetlerinden / sözlerinden sonra hadislerin tercümeleleri geliyor. Hadislerin Arapça metinleri yoktur. Eser edebî yönden zayıftır.

III.3. Muhtevası

Müellif, bir müminin bilmesinde fayda gördüğü konularla ilgili hadisleri derleyip tercüme etmiştir. Bunlar sırasıyla; Hz. Peygamber’e salavat, onun şefaatinin kimlere olacağı, ezanı ve kameti işitip cemaate katılmayanlara selam verilmeyeceği, *Kur’an* surelerinin fazileti, insanda bulunan dört cevher, âlimlerin toplumdaki yeri, cennet ve cehennem ehlinin özellikleri, kibirlilerin cennete giremeyecekleri, zerre miktarı iman olanların cehenneme girmeyeceği, kavun yemenin günahların bağışlanmasına ve cennete girmeye vesile olacağı, yoldan çıkan ve aşırılığa kaçanların durumu, insana secde edilmeyeceği, ezanı işitip cemaate katılmayanların cennete giremeyecekleri, şarap içenlerin durumu, toprak yiyenlerin durumu, *Kur’an* öğretmenin sevabı, âlimleri sevmek ve onlara sadaka vermek, ilim yolunda ölen kimsenin durumu, vakit namazlarını terk edenin durumu, eşlerin birbirlerine karşı iyi muameleleri, âlim mezarını ziyaret etmek, su vermenin faziletleri, yemeği saklamanın cezası, *Kur’an* okuyanların ve dinleyenlerin bağışlanacağı, misafir ağırlamanın sevabı, şehitlere ve taundan ölenlere azap olunmayacağı, namazı terk edenlere yardım edilmemesi gerektiği, beş vakit namazı terk edenin durumu, fitrenin önemi, bıyığı usulüne uygun kesmek, dört şeyin (ulemanın ilmi, beylerin adaleti, ganilerin cömertliği, fakirlerin duası) önemi, her çeşit oyunun haram olduğu, âlimlerin Allah’ın dostu olduğu, dünyayı sevmenin bütün günahların sebebi olduğu, kıyamette ölümün bir koç gibi mahşer

yerine getirileceği ve cennet ve cehennem ehli için ölümün olmayacağı, âlimle sohbetin önemi, mezarlıkta Fâtiha okumak ve cenaze adabı şeklinde verilmiştir. Bu konular din, fıkıh, dua, namaz, takva, ahlak ve sosyal hayat, ilim ve âlim gibi bireyi ilgilendiren temel konulardır. Israrla vurgulanmak istenen ise ilim ve âlimi sevmek ve namazı terk etmemektir. Hadislerin sayısı 46 olarak tespit edilmiştir (1 tane de Hz. Ali'ye ait vecize vardır). Ancak tercümelerden bazıları farklı değerlendirilebilir. Bu durumda sayı değişebilir. Ravi senedi doğrudan Hz. Peygamberdir. Senette kullanılan ifadeler; “Hazret-i Resûl,   aleyhi’s-selâm, buyurmuşdur”, “Kâle Resûlüllâh-i   aleyhi’s-selâm”, “Peygamber,   aleyhi’s-selâm, buyurmuş ki”, “Ve Resûlüllâh aydur”, “Muhammed,   aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm, hadîs-i şerîfinde buyurur kim” vb.dir. Ayetlerin faziletine dair rivayetlerde (biri dışında) ravi senedi verilmeden doğrudan rivayete geçilmiştir. Hadislerin sıhhat durumu tartışılabilir; ancak bu işi, alanın uzmanlarına bırakmak gerekir. Nitekim bazılarının mevzu olduğu, tespit edildikleri kaynaklarda belirtilmiştir. Mevzu hadislerde bazen metinden sonra “sadaka Resûlüllâh”; “sadaka Resûlüllâh-i   aleyhi’s-selâm”; “sadaka Resûlüllâh, ne   ūzu bi’llâhi min hâl”, “bu söz üzerine i   tibâr olunsun” gibi ifadelerle sahih oldukları vurgulanmak istenmiştir².

III.4. Dil ve Söyleyiş Özellikleri

Bu bölümde eserin ayırıcı niteliklerini ortaya koyan bazı örnekler üzerinde durulacaktır. Eserin dili XV. yüzyıl dil özelliklerini taşımaktadır. Sade ve anlaşılır bir dili vardır: “Ve dahı Resûlüllâh,   aleyhi’s-selâm, buyurdı: Bir kimse bir lokma kavun yise Allâh Te   âlâ Hazretleri aña biñ kez biñ günahını giderür ve dahı biñ kez biñ derece virür cennetde ve dahı derecesin yücedür, zîrâ kavun cennetden çıkmışdur.” (M 18a/8-12). Yer yer mahalli söyleyişler görülür: “eşitse” (işitsi) (M 17a/5), “mirât” (murat) (M 17a/12), “duz” (tuz) (M 17b/8), “dad” (tat) (M 17b/9), “korkulu olmak” (korkar olmak) (M 17b/13), “pahil” (bahil) (M 18a/3), “fikara” (fukara) (M 19a/3), “öylen namâzi” (öğle namazı) (M 19a/15), “gülece” (tebessümle) (M 19b/4). Anlatım şekli ya da dönemin söyleyiş özelliği olan ifadeler: “bilmeseler gerekdür” (bilmeyecekler) (M 18a/13), “begce ashâblar” (nüfuzlu kimseler) (M 18a/13,14), “çalku” (çalgı) (M 18a/14), “  ilmini okuyan” (ilim okuyan, ilim öğrenen) (M 22a/14), “âdem oğlanı” (insanoğlu) (M 18b/2), “kırk günden” (kırk gün kadar) (M 18b/14), “bir içim su” (deyim) (M 20a,/1). Farklı yapılarda cümleler vardır. Şart cümlesi: “Bir kimse benim ismim eşitse, salât-ı şerîfe getürse, tahkîk ol kimse benim şefâ   atime müstehak olur!” (M 16b/9-11). Soru cümlesi: “Senün şefâ   atıña kim müstehak olur?” (M 16b/8). Dua ve temenni cümlesi: “  Aleyhi’s-selâm!” (M 16b/4). Tekit cümlesi: “Sadaka Resûlüllâh-i   aleyhi’s-selâm.” (M 17a/7). İstisna cümlesi: “Kur’ân ve   ilm diñlemeyeler, illâ çalkuya heves ideler ve dahı   ibâdet itmeyeler, illâ ramazânda ideler, ancak onlar olmaz, illâ îmânsuz olur, didi.” (M 18a/14,15). Devrik cümle: “Allâh Te   âlâ her lokmasına bir şehir yabar cennetde.” (M 20b/7,8). “  ulemâ Allâhuñ döstudur, gâfilen dahı olursa; câhil Allâhuñ

² Daha geniş bilgi için metne ve ilgili açıklamalara bakılmalıdır.

düşmânıdır, abdi zâhid olursa.” (M 22a/12-14). “Ve eger kırk güne dek tevbe itmezse hüküm olunur kâfir deyü.” (M 18b/10,11). Benzetmeli devrik cümle: “Eger beglerin ‘âdilligi olmasa ba‘zı insân ba‘zı insânı yirdi, nitekim kurt koyunu yedügi gibi.” (M 21b/9-11). “Ve” bağlaçlı sıralı cümle: “Ve eli cömert olur ve namâzı çok kılar ve orucu kâmil dutalar.” (M 17b/13,14). Kelime grupları. Sayı grubu: “biş kez biş” (bir milyon) (M 18a/10), ünlem grubu: “Yâ Resûlüllâh!” (M 16b/8), eş anlamlı tekrar grubu: “buyurur aydur” (M 19a/8); birleşik fiil grubu: “selâm virmeñ!” (M 17a/2,3). Kipler. İstek: “okuya” (okusun) (M 17a/10), şart: “gelese” (gelse) (M 22b/7).

III.5. Nüsha Bilgileri

III.5.1. Millî Kütüphane Nüshası

Millî Kütüphanenin dijital kayıtlarında *Kitâb-ı Hadîs-i Şerîf* adıyla ve 06 Mil Yz A 1881/2 yer numarasıyla kayıtlıdır. Künye bilgileri; “DVD No 97, ölçü 225x148-145x85 mm., Müstensih Osmân b. Halîl, istinsah tarihi 1202 (1786), yaprak 16b-22b, satır 15, Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, harekeli nesih” şeklinde verilmiştir. Metinde başlık *Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf*’tir. Müstensih -hatırladığı ya da tespit ettiği kadarıyla- birkaç hadis metnini de konu akışına riayet etmeden rast gele “çıkma” (der-kenâr) olarak kaydetmiştir (Bk. M 16b, 18a, 21a, 22a). Ayrıca bir sarhoşun bir sarhoşu öldürmesi ile ilgili *Hidâye*’deki bir hükme de yer vermiştir (Bk. M 18a).

III.5.2. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Nüshası

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı dijital kayıtlarında *Risâle fî’l-Ehâdîsi’n-Nebevî* adıyla ve 55 Hk 458/5 demirbaş numarada kayıtlıdır. Künye bilgileri; “istinsah tarihi hicri (miladi) 1188 (1775), bulunduğu yer Ankara Millî Kütüphane (Samsun İl Halk Kütüphanesi), DVD No 1628, ölçü 203x145-147x75 mm., yaprak 77b-82b³, satır 17, yazı nesih, kağıt saykallı abadi” şeklindedir. Metinde başlık *Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf*’tir. Künye bilgilerinde “istinsah tarihi hicri (miladi) 1188 (1775)” olarak verilmiştir. Ancak metinde bu tarihe dair bilgi yoktur.

Her iki nüshadaki farklılıklara bakılacak olursa nüshaların birbirinden ya da üçüncü bir nüshadan çoğaltıldıkları anlaşılıyor. Bu yüzden nüsha sayısının daha fazla olabileceği de ihtimal dâhilindedir.

IV. Sonuç

Kırk hadisler Türk edebiyatında derleme, tercüme ve şerh olarak bazı müellifler tarafından kaleme alınmıştır. Bu eserler XIV. yüzyılda yazılmaya başlanmış ve daha sonraki yüzyıllarda devam etmiş ve zamanımıza kadar gelmiştir. Türk edebiyatında kırk hadislerin gelişip yaygınlaşmasında Câmî’nin tesiri olduğu anlaşılıyor. Hz. Peygamber’in şefaatine nail olmak, bilginler ve fakihler sınıfına dâhil olmak, öldükten sonra hayır dua ile anılmak gibi düşüncelerle kaleme alındıkları, bazı kırk hadislerde zikredilmiştir. Dinî gaye temelinde kaleme alınmış olmaları onların günümüze kadar önemini ve güncelliğini korumalarını sağlamıştır. Türkçe Arapça

³ 83b olacak.

ve Farsça yazılmış olan kırk hadisler; mensur, nazım-nesir karışık ve manzum olarak düzenlenmişlerdir. Yeni çalışmalarla yeni kırk hadislerin varlığı ortaya çıkabileceğinden sayıları hakkında kesin rakam vermek şimdilik doğru olmaz. Bu çalışmadaki eser de yeni ortaya çıkarılmıştır.

Şii geleneğinde de kırk hadis derlemeleri yapılmış ve kırk hadise önem atfedilmiştir. Sünni gelenekte yazılan kırk hadisler Şii anlayışa göre yazılan kırk hadislerden yaklaşık iki asır önce başlamıştır. Şii anlayışta kırk hadis derleme geleneği de zamanımıza kadar gelmiştir.

Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf sadece hadis metinlerinin tercümelerinden derlenmiş 13 sayfalık mensur bir eserdir⁴. Eser bu yönüyle türdeşlerinden ayrılır. Müellifi şimdilik meçhul olan eser, ağırlıklı olarak XV. yüzyıl dil özelliklerini taşır. Hadislerin sayısı 46'dır. Hadis olduğu söylenen "Dünyanın kıvamı dört şey ilemdir." ile başlayan söz Hz. Ali'ye ait vecize olarak tespit edilmiştir⁵. Bu vecize ile birlikte nakledilen sözlerin toplam sayısı 47'dir.

Kaynakları tespit edilen hadislerin bazılarında farklar görülmüştür. Kimi hadislerin kaynağı temel hadis kaynaklarından başka; "Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XI (thk. Habîbürrahman A'zamî), Beyrut, 1972; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, Riyad, 1998; Alî b. Abdülazîz Begavî, *Şerhu's-Sünne* (nşr. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Züheyr eş-Şâvîş), Beyrut, 1986; Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *es-Sünen*, I-IV (nşr. Şuayb el-Arnaût vd.), Beyrut, 2004; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân Dârimî, *es-Sünen*, I-IV (nşr. Hüseyin Selîm ed-Dârânî), Beyrut, 2004; Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, I-IV (nşr. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut 1990; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, I-VII (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad, 1409" kaynaklarda da tespit edilememiştir⁶.

Hadislerin sahihliği tartışmaya açıktır; bununla birlikte epeyce bir kısmının zayıf / uydurma hadis özelliği taşıdığı söylenebilir. Hatta kaynakları tam olarak tespit edilemeyen ya da farklı şekilde tespit edilen bazılarının meşhur bir söz ya da derleyenin kendi yorumu olabileceği de akla gelmektedir. Anlamları yönünden ise İslam'a aykırı bir durum söz konusu değildir. Zayıf hadislerle amel edilip edilemeyeceği konusunu da alanın uzmanlarına bırakmak gerekir. Derlenen hadislere bir bütün olarak bakıldığında ibadet ve bilhassa namazın önemi ile ahlaki değerlere vurgu yapıldığı görülmektedir.

Amaç bilgi vermek olduğu için eserin edebî değeri ikinci planda kalmıştır. Müellif, bazı kırk hadis derleyenler gibi eserini ne amaçla yazdığını açıkça belirtmemiştir. Bununla birlikte eserinin adını *Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf* olarak belirtilmesi onun amacını gösterir. Hadis sayısı kırktan az ya da çok olan eserler genelde kırk hadisler içerisinde değerlendirildiklerinden biz de eseri kırk hadis türüne dâhil ettik.

⁴ Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 1881/2 nüshasında kenarlarda birkaç hadis metni ile bir hüküm metni de bulunmaktadır. İlgili yerlerde bunlarla ilgili açıklamalar yapılmıştır.

⁵ Bk. metin.

⁶ Kimi hadislerin kaynaklarını tespitinde yardımını gördüğüm Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Görevlisi Adem Sadoğlu'na teşekkür ederim.

Çalışmamızda, umumi Türk edebiyatı içerisindeki belli başlı kırk hadisleri mütalaa ederek *Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf*'in yerini ve özelliklerini tespit etmeye çalıştık ve karşılaştırmalı metnini gerekli açıklamalar ve bilgilerle birlikte verdik⁷.

Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf

[M 16b, T 77b] Bismillâhîrrâhmânirrahîm⁸. Elhamduli'llâhi Rabbi'l-âlemîn⁹. Ve'l-âkıbetu li'l-müttakîn¹⁰. Ve lâ 'udvâne illâ 'ale'z-zâlimîn¹¹. (1) Hazret-i Resûl, 'aleyhi's-selâm¹², buyurmuşdur: Kim¹³ benim üzerime bir kerre salavât-ı şerîfe getürse Allâh Te'âlâ ona on haslet virir ve dahı on günâhını bağışlar ve cennetde on derecesini yüce[r]¹⁴. (2) Ashâblar su'âl iderler: Yâ Resûlellâh! Senüñ şefâ'atıña kim müstehak olur? didiler. Resûl Hazreti buyurur ki: Bir kimse benim ismim eşitse¹⁵, salât-ı şerîfe getürse, tahkîk ol kimse benim şefâ'atime müstehak olur. Ve dahı bir kimse benim ismim eşitse¹⁶, salât-ı şerîfe getürmese¹⁷ benim şefâ'atime müstehak olmaz ve ben ona şefâ'at itmezem. Ve dahı bir kimse benim üzerime salavât-ı şerîfe getürse cehennem ol kimsenüñ üzerine harâm [M 17a] olur¹⁸! (3) Ve dahı Resûl buyurmuş ki: Siz Yehûdîlere ve

⁷ Metinde sayfa numaraları köşeli ayraç, hadislerin sırasını gösteren rakamlar yay ayraç içerisinde tarafımızdan eklendi. Farklar, diğer açıklamalarla karışmasın diye italik olarak verildi. M nüshasının tamamı Ek 1'de verildiği için karşılaştırmalı metinde transkripsiyon işaretleri kullanılmadı. Bir nüshada ya da her iki nüshada hatalı yazıldıkları düşünülen kelimelerin asılları dipnotlarda verildi. M nüshası harekeli olduğundan (yanlış olduğu düşünülen harekelemelerin dışında) bu nüshadaki harekeli metin dikkate alındı. Bu yüzden günümüzde söyleyişi değişen ya da gramer / imla olarak yanlış olan bazı kelimeler / sözler bundan dolaydır.

⁸ Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Neml, 27/30.

⁹ Hamt, âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur. Fatıha, 1/2.

¹⁰ En güzel akıbet takva sahiplerininindir. Kasas, 28/83.

¹¹ Zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur (Ayetin başı "Fe lâ" şeklindedir) Bakara, 2/193.

¹² Hz. Peygamberler için "Ona selâm olsun." anlamında dua cümlesi.

¹³ kim: ki T.

¹⁴ Bana Rabbimin katından bir melek geldi ve şöyle dedi: Ümmetinden kim sana bir salavat getirirse Allah bundan dolayı ona on sevap yazar, on günâhını siler, derecesini on kat yükseltir ve getirdiği salavatın aynıyla karşılık verir (Süyûtî 1990: 12/91).

¹⁵ ismim eşitse: ismimi işitse T.

¹⁶ ismim eşitse: ismimi işitse T.

¹⁷ getürmese: getürse T.

¹⁸ Şu hadisler, metindeki hadisle paralellik gösteriyor: Yanında benim adım anıldığı hâlde bana salavat getirmeyen kişinin burnu yere sürülsün (Süyûtî 1990: 273/4459). Bir topluluk toplanır, Allah'ı zikretmeden, Resulüllah'a salavat getirilmeden dağılırsa, bu meclisleri onlar için kıyamet günü bir hasret ve pişmanlık vesilesi olur (Süyûtî 1990: 476/7780). Yanında ismim anılan kimse bana salavat getirsin. Bana bir defa salavat getirene Allah on defa rahmet eder (Süyûtî 1990: 526/8680). Kim sabah ve akşam bana on defa salavat getirirse, kıyamet günü şefaati ona ulaşır (Süyûtî 1990: 532/8811). Kabrimin yanında bana salavat getirenin sesini işitirim. Uzakta bana salavat getirenin salavatı ise bana ulaştırılır (Süyûtî 1990: 532/8812). Bana çok salavat getirin. Çünkü bana getireceğiniz salavat, bağışlanmaya sebeptir. Benim için dereceyi ve fırsatı isteyiniz. Çünkü bana verilecek olan fırsat, Rabbim katında sizin için şefaati sebebidir (Süyûtî 1990: 87/1406). // M 17a kenarda şu hadis metni vardır:

قال النبي عم : من إذا ابويه فقد آذاني ومن آذاني فقد آذى الله ومن آذى الله فهو ملعون)

Peygamber (as.) şöyle buyurmuştur: Anne babasını inciten beni incitmiştir, beni inciten Allah'ı incitmiştir, Allah'ı inciten lanetlenmiştir. Bu hadisin benzeri şöyledir:

وقال (صلى الله عليه وآله): من آذى والديه فقد آذاني، ومن آذاني فقد آذى الله، ومن آذى الله فهو ملعون.

(<https://www.google.com/search?q=%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D9%88>). Tam künye için bk. Kaynakça.

Nasrânlara selâm¹⁹ viriņ, husûsan [T 78a] benim ümmetimiņ Yehûdîlerine selâm virmeņ! Ashâblar sordılar: Yâ Resûlellâh! Senüņ ümmetünde Yehûdîler kimlerdir? Resûl, ‘aleyhi’s-selâm, didi: Şol kimselerdür ki ezân sesin eşitse²⁰, kâmet sesin²¹ eşitseler²² cemâ‘ ate gelmeseler anlar dahı Yehûdîlerdür; dört kitâbda mel‘ unlardur²³, sadaka Resûlüllâh-i ‘aleyhi’s-selâm²⁴. (4) Eger bir kimse fakîrlikden necât mirât iderse *İzâ vâkı’at*²⁵ sûresin okusun²⁶. (5) Bir kimse benim üzerime İslâm kâ’im olsun dirse *Kul yâ*²⁷ *eyyühe’l-kâfirûne*²⁸ sûresin okuya²⁹. (6) Kâle Resûlüllâh-i ‘aleyhi’s-selâm: Bir kimse kabir azâbından emîn olmak isterse *Tebâreke’llezî bi-yedihi’l-mülk*³⁰ sûresin okuya³¹. (7) Bir kimse kıyâmetde susuzlıktan kurtulmak murâd iderse iki *Kul e‘üzü*³²leri okuya³³. (8) Bir kimse kıyâmetde su’âlim âsân gelsün deyü³⁴ mirât iderse *Yâsîn*³⁵ sûresin okuya³⁶. (9) Bir kimse hâcetim geçsen³⁷ ve du‘âm müstecâb olsun dirse *Fâtiha*³⁸ [M 17b] sûresin çok okuya³⁹. (10) Bir kimse cennet şarâblarından içmek mirât iderse [T 78b] *İnnâ e‘taynâ*⁴⁰ sûresin çok okuya, sadaka Resûlüllâhi⁴¹. (11) Ve dahı Resûlüllâh-ı ‘aleyhi’s-selâm buyurmuş kim: Âdem oğlanında dört cevâhir vardır; evvelki cevâhir ‘akıldır, ikinci dîndür,

¹⁹ selâm: - T.

²⁰ sesin eşitse: sesini işitse T.

²¹ T.

²² eşitseler: işitseler T.

²³ mel‘ unlardur: mel‘ unlardır M.

²⁴ Hazret-i Peygamber: “Yahudi ve Hıristiyanlara selam veriniz, ancak ümmetimin Yahudilerine selam vermeyiniz.” buyurdu. Oradakiler “Ümmetinin Yahudileri kimlerdir?” diye sorunca Hz. Peygamber de “Namazı terk edenlerdir.” diye cevap verdi. Sağâni, bu rivayetin mevzu (uydurma) olduğunu söylemiştir (Aclûnî 1988: I, 455/1484). Ali el-Kârî de Süyûtî’nin bu hadise vâkıf olmadığını nakletmiştir (Ünverdi 2009: 27). Aclunî (1988: II, 3019) senedini zikretmeden yoruma açık olarak ümmetin Yahudilerinin, ikinci namazını cemaatle kılmayanlar olduğu hadisine yer vermiştir.

²⁵ Vakı‘a (Kıyamet), 56 /1

²⁶ Kim Vâkıa suresini okursa asla fakirlik dokunmaz (Canan 1995: 12/518).

²⁷ kul yâ: kul T.

²⁸ Kâfirûn (Kâfirler!), 109 /1.

²⁹ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Geceleyin yatağına uzandığında "Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn" suresini oku, sonra birşey konuşmadan uyu. Şüphesiz bu şirkten kurtuluştur (Süyûtî 1990: 28/367).

³⁰ *Tebâreke’llezî bi-yedihi’l-mülk: Tebâreke’llezî M. // Mülk, 67/1: Mutlak hükümlerlik elinde olan Allah, yüceler yücesidir.*

³¹ Tebâreke suresi var ya, işte onu okumak kabir azabına engeldir (Süyûtî 1990: 290/4727).

³² Kul e‘üzü (Sığmırım de!), Felak, 113/1-5; Nâs, 114/1-6.

³³ “Kul e‘üzü”leri okumanın kıyamette susuzluğu gidereceği bildirilmektedir. Resûlullah, Felak ve Nas surelerinin en güzel sığınma duaları olduğunu belirtmiştir: Resulullah, Muavvizeteyn (Kul eüzü bi-Rabbi’l-felâk ile Kul eüzü bi-Rabbi’n-nâs) sureleri nazil olunca bu ikisini okuyarak Allah’a sığınmaya başladı, diğer duaları bıraktı (Nevevî 2016: 2/339).

³⁴ deyü: diyü T.

³⁵ Yâsîn (Yâsîn!), 36/1.

³⁶ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Kim her gece Yasin suresini okursa küçük günahları bağışlanır (Süyûtî 1990: 538/8933).

³⁷ hâcetim geçsen: -M.

³⁸ Fâtiha (Başlangıç, Kur’an-ı Kerim’in ilk suresinin adı.), 1/1-7.

³⁹ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Fatiha suresi her hastalığa karşı şifadır (Süyûtî 1990: 360/5827).

⁴⁰ Kevser (Saf, temiz, tatlı su; cennette bir nehir veya havuz. Kur’an-ı Kerim’in 108. suresi.), 108/1-3

⁴¹ Galip Akın, Beyzâvî, Envâru’t-Tenzîl, I, 536’dan naklen: Kim Kevser suresini okursa, Allah ona cennette bulunan tüm ırmaklardan su verir ve Kurban gününde kulların tüm kurbanlarının sayısının on katı iyilik (sevap) verir (Akın 2015: 99).

üçüncü hayâdur, dördüncü ‘amel-i sâlihîdür; gazab ‘aklı giderür, zinâ dîni giderür⁴², tama ‘ hayâyı giderür, gaybet ‘amel-i sâliha giderür⁴³. (12) Peygamber, ‘aleyhi’s-selâm, buyurmuş ki: Benim ümmetimin içinde ‘ulemâ, ta‘âmı duz gibidir. Zirâ duz katmayınca ta‘âmın dadı olmadığı gibi ümmetim içinde ‘ulemâ olmasa anların dahı dadı olmazdı ve [da]hı⁴⁴ ümmetim ıslâh⁴⁵ olmazdı, sadaka Resûlüllâh⁴⁶. (13) Kâle’n-Nebiyi, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem: Ehl-i cennetün ‘alâmeti yedidür; evvel yüzü nûrlı⁴⁷ olmak, dahı dili Allâha zikir idici⁴⁸ olur, korkulu olur ve eli cöme[r]t⁴⁹ olur ve namâzı çok kılar ve orucu kâmil dutalar, hîc noksân itmez ve dahı her Müslimâna mukaddim⁵⁰ oldukça selâm virir⁵¹. (14) Ve dahı Resûlüllâh Hazreti, ‘aleyhi[M 18a]’s-selâm, aydur: Ehl-i cehennemün ‘alâmeti yedidür; evvel yüzi kara olur ve dahı dili fâhişe söyler, kalbi kara olur ve⁵² namâzı [T 79a] noksân kılar ve urucu noksân dutalar ve eli pahil⁵³ olur ve her Müslimân ugrasa selâm virmez⁵⁴. (15) Ve dahı Peygamber, ‘aleyhi’s-selâm, buyurdu ki: Bir kimsenün kalbinde zerre mikdârı ululanmak olsa ol kimse cennete girmez⁵⁵. (16) Ve dahı Resûlüllâh Hazreti, ‘aleyhi’s-selâm, aydur: Bir kimsenün kalbinde zerre mikdârı îmân olsa ol kimse cehenneme girmez didiler⁵⁶. (17) Ve dahı Resûlüllâh, ‘aleyhi’s-selâm⁵⁷, buyurdu: Bir kimse bir lokma kavun yise Allâh Te‘âlâ Hazretleri⁵⁸ aña biñ kez biñ günâhini giderür ve dahı biñ kez

⁴² zinâ dîni giderür: -T.

⁴³ gaybet ‘amel-i sâliha giderür: -T. // Ademoğlunun vücudunda dört şey tarafından yok edilen dört cevher vardır. Bu cevherler; akıl, din, hayâ ve salih ameldir. Gazap aklı yok eder, haset dini yok eder, tamah hayâyı yok eder, gıybet salih ameli yok eder (Askalânî 2007: 32).

⁴⁴ ve [da]hı: -M.

⁴⁵ اصلاح: -M.

⁴⁶ Ashabım ve ümmetim yemekteki tuz gibidir; yemek ancak tuzla iyi olur (Gümüşhanevi 2012: II-1118/4814). Bu hadisle ilgili Özcan Hıdır (2019: 179), “Kaynaklarında nakledilen İncillerdeki bazı sözlerin İslamileştirilmiş olabileceği olgusu göz önünde bulundurulmalıdır. Ümmetimin arasında ashabımın durumu yemekteki tuz gibidir; yemek ancak tuzla iyi olur.” hadisi-rivayetinde olduğu gibi, kaynaklarında nakledilen İncillerdeki bazı sözlerin ‘İslamileştirilmiş’ olabileceği olgusu göz önünde bulundurulmalıdır.” görüşündedir.

⁴⁷ nûrlu: nûrlı M.

⁴⁸ Allâha zikir idici: Allâhı zikir idinci T.

⁴⁹ حومران: T.

⁵⁰ عقلي: T., عقلي: M.

⁵¹ Bu hadis ve devamındaki hadis, bir hadis olarak ve farklı şekilde tespit edildi: Cennet ehli üçtür; iktidar sahibi olup adaletli olan kimse, akrabalarına ve Müslümanlara karşı merhametli olan kimse, fakir olduğu hâlde sadaka vermeyi seven kimse. Cehennem ehli de beş sınıftır: Tamahını gizleyemeyen hain kişi; akşam sabah demeden ehline veya malına her muamelede oyun yapan; akli yok, kendine hâkim değil, nefesine zebun, hiçbir şeye hayrı olmayan; kötü huylu, kötü dilli; ayrıca cimri ve yalancı (Gümüşhanevi 2012: I-244/998).

⁵² ve: -M.

⁵³ باحیل: T.

⁵⁴ Bk.: Bir önceki hadis.

⁵⁵ Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez (<https://dorar.net/hadith/sharh/74332>).

⁵⁶ Kalbinde zerre kadar imanı bulunan cehenneme girmez (<https://dorar.net/hadith/sharh/74332>).

⁵⁷ ‘aleyhi’s-selâm: ‘aleyhi ve sellem T.

⁵⁸ Hazretleri: Hazreti M.

biş derece virür cennetde ve dahı derecesin yücedür, zîrâ kavun cennetden⁵⁹ çıkmışdur⁶⁰. (18) Ve dahı Resûlüllâh, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem⁶¹, aydur: Benim ümmetim üzerine bir zamân gele ki ‘ulemânuş kadrin bilmeseler gerekdür, illâ begce ashâblara hürmet ideler ve ‘izzet idelir⁶² ve dahı Kur’ân ve ‘ilm⁶³ dinlemeyeler, illâ çalkuya heves ideler ve dahı⁶⁴ ‘ibâdet itmeyeler, illâ ramazânda ideler, ancak onlar olmaz, illâ îmânsuz olur, didi [M 18b], sadaka Resûlüllâh [T 79b], ne‘ûzu bi’llâhi min hâli⁶⁵! (19) Peygamber, ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm⁶⁶, buyurur: Bir kimse âdem oğlanına secde eylese tahkîk ol kimse kâfir olur dimişler⁶⁷. (20) Ve dahı Resûl, sallallâhu ‘aleyh ve sellem⁶⁸, aydur: Bir kimse ezân⁶⁹ sesin eşitse cemâ‘ate varmasa ol kimseye cennet harâm olur didi⁷⁰. (21) Ve Peygamber, ‘aleyhi’s-selâm, aydur: Bir kimse bir dirhem şarâb alsa helâl deyü, keennehu bir âdem öldürmüş gibidir; gökcek sâlih ‘avret-ile zinâ itmiş gibidir ve anasıla zinâ itmişçe günâh yazılır. Bir kimse ol şarâbdan bir kadeh içse tahkîk îmân andan çıkar bedeninden⁷¹ ve eger kırk güne dek tevbe itmezse hüküm olunur kâfir deyü. Eger bir kimse iki kadeh içse, Hak Sübhânehu ve Ta‘âlâ, ol kimsenüj du‘âsın ve namâzın ve orucını seksen yıla dek kabûl eylemez; bu söz üzerine i‘tibâr olunsun⁷². (22) Ve dahı [Resûl] aydur: Bir kimse toprak

⁵⁹ cennetden: cennetde T.

⁶⁰ Karpuzun tadını çıkarın ve onun kıymetini bilin; çünkü onun tatlısı cennet tatlılarından, suyu ise rahmettir. Kim bir lokma karpuz yerse Allah ona yetmiş bin sevap yazar, yetmiş bin kötü amelini siler ve onu yetmiş bin derece yükseltir. Çünkü karpuz cennetten çıkarılmıştır (Arrâk 1981: II, 260/96). Aynı yerde hadisin merfu olduğu belirtilmektedir.

⁶¹ ‘aleyhi’s-selâm: sallallâhu ‘aleyhi ve sellem M.

⁶² ideler ve ‘izzet idelir: ve ‘izzet idelir T.

⁶³ Kur’ân ve ‘ilm: Kur ‘ilm M.

⁶⁴ heves ideler ve dahı: ve şettekî[?] dinleyeler ve dahı Allâha T.

⁶⁵ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Ümmetime öyle bir zaman gelecek ki, Kur’an okuyanlar çoğalacak, fakihler azalacak, ilim ortadan kalkacak, fitne ve ölümler çoğalacak; sonra öyle bir zaman daha gelecek ki ümmetimden Kur’an okuyan kişiler bulunacak fakat boğazlarından geçmeyecek; sonra bir zaman daha gelecek ki müşrik Allah hususunda aynı mevzuda mümine karşı mücadele edecek (Gümüşhanevi 2012: II-880-81/3738).

⁶⁶ ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm: ‘aleyhi’s-selâm M.

⁶⁷ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Bir kimsenin bir başkasına secde etmesini isteseydim, (herhâlde) kadının kocasına secde etmesini isterdim (Nevevî 2016: 1/292).

⁶⁸ Resûl, sallallâhu ‘aleyh ve sellem: Resûlüllâh, ‘aleyhi ve sellem T.

⁶⁹ **أَذِّن** T, **أَذِّن** M.

⁷⁰ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Bir kimse ezanı işitir de özürsüz olarak cemaate icabet etmez ise o kimsenin namazı yoktur (Bûsîrî 1999: I, 491).

⁷¹ bedeninden: bedenden T.

⁷² Bu hadisin kaynağı tespit edilemedi. // M 18a kenarda bu hadisle benzenik gösteren şu hadis metni vardır: قال النبي صلى الله عليه وسلم: من شرب الخمر لم يقبل الله تعالى صلواته أربعين يوماً وليلاً ولم يكتب الملك له حسن وكان حقاً على الله أن يسقيه من صديد أهل النار. صدق رسول الله

Peygamber (as.) şöyle buyurmuştur: Kim içki içerse, Allah kırk gün kırk gece onun namazını kabul etmez, melek de ona hayır yazmaz ve ona cehennem ehlinin irinlerinden su vermek Allah’a düşer. Resulullah doğru söyledi. Bu hadisin benzeri şu şekildedir:

لا يَشْرَبُ الخمرَ رجلٌ من أمتي، فيقبلُ اللهُ منه صلاةً أربعينَ يوماً

(<https://dorar.net/hadith/sharh/142191>) // M 18a kenarda, Hanefî fikhına dair Burhâneddin el-Merginânî'nin (öl. 593 / M1197) *el-Hidâye*'sinden naklen şu hüküm metni vardır:

رجل إذا قتل شارب الخمر بحال السكر فهو شهيد لأن شارب الخمر معصيت لا تمنع حكم الشهيد. نقل هدايه

Bir adam, sarhoşken bir ayyaş öldürürse o öldürülen şehittir, çünkü içenin itaatsizliği, şehit hükmüne engel olmayan bir isyandır; *Hidâye*'den naklen. Bu nottan, müstensihin, hadis olarak nakledilen bazı düşüncelere katılmadığı söylenebilir.

yise keennehu kırk günden ölmüş hıncır etin yemiş gibidür⁷³. (23) Ve dahı Resûl Hazreti, sallallâhu [M 19a] ‘aleyhi ve sellem:⁷⁴ Bir âdem bir kimseye⁷⁵ Kur’ân ta‘lim eylese bir yıl mikdârı [T 80a], gice namâz kılup ve gündüz oruc dutmuş kadar sevâb olur ve fıkara⁷⁶ ve miskînlerle bir altın sadaka virmekden hayırludur didi⁷⁷. (24) Peygamber, ‘aleyhi’s-selâm, buyurur: Bir kimse ‘ulemâyı sevse Allâh Te‘âlâ anı sever. Ve eger bir kimse ‘ulemâ meclisinde otursa benim meclisimde oturur; Allâh Te‘âlânın meclisinde oturmuş gibidür⁷⁸. (25) Resûl, sallallâhu ‘aleyhi’s-selâm, buyurur aydur: Bir kimse ‘ulemâyı bir dürhem gümüş sadaka virse tahkîk Hak Ta‘âlâ yoluna biğ altın sadaka virmişçe sevâb olur⁷⁹. (26) Resûlüllâh, ‘aleyhi’s-selâm, buyurur aydur: Bir kimse ‘ilim taleb iderek maksûdı hâsıl olmadan ölse Allâh Te‘âlâ Hazreti aña iki melek gönderür, kabrinde tâ kıyâmete dek aña ‘ilim ta‘lim iderler, sadaka Resûlüllâhi sallallâhu ‘aleyhi’s-selâm⁸⁰. (27) [Resûl], buyurur aydur: Bir kimse sabâh namâzın terk eylese îmân andan bîzâr⁸¹ olur ve öylen namâzın terk [M 19b] eylese *Kur’ân* andan bîzâr olur ve dahı bir kimse ahşam⁸² namâzın terk eylese Peygamber [T 80b], ‘aleyhi’s-selâm, andan bîzâr olur; bir kimse yatsu namâzın terk eylese Rabbü’l-‘âlemîn andan bîzâr olur⁸³. (28) Peygamber, ‘aleyhi’s-selâm, buyurur: Kim ‘avretinün yüzine gülece baksı bir sevâb yazılır; eger öpse yigirmi sevâb yazılır⁸⁴ ve eger gögsin alup kucaklasa otuz sevâb yazılır ve bir ‘avret erini cenâbetden gusûl itdürse Allâh Te‘âlâ ol sudan ne kadar tamla hâsıl olursa ol kadar⁸⁵ melâ’ikeler, yâ Rabbî ol melâ’ikeler, Allâh Te‘âlâ Hazretinden ol ‘avretün yarlıganmasın taleb iderler tâ

⁷³ Kim kil yer ve onu ufalarsa, domuz eti yer ve onu ufalar (İbn Arrâk 1981: II, 241/34).

⁷⁴ *Resûl-i hazret-i sallallâhu ‘aleyhi ve sellem: Resûlüllâh ‘aleyhi T.*

⁷⁵ *kimseye: kimse T.*

⁷⁶ *fıkara: fikiraya T.*

⁷⁷ Bu hadisin kaynağı tespit edilemedi.

⁷⁸ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Âlim olarak oturan, peygamber olarak oturmuş gibidir (Aclûnî 1988: II, 243/2449).

⁷⁹ Bu hadisin kaynağı tespit edilemedi.

⁸⁰ *Sadaka Resûlüllâhi sallallâhu ‘aleyhi’s-selâm: Sadaka Resûlüllâhi ‘aleyhi’s-selâm T. // M 21a kenarda ilim öğrenmekle ilgili şu hadis metni vardır:*

قال النبي صلى الله عليه وسلم : من تعلم العلم لاجل السؤال فقد مات منافقاً ومن تعلم لاجل التكبر فقد مات كافراً ومن تعلم العلم لاجل الدنيا فقد مات عاصياً ومن تعلم العلم لاجل العمل فقد مات مؤمناً.

Peygamber (as.) şöyle buyurmuştur: Sorgulamak için ilim öğrenen münafık olarak ölmüştür; kibirlenmek için ilim öğrenen kâfir olarak ölmüştür; dünya için ilim öğrenen günahkâr olarak ölmüştür; iyi bir iş için ilim öğrenen mümin olarak ölmüştür. Bu hadis farklı şekilde tespit edildi:

من تعلم علماً مما يبتغى به وجه الله عز وجل لا يتعلمه إلا ليصيب به عرضاً من الدنيا لم يجد عرف الجنة يوم القيامة (İbn Mâce 2013: *Mukaddime* 23/101).

⁸¹ *بِزَارٍ T., بِزَارٍ M.*

⁸² *ahşam: ağşam T.*

⁸³ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: “Sabah namazını terk eden, Kur’an’dan ilgisini kesmiştir.” Sağânî, bu rivayetin mevzu (uydurma) olduğunu söylemiştir (Aclûnî 1988: II, 239/2430). “Ve öğlen namazın terk ederse Kur’an ondan bîzar olur ve dahı bir kimse akşam namazın terk eylese Peygamber, aleyhi’s-selâm, ondan bîzar olur, bir kimse yatsu namazını terk eylese Rabbü’l-‘âlemîn ondan bîzar olur.” sözünün kaynağı tespit edilemedi. Şu hadisler genel olarak bu sözü karşılamaktadır: “Kim namazı terk ederse kâfir olur.” (Aclûnî 1988: II, 238/2428). Kim bir namazı terk ederek Allah’ın huzuruna varırsa Allah kendisine gazap edecektir (Süyûtî 1990: 521/8585).

⁸⁴ *yazılır: yazı T.*

⁸⁵ *ol-kadar: o ol-kadar T.*

kıyâmete degin⁸⁶. (29) Ve Resûlüllâh⁸⁷ aydur: Bir kimse bir  alim mezârına, yâ er ve yâhod⁸⁸  avret her ne olursa olsun, ta am yise yâhod su i se illâ üzerine oturmaya; âhirinde⁸⁹ otura, Kur ân okuya, Allâh Te âlâ Hazretleri eyyâ [?] kabir ehlin n kırk yıllık  azâbın kaldurar⁹⁰ didi⁹¹. (30) Peygamber,  aleyhi s-salâtu ve s-selâm, aydur: Bir kimse bir⁹² m  mine [M 20a] bir i im su virse ol kimse İsmâ il Peygamber,  aleyhi s-selâm, gibi bi  kul âzâd itmi  gibid r ve eger [T 81a], kâfir[e] su virse, bir kul âzâd itmi se sevâb bula ve m nâfika su virse bir yıl oruc dutmi sa⁹³ sevâb bula ve eger hayvânlara su virse yigirmi yıl oruc dutmi sa sevâb bula; bir kimse yemi  agacın ve gayrı agacı sıvarsa Allâh Te âlâ Hazretleri anı cehennemden âzâd ider⁹⁴. (31) Res l llâh-ı  aleyhi s-selâm: Bir kimse acdan ta amın saklasa virmese Allâh Te âlâ Hazretleri⁹⁵ sevâbını andan saklaya, kıyâmet g n nde katı  azâb olur⁹⁶. (32) Peygamber,  aleyhi s-selâm, buyurur: Ka an yer y zinde Kur ân okunsa g kden melekler iner, okıyanların meclisinde oturup di lerler;⁹⁷ ka an fârig olduktan sonra g ge agup giderler. Allâh Te âlâ Hazretleri⁹⁸ dir kim: Yâ meleklerim! Siz kanda vardınız? Dirler: Yâ İlâh ! Biz yer y zine vardık ve seni   ulemâ kulları ⁹⁹ Kur ân okurlar, biz anı di lerd k didiler. Allâh Te âlâ didi ki: Siz  âhid olu  kim, okuyanlar ve di leyenler ben yarlıkadım buyurmu ¹⁰⁰ [M 20b]. (33) Ve Res l  Ekrem ve Nebiyyi l-Muhterem Hazretleri [T 81b]  oyle rivâyet ider kim: Bir M selmânu  evine bir konuk gelse ol m sâfir-ile bile¹⁰¹ bi  bereket¹⁰² gel r ve bi  rahmet gel r ve Allâh Te âlâ Hazretleri ol ev¹⁰³ sâhibini  g nâhların ba ı lar,¹⁰⁴ denizler n k p ginden¹⁰⁵ ve kumdan artuk dahı olursa; Allâh Te âlâ a a bi   ehid sevâbın virir ve eger konuk andan bir lokma etmek yise Allâh Te âlâ her lokmasına¹⁰⁶

⁸⁶ Bu hadisin kayna ı tespit edilemedi.

⁸⁷ *Res l llâh: Res l M.*

⁸⁸ *ve yâhod: yâhod M.*

⁸⁹ * ahirinde:  ahirinden T.*

⁹⁰ *kaldurar: kaldura T.*

⁹¹ Bu hadisin kayna ı tespit edilemedi.

⁹² *bir: -M.*

⁹³ *dutmi sa: dudami sa T.*

⁹⁴ Bu hadis farklı  ekilde tespit edildi: Kim bir M sl mana su bulunmayan yerde bir yudum su verirse sanki k le azat etmi  gibidir (Taber n  1995: VI/349).

⁹⁵ *Hazretleri: Hazret T.*

⁹⁶ Kim bir yiyece i kırk g n saklarsa o, Allah tan, Allah da ondan uzak olur (Molla Aliyyu l K r  2013: 94-95). Bu hadisi, Ahmed, *M sne *inde rivayet etmi tir. Sahih de ildir. Senedinde Asba  b. Zeyd vardır ki o, yalnız ba ına rivayet etti inde h cnet olarak kabul edilmez. İbn Arr k ın bu ifadesini Hafız Irak  ve İbn Hacer tenkit etmi ler ve Irak : Bu hadisin uydurma oldu u tartı ılır, demi tir (Molla Aliyyu l K r  2013: 94-95).

⁹⁷ *di lerler: di ler M.*

⁹⁸ *Hazretleri: Hazret T.*

⁹⁹ * : n M.*

¹⁰⁰ *di leyenler ben yarlıkadım buyurmu : di leyenleri yarlıkadım dir T. //* Bu hadisin kayna ı tespit edilemedi.

¹⁰¹ *m sâfir-ile bile: m sâfirle bile T.*

¹⁰² *bereket: berek t T.*

¹⁰³ *ev: -M.*

¹⁰⁴ *ba ı lar: pa ı lar M.*

¹⁰⁵ *k p ginden: k p ginde M.*

¹⁰⁶ *lokmasına: lokmayına M.*

bir şehir¹⁰⁷ yabar cennetde¹⁰⁸. (34) Ve dahı Resûlüllâh, ‘aleyhi’s-selâm, aydur: Kıyâmetde iki kimseye ‘azâb olmaz; biri şehîd¹⁰⁹ olan ve biri tavundan ölen Allâh Te‘âlâ kıtında şehîd olur¹¹⁰. (35) Resûl-i Ekrem aydur: Bir kimse terk-i salavât olsa ‘avret talebe iderse evermeñ siz¹¹¹, aña sadaka virmeñ, kaçan ölse cenâzesine varmañ, namâzını kılmañ, Müslimânlar kabrine komañ¹¹²; zîrâ anlar münâfikdur; dünyâda ve âhretde ve dört kitâbda mel‘ûndur¹¹³. (36) Peygamber, ‘aleyhi’s-salâtu [M 21a] ve’s-selâm¹¹⁴, aydur: Bir kimse bir vakit namâzı terk eylese tahkîk bıçaksız kendüyı bogazlamış gibidür [T 82a] ve eger iki vakit namâzı¹¹⁵ terk eylese yetmiş melek öldürmüş gibidür ve üç vakit namâzı¹¹⁶ terk eylese on kerre Ka‘be-yi Şerîfi yıkmış gibidür;¹¹⁷ bir kimse dört vakit terk eylese yetmiş kerre anasıyla zinâ itmiş gibidür; bir kimse beş vakit namâzı¹¹⁸ terk eylese Allâh Te‘âlâ Hazretleri dir kim: Yâ ‘âsî, yâ mel‘ûn! Ben senden bezdim; yerim¹¹⁹ ile göğüm arasından çık, benden gayri bir rabbi dahı taleb eyle diye¹²⁰! (37) Hazret-i Resûl-i Ekrem ve Nebiyyi Muhterem, sallallâhu ‘aleyhi ve sellem¹²¹, aydur: Kuluñ orucunu ve namâzını¹²² yir ile gök ortasından çıkaruñ, Allâh Te‘âlâ Hazretlerinüñ¹²³ hazînesine dâhil olmaz, hattâ fitre virmeince¹²⁴. (38) Peygamber, ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm¹²⁵, buyurur: Bir kimse bıyıkın kırkdursa¹²⁶ Allâh Te‘âlâ her kılı başına bir şehir yabar [M 21b] cennetde; her şeherin biñ ulısı

¹⁰⁷ *şehir: şehir T.*

¹⁰⁸ Misafir, rızıkıyla gelir, ev sahiplerinin günahlarının affedilmesine vesile olarak çıkıp gider.” (Aclûnî 1988: I, 88/227; II, 36/1643).

¹⁰⁹ *شهيد T., شهيد M.*

¹¹⁰ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Taundan ölen her Müslüman şehittir (Süyûtî 1990: 329/5329).

¹¹¹ *siz: -M.*

¹¹² *وارمق نمازى في قلبك سائر م. وارضوا غايبى في قلبك مسلماني فربيه قومو T., فربيه قومو M.*

¹¹³ Bu hadisin kaynağı tespit edilemedi.

¹¹⁴ ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm: ‘aleyhi’s-selâm T.

¹¹⁵ *namâzı: - T.*

¹¹⁶ *üç vakit namâzı: oruç vakit T.*

¹¹⁷ *yıkmış-gibidür: yakmış-gibidür M. // M 17a kenarda şu hadis metni vardır:*

قال النبى عم : من آذى مؤمنا بغير (حق) فقد هدم بيت الله الحرام عشر مرة وقد بيت الله المعمور عشر مرة فقد قتل الف من المقربين. Peygamber (as.) şöyle buyurmuştur: Kim bir mümine haksız yere eziyet ederse, Beytülharam’i (Kâbe’yi) on kez yıkmıştır; Beytülmamûr’u on kez [yikan da] bin [kez] Büyük Melekleri öldürmüştür. Bu hadisin benzeri şöyledir:

عن رسول الله (صلى الله عليه وآله)، أنه قال : من آذى مؤمنا بغير حق، فكأنما هدم مكة بيت الله المعمور عشر مرات، وكأنما قتل الف ملك من المقربين.

(<https://www.google.com/search?q=%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D9%85>). Tam künye için bk. Kaynakça.

¹¹⁸ *namâzı: - M.*

¹¹⁹ *bezdim yerim: bizdim yirim T.*

¹²⁰ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Kim bilerek namazı terk ederse açıkça inkâr etmiş olur (Süyûtî 1990: 521/8587).

¹²¹ *sallallâhu ‘aleyhi ve sellem: ‘aleyhi’s-sellem M.*

¹²² *namâzını: namâzı M.*

¹²³ *Hazretlerinüñ: Hazretinüñ M.*

¹²⁴ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Ramazan ayının orucu, yerle gök arasında asılı bekler. Fıtır sadakası verilmedikçe Allah’a arz edilmez (Süyûtî 1990: 302/4905).

¹²⁵ ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm: ‘aleyhi’s-selâm T.

¹²⁶ *kırkdursa: kırkdursa M.*

var, her evde biş hûrf vardır ve¹²⁷ bu şeyler hep anuş için yaradılmışdır ve dahı Allâh Te'âlâ Hazretleri günde on kerre nazar ider¹²⁸. (39) Ve Hazret-i Resûlden rivâyet olundu: Dûnyâ [T 82b] dört şey üzerine kâimdür; evvel 'ulemânın 'ilmiyle¹²⁹ kâimdür; ikinci, beglerin 'adli ile kâimdür; üçüncü, ganîlerin cömert olmasıdır; dördüncü, fakirlerin du'âsıla kâimdür; eger beglerin 'âdilligi olmasa ba'zı insân ba'zı insânı yirdi, nitekim kurt koyunu yedügi gibi; ganîlerin cömertligi olmasa fakirler helâk¹³⁰ olurdu; eger fakirlerin du'âsı olmasa 'ulemâlar helâk olurdu ve eger 'ulemâ olmasa dûnyâ helâk [M 22a] olurdu¹³¹. (40) Ve her oyun¹³² harâmdur, bir kimse helâl dise kâfir olur¹³³. (41) Peygamber, 'aleyhi's-selâm, aydur: Yehûdî [didi ki: Yârabî saña hamd olsun, beni Yehûdî yaratdın], Nasrânî yaratmadın! Nasrânî dahı didi ki: Yârabî saña hamd olsun, beni Nasrânî yaratdın, Mecûsî yaratmadın! Mecûsî didi ki: Yârabî saña hamd olsun, beni Mecûsî yaratdın, kelb yaratmadın! Kelb dahı didi: Yârabî saña hamd olsun, hele beni kelb yaratdın, hıncır yaratmadın didi. Hıncır dahı didi kim: Yârabî saña hamd olsun, beni hıncır [T 83a] yaratdın, beş vakit namâzı terk idici yaratmadın didi! Ne'ûzu bi'llâh¹³⁴! (42) Nebiyyi 'aleyhi's-selâm, aydur: 'ulemâ Allâhuñ döstudur¹³⁵, gâfilen dahı olursa; câhil Allâhuñ düşmâmdur, abdi zâhid olursa. 'İlim bir cevherdür, 'ilmini okuyan [M 22b] altun gibidir ve dinleyen gümüş gibidir ve sâir nâs kalay¹³⁶ gibidür, gayri degildür¹³⁷. (43) Nebiyyi 'aleyhi's-selâm, buyurur: Dûnyâyı

¹²⁷ ve: -T.

¹²⁸ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Bıyıklarınızı kısaltın, sakalınızı uzatın; Yahudilere benzemeyin (Süyûtî 1990: 23/269).

¹²⁹ 'ilmiyle: 'ulemayıla M.

¹³⁰ **هَلَك** T., **هَلَك** M.

¹³¹ Hadis olarak verilen bu söz, farklı biçimde Hz. Ali'ye ait olarak atfedilmektedir: Dünyanın kıvamı dört şey iledir: Âlim ilmiyle amel olmaktır, cahil taallümden istinkâf etmemektir, gani malında buhul etmemektir, fakir dünyası için ahiretini satmamaktır; eğer âlim ilmiyle amel olmazsa, cahil ilim öğrenmekten vazgeçerse, zengin malında buhlederse, fakir de dünyası için ahiretini satarsa helak onlar için yetmiş kere... (Ramazanoğlu 1983: 72).

¹³² oyun: yön T.

¹³³ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Allah zikrinin olmadığı her şey oyundur, eğlencedir. Şu dört şey hariç; kişinin hanımıyla oynaşması, atını eğitmesi, (ok taliminde) iki hedef arasında gidip gelmesi, yüzmeyi öğretmesi (Süyûtî 1990: 393/6316).

¹³⁴ Bu hadisin kaynağı tespit edilemedi. // M 16b kenarda bu hadisin bir varyantı olabilecek şu hadis metni vardır:

قال النبى عم: جاءنى من الملا نكت سبعين ملك مع جبرائيل عم و ميكائيل واسرافيل و عزرائيل. قال جبرائيل عم الحمد الله الذى خلقنى مسلما و لا خلقنى يهودياً و لا نصرانياً قال نصرانيى الحمدالله الذى خلقنى نصرانياً و لا خلقنى مجوسياً. قال مجوسى الحمدالله الذى خلقنى مجوسياً و لا خلقنى كافرا و خلقنى كلباً. قال الكلب الحمدالله الذى خلقنى كلباً و لا خلقنى خنزيراً. قال الخنزير الحمدالله الذى خلقنى خنزيراً و لا خلقنى تارك الصلوة.

Peygamber (as.) şöyle buyurmuştur: Meleklerden Cebrail (as.), Mikâil, İsrail ve Azrail ile birlikte yetmiş melek bana geldi. Cebrail (as.) dedi: Allah'a hamdolsun, beni Müslüman olarak yarattı, Yahudi olarak ve Nasrani olarak yaratmadı; Nasrani dedi: Allah'a hamdolsun, beni Nasrani olarak yarattı, Mecusi olarak yaratmadı; Mecusi dedi: Allah'a hamdolsun, beni Mecusi olarak yarattı, kâfir olarak ve köpek olarak yaratmadı; Köpek dedi: Allah'a hamdolsun, beni köpek olarak yarattı, domuz olarak yaratmadı; domuz dedi: Allah'a hamdolsun, beni domuz olarak yarattı, namazı terk edici olarak yaratmadı." (Bu hadisin kaynağı tespit edilemedi.).

¹³⁵ döstudur: dösduur M.

¹³⁶ nâs kalay: nesne kalaylı M.

¹³⁷ Bu hadisin kaynağı tespit edilemedi. // M 22a kenarda ilimle ilgili şu hadis metni vardır:

قال النبى عم : حيوة الارض من الناس وحيوة الناس بالروح وحيوة الروح بالعقل وحيوة العقل بالعلم وحيوة العلم بالعلم وحيوة العلم بالإخلاص. صدق رسول الله

sevmek cümle günâhu¹³⁸ başıdır; dünyâyı terk¹³⁹ itmek cümle¹⁴⁰ ‘ibâdetiñ başıdır¹⁴¹. (44) Nebiyyi ‘aleyhi’s-selâmdan rivâyet olındı ki: Kaçan kıyâmet günü gelese¹⁴² ölümi bir koç misâlinde mahşer yerine götürürler; münâd[î]ler çağırırlar iderler: Yâ cennet veyâ cehennem ehilleri! Siziñ için dünyâda ölüm var mıdı? Varabakıp göreler, cennetle cehennem ortasında bogazladılar. Andan soñra münâdîler nidâ ider: Yâ cennet veyâ cehennem, bundan böyle artuk siziñ için ölmek yokdur¹⁴³! (45) Muhammed, ‘aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm, hadîs-i şerîfnde buyurur kim: Bir ‘âlimne[n] sohbet itmek îmân arturur, câhil ile sohbet itmek îmânî noksân ider¹⁴⁴ [T 83b]. (46) Ve dahı hîç bir Müslimân yok mudır, mizârlık kurbunda Fâtiha okumadan geçse kabir ehli çığırışup aydurlar: Yâ gâfiller! Siz bizüm ne hâlde oldugumuzu bileyidiñiz, cesediñ otunda etiñ erirdi¹⁴⁵. (47) Ve dahı hadîs-i şerîfnde aydur: Bir kimse cenâze ardında gülse Allâh Te‘âlâ halk içinde zelîl ider. Ne‘ûzu bi’llâh min zâtike¹⁴⁶! Temmetü’l-hurûf bi-‘avni’llâhi’l-meliki’l-‘azîzi’r-ra’ûf. ‘Osmân ibn Halîl, gafera’llâhu lehû. Târih-i Sene 1202 [1787]¹⁴⁷.

Kısaltmalar

b.: Bin

bk.: Bakınız

çev.: Çeviren

ed.: Editör

M: Millî Kütüphane-Ankara Yazmalar Koleksiyonu Demirbaş No 06 Mil Yz A 1881/2’de kayıtlı nüsha

nşr.: Neşreden

Peygamber (as.) şöyle buyurmuştur: Dünya hayatı insanlarla, insanların hayatı ruhla, ruhun hayatı akılla, aklın hayatı ilimle, ilmin hayatı amelle, amelin hayatı ihlasladır. Resulullah doğru söyledi (Bu hadisin kaynağı tespit edilemedi).

¹³⁸ *günâhuñ: günâhuñ T.*

¹³⁹ *terk: ter T.*

¹⁴⁰ *cümle: - M.*

¹⁴¹ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Dünya sevgisi bütün günahların başıdır (Süyûtî 1990: 223/3662).

¹⁴² *gelese: gelse T.*

¹⁴³ Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Kıyamet günü ölüm beyaz bir koç şeklinde getirilip cennet ve cehennem ortasında durdurulur. Sonra insanların gözü önünde boğazlanır. Eğer sevincinden ölen birisi olsaydı o anda cennet ehli sevincinden ölürdü; eğer üzüntüsünden dolayı ölen birisi olsaydı, cehennem ehli üzüntüsünden ölürlardı (Süyûtî 1990: 55/803).

¹⁴⁴ Bu hadisin kaynağı tespit edilemedi.

¹⁴⁵ Bu hadisin kaynağı tespit edilemedi.

¹⁴⁶ *bir koç misâlinde mahşer yerine... Allâh Te‘âlâ halk içinde zelîl ider. Ne‘ûzu bi’llâh min zâtike!:* - M. // Bu hadis farklı şekilde tespit edildi: Allahu Te‘âlâ şu altı hasleti size çirkin görür: Namazda gereksiz hareketler; sadakayı başa kakmak; orucu tehlikeye düşürecek davranışlar yapmak; kabirlerin yanında gülmek; cünüp iken mescitlere girmek; izinsiz başkasının evini gözetlemek (Süyûtî 1990: 111/1769). // M 17a kenarda şu hadis metni vardır:

قال النبى عم : من تكلم بكلام الدنيا في خمسة مواضع أبطل الله تعالى عمله خمسة وعشرين سنة أولها من تكلم في المسجد بكلام الدنيا والثاني في المجلس العلم والثالث عند قراءة القرآن والرابع عند المقابر والخامس خلف الجنابة. صدق رسول الله

Peygamber (as.) şöyle buyurmuştur: Mescitte, ilim meclisinde, Kur’an okuyanın yanında, kabirlerin yanında, cenazenin arkasında bu beş yerde dünya kelamı edenin amelini Allah, yirmi beş yıl geçersiz kılar. Resulullah doğru söyledi. Bu hadisin benzeri şöyledir: وفى رواية أعماله - وفى رواية أعماله (Süyûtî 1990: 240/2440).

¹⁴⁷ Temmetü’l-hurûf bi-‘avni’llâhi’l-meliki’l-‘azîzi’r-ra’ûf. ‘Osmân ibn Halîl, gafera’llâhu lehû. Târih-i Sene 1202: Temme T.

T: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Arşiv No: 55 Hk 458/11’de kayıtlı nüsha

thk.: Tahkik eden

vd.: Ve devamı

Kaynakça

- Akhan, Enes (2021). *Şîa’da Kırk Hadis Kültürü*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Akın, Galip (2015). *Beyzâvî Tefsirinde Uydurma Hadisler ve Tahlili*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Akün, Ömer Faruk (1989). “Âli Mustafa Efendi/Edebî Yönü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2, 416-421.
- Ali Özek ve diğerleri (1997). *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Mealî*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alkahtani, Ebrahim Mohammed Moohialdin (2019). *Hanîf İbrâhim Efendi’nin La‘Lu’l-Musaffâ fi Ziyâreti’l-Mustafâ Adlı Eseri (Metin-Tahlil)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Avcı, İsmail (2007). *Hazînî’nin Manzum Şerh-i hadîs-i Erbaîn Tercümesi*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Avcı, İsmail (2016). “16. Asır Şairlerinden Lutfî’nin Manzum Kırk Hadisi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 16: 1-32.
- Büsürî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmâîl (1999). *İthâfî’l-Hıyere bi-Zevâ’idi’l-Mesânîdi’l-Aşere* (thk. Ahmed Ma‘bed Abdülkerim), Riyâd: Dâru’l-Vatan.
- Canan, İbrahim (1995). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, C XII, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ceyhan, Âdem (2003). “Usûlî’nin Hadis ve Vecize Tercümeleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 30: 147-188.
- Ceyhan, Âdem (2015). “Şirvanlı Hatiboğlu Habîbullâh’ın Kırk Hadis Tercümesi”, *Erdem Dergisi*, 69: 53-72.
- Çağman Türkmen, Nihal (2019). *Ali Dede Bosnevî, Hayatı, Eserleri Ve Fezâilü’l-Cihâd’ı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Çakan, İsmail Lütfî (1991). “Babanzâde Ahmed Naim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 4, 375-376.
- Erbaş, Nükran ve Güler, Muhammed İkbâl (2020). “Şa‘bânzâde Abdullâh Vâsıf Efendi ve Ahsenü’l-Haber Min Kelâmî Seyyidi’l-Beşer’ Adlı Kırk Hadîs Tercümesine Dair”, (ed.: Prof. Dr. Bülent Kırmızı-Dr. Öğr. Üyesi Abduljawad Alhrdan-Dr. Öğr. Üyesi Burçin Yapıcı-Dr. Öğr. Üyesi Mithat Ekici), *Disiplinler Arası Dil ve Edebiyat Çalışmaları*, Konya: Aybil Yayınları, 201-213.
- Gümüshanevi, Ahmed Ziyaüddin (2012). *Ramuzü’l-Ehadîs*, II C, (çev.: Arif Pamuk-Naim Erdoğan) İstanbul: Pamuk Yayınları.
- Hâzâ Kitâbu Hadîsi Şerîf*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Arşiv No: 55 Hk 458/11: 77b-83b.
- Hıdır, Özcan (2019). “‘Agrapha’ Literatürü ve Zühd Hadisleri-İncil (Kanonik-Apokrif) İlişkisi”, *Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/14: 141-186.

[https://dorar.net/hadith/sharh/142191#:~:text=%2D%20%D9%84%D8%A7%20%D9%8A%D9%8E%D8%B4%D9%92%D8%B1%D9%8E%D8%A8%D9%8F%20%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%85%D8%B1%D9%8E%20%D8%B1%D8%AC%D9%84%D9%8C%20%D9%85%D9%86,%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87%D9%8F%20%D9%85%D9%86%D9%87%20%D8%B5%D9%84%D8%A7%D8%A9%D9%8B%20%D8%A3%D8%B1%D8%A8%D8%B9%D9%8A%D9%86%D9%8E%20%D9%8A%D9%88%D9%85%D9%8B%D8%A7&text=%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%8E%D9%85%D8%B1%D9%8F%20%D8%A3%D9%85%D9%8F%D9%91%20%D8%A7%D9%84%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%A6%D8%AB%D9%90%D8%8C%20%D9%88%D9%82%D8%AF%20%D8%AD%D9%8E%D8%B0%D9%8E%D9%91%D8%B1,%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%B0%D9%8F%D9%91%D9%86%D9%88%D8%A8%D9%90%20%D9%88%D9%85%D8%A7%20%D9%84%D8%A7%20%D9%8A%D9%8F%D8%AD%D9%85%D9%8E%D8%AF%D9%8F%20%D8%B9%D9%8F%D9%82%D8%A8%D8%A7%D9%87. \[24.07.2023\].](https://dorar.net/hadith/sharh/142191#:~:text=%2D%20%D9%84%D8%A7%20%D9%8A%D9%8E%D8%B4%D9%92%D8%B1%D9%8E%D8%A8%D9%8F%20%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%85%D8%B1%D9%8E%20%D8%B1%D8%AC%D9%84%D9%8C%20%D9%85%D9%86,%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87%D9%8F%20%D9%85%D9%86%D9%87%20%D8%B5%D9%84%D8%A7%D8%A9%D9%8B%20%D8%A3%D8%B1%D8%A8%D8%B9%D9%8A%D9%86%D9%8E%20%D9%8A%D9%88%D9%85%D9%8B%D8%A7&text=%D8%A7%D9%84%D8%AE%D9%8E%D9%85%D8%B1%D9%8F%20%D8%A3%D9%85%D9%8F%D9%91%20%D8%A7%D9%84%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%A6%D8%AB%D9%90%D8%8C%20%D9%88%D9%82%D8%AF%20%D8%AD%D9%8E%D8%B0%D9%8E%D9%91%D8%B1,%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%B0%D9%8F%D9%91%D9%86%D9%88%D8%A8%D9%90%20%D9%88%D9%85%D8%A7%20%D9%84%D8%A7%20%D9%8A%D9%8F%D8%AD%D9%85%D9%8E%D8%AF%D9%8F%20%D8%B9%D9%8F%D9%82%D8%A8%D8%A7%D9%87.)

<https://dorar.net/hadith/sharh/74332> [24.07.2023].

[https://www.google.com/search?q=%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%87+%D9%81%D9%82%D8%AF+%D8%A2%D8%B0%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%8C+%D9%88%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D8%A7%D9%86%D9%8A+%D9%81%D9%82%D8%AF%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87%D8%8C+%D9%88%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87%D9%81%D9%87%D9%88+%D9%85%D9%84%D8%B9%D9%88%D9%86&oc=%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%87+%D9%81%D9%82%D8%AF+%D8%A2%D8%B0%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%8C+%D9%88%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D8%A7%D9%86%D9%8A+%D9%81%D9%82%D8%AF%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87%D8%8C+%D9%88%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87%D9%81%D9%87%D9%88+%D9%85%D9%84%D8%B9%D9%88%D9%86&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOdIBCTIzMzVqMGoxNagCALACAA&sourceid=chrome&ie=UTF-8 \[24.07.2023\].](https://www.google.com/search?q=%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%87+%D9%81%D9%82%D8%AF+%D8%A2%D8%B0%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%8C+%D9%88%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D8%A7%D9%86%D9%8A+%D9%81%D9%82%D8%AF%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87%D8%8C+%D9%88%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87+%D9%81%D9%87%D9%88+%D9%85%D9%84%D8%B9%D9%88%D9%86&oc=%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%87+%D9%81%D9%82%D8%AF+%D8%A2%D8%B0%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%8C+%D9%88%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D8%A7%D9%86%D9%8A+%D9%81%D9%82%D8%AF%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87%D8%8C+%D9%88%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87%D9%81%D9%87%D9%88+%D9%85%D9%84%D8%B9%D9%88%D9%86&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOdIBCTIzMzVqMGoxNagCALACAA&sourceid=chrome&ie=UTF-8)

<https://www.google.com/search?q=%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D9%85%D8%A4%D9%85%D9%86%D8%A7+%D8%A8%D8%BA%D9%8A%D8%B1+%D8%AD%D9%82%D8%8C+%D9%81%D9%83%D8%A3%D9%86%D9%85%D8%A7+%D9%87%D8%AF%D9%85+%D9%85%D9%83%D8%A9+%D8%A8%D9%8A%D8%AA+%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87+%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9%D9%85%D9%88%D8%B1+%D8%B9%D8%B4%D8%B1+%D9%85%D8%B1%D8%A7%D8%AA%D8%8C+%D9%88%D9%83%D8%A3%D9%86%D9%85%D8%A7+%D9%82%D8%AA%D9%84+%D8%A7%D9%84%D9%81+%D9%85%D9%84%D9%83+%D9%85%D9%86+%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D9%88>

6.&asca_esv=573962864&ei=Y1UuZa-POP6pxc8PmtyZkAM&ved=0ahUKEwjvzM_z4_yBaxX-
VPEDHRpuBjIQ4dUDCBA&oq=%D9%85%D9%86+%D8%A2%D8%B0%D9%89+%D9%85%D8
%A4%D9%85%D9%86%D8%A7+%D8%A8%D8%BA%D9%8A%D8%B1+%D8%AD%D9%82%
D8%8C+%D9%81%D9%83%D8%A3%D9%86%D9%85%D8%A7+%D9%87%D8%AF%D9%85+
%D9%85%D9%83%D8%A9+%D8%A8%D9%8A%D8%AA+%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%8
7+%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B9%D9%85%D9%88%D8%B1+%D8%B9%D8%B4%D8%B
1+%D9%85%D8%B1%D8%A7%D8%AA%D8%8C+%D9%88%D9%83%D8%A3%D9%86%D9%
85%D8%A7+%D9%82%D8%AA%D9%84+%D8%A7%D9%84%D9%81+%D9%85%D9%84%D9
%83+%D9%85%D9%86+%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%82%D8%B1%D8%A8%D9%8A%D9
%86.&gs_lp=Egxnd3Mtd2l6LXNlcnAiqwHZhdmGINii2LDZiSDZhdik2YXZhtinINio2LrZitixINit2
YLjYjCDZgdmD2KPZhtmF2Kcg2YfYr9mFINmF2YPYqSDYqNmK2Kog2KfZhNmE2Ycg2KfZhN
mF2LnZhdmi2LEg2LnYtNixINmF2LHYp9iq2Iwg2YjZg9ij2YbZhdinINmC2KrZhCDYp9mE2YEg2
YXZhNmDINmF2YYg2KfZhNmF2YLYsdi2YrZhi4yFhAAGAMYjwEY5QIY6gIYtAIYjAPYAQ
EyFhAAGAMYjwEY5QIY6gIYtAIYjAPYAQEyFhAAGAMYjwEY5QIY6gIYtAIYjAPYAQEyFh
AAGAMYjwEY5QIY6gIYtAIYjAPYAQEyFhAAGAMYjwEY5QIY6gIYtAIYjAPYAQEyFhAuGA
MYjwEY5QIY6gIYtAIYjAPYAQEyFhAAGAMYjwEY5QIY6gIYtAIYjAPYAQEyFhAAGAMYjw
EY5QIY6gIYtAIYjAPYAQEyFhAAGAMYjwEY5QIY6gIYtAIYjAPYAQEyFhAuGAMYjwEY5QI
Y6gIYtAIYjAPYAQFliB9QxxJYxxJwAXgAkAEAmAEAoAEAqgEAuAEMyAEA-AEB-
AECqAIK4gMEGAAGQYgGAbogBAgBGao&sclicent=gws-wiz-serp [24.07.2023].

İbn Arrâk, Li-Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Arrâk el-Kinanî (1981). *Tenzîhu 'ş-Şeri'ati'l-Merfu 'a Ani'l-Ehâdisi 'ş-Şeni'ati'l-Mevzû'â*, II. C, Beyrut: İkinci Baskı.

İbn Hâcer el-Askalânî (2007). *Münebbihât*, (ed.: Mehmet Emin Başpehlivan-çev.: Yılmaz Özdemir) İstanbul: Bahar Yayınları.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (2013). *Sünen-i İbn-i Mâce-Mukaddime* (thk. Yasir Hassan, Ammar Tayyar, İzzettin Sallı), Dîmeşk.

İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî (1988). *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs 'amme 'ştehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, 2 C, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Kandemir, M. Yaşar (2022). "Kırk Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 25, 466-469.

Karahan, Abdülkadir (1996). "Fuzûlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 13, 240-246.

Karahan, Abdülkadir (2006). "Nâbi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 32, 258-260.

Karahan, Abdülkadir (2022). "Kırk Hadis / Türk Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 25, 469-473.

Kaya, Bayram Ali (2012). "Usûlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 42, 213-214.

Kaya, Rabia (2019). *İshak Hocası Ahmed B. Hayreddin El-Güzelhisari ve Tercüme-i Hadis-i Erbain Adlı Eseri*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.

- Kitâb-ı Hadîs-i Şerîf*, Millî Kütüphane-Ankara Yazmalar Koleksiyonu Demirbaş No 06 Mil Yz A 1881/2: 16b-22b.
- Kösem, Kevser (2008). *İsmail Müfit b. Ali el-İstanbulî'nin Şerhu Ahlâk-ı Adudîyye Adlı Eseri*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Kut, Günay (1989). "Ali Şîr Nevâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2, 449-453.
- Mihr Vakfı, "Sohbetler", <https://www.mihir.com/dokumanli-sohbet/110146> [17.06.2023].
- Molla Aliyyu'l Kari (2013). *Uydurma Hadisler*, (thk.: Abdülfettah Ebu Gudde-çev.: Halil İbrahim Kutay) İnkılapYayınları, https://www.academia.edu/17929879/UYDURMA_HAD%C4%B0SLER_MOLLA_AL%C4%B0YY_UL_KAR%C4%B0 [17.06.2023].
- Muhyiddin en-Nevevî (2016). *Riyâzû's-Sâlihîn-Metin ve Çeviri-* (Çeviri: Prof. Dr. M. Emin Özafşar-Prof. Dr. Bünyamin Erul), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Öksüz, Hadicet ül kübra (2010). *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Mektûbât-ı Erbaîn, Terkîbât-I Erbaîn ve Te'vilât-ı Erbaîn İsimli Eserleri (İnceleme ve Metin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Özcan, Abdülkadir (2007). "Osmanzâde Ahmed Tâib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 34, 2-4.
- Özgüç, Süleyman (2013). *Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey ve "Atiyye-i Sübhâniyye" İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Ramazanoğlu, Mahmud Sâmî (1983). *Musâhabe-1* (2. Baskı), İstanbul: Erkam Yayınları.
- Sefercioğlu, Nejat (2007). "Nev'î", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 33: 52-54.
- Sevgi, Ahmet (1999). "Molla Câmî'nin Erba'în'i ve Türkçe Manzum Tercümelere", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6: 1-145.
- Süyûtî (1990). *Câmi'ü's-Sagîr*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (1995), *Mu'cemü'l-Evsat, I-X* (thk. Ebu Muaz Tarık b. İvadullah b. Muhammed, Ebu'l-Fadl Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Kahire: Daru'l-Harameyn.
- Turan, Sümeyye (2020). *Ahmed Abdülaziz Efendi'nin Mûdihu't-Tuhfe İsimli Eseri (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Uzun, Mustafa İsmet (1997). "Hâkânî Mehmed Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 15, 166-168.
- Ünverdi, Şehmus (2009). *Hadis İlmi Açısından Aclûnî'nin Keşfü'l-Hafâ Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- Yavuzer, Hayati (2008). *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi: Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Yetik, Erhan (1991). "Ankaravî, İsmâil Rusûhî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 3, 211-213.

Yıldız, Fahreddin (2013). “İslami İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11/21, 407-455.

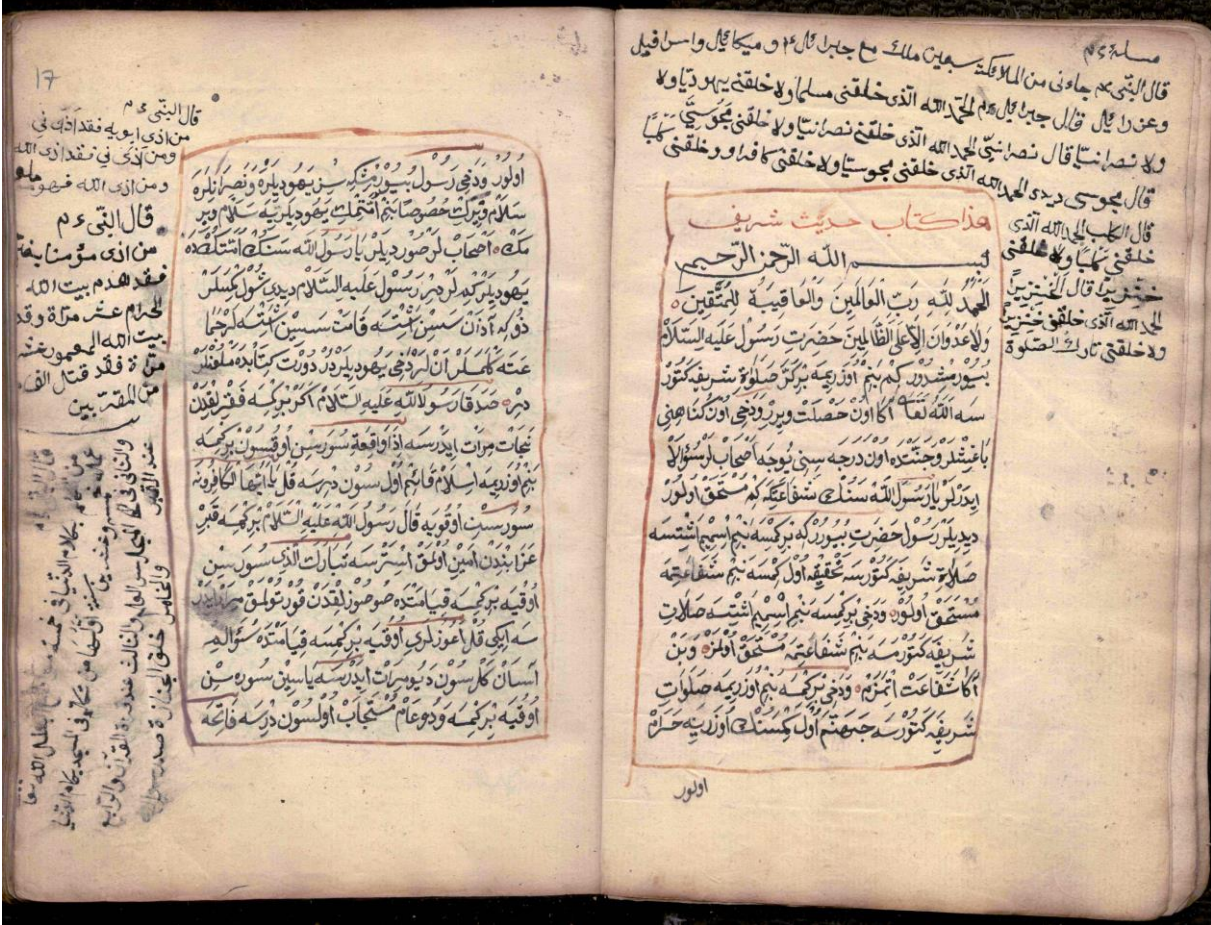
Extended Abstract

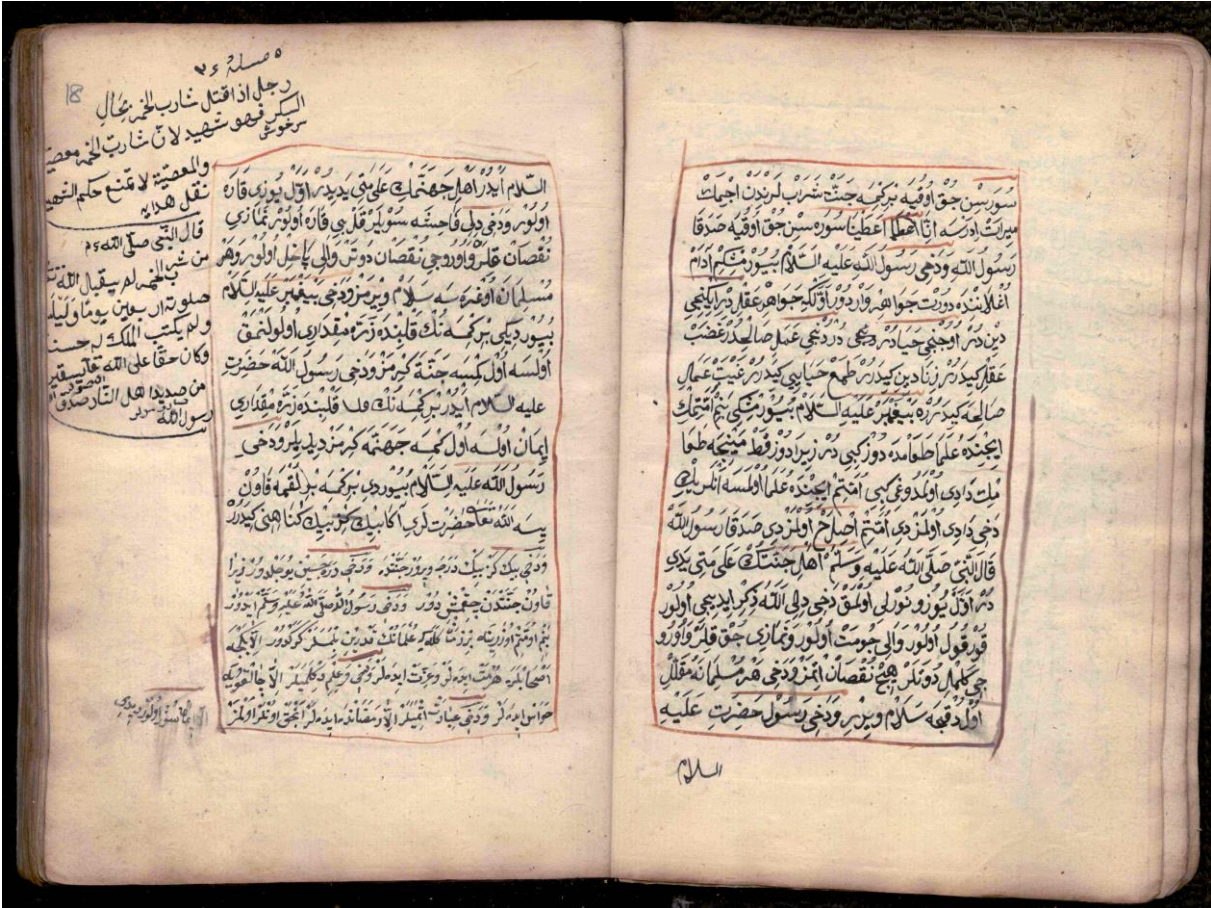
The word hadith is Arabic. It means the Prophet's words, behaviors, and actions that others did and that he approved of. Forty hadiths had begun to be compiled in Arabic literature since the second half of the second century. The main purpose of compiling these works is to gain the Prophet's intercession and to be included in the class of jurists on the Day of Judgment. Forty hadiths were compiled with this hope. Forty hadiths are a religious genre like siyar, hilye, mawlid, maqtel. In terms of content, there are those compiled from hadith texts alone, as well as those compiled from short explanations or translations and commentaries. The majority of the forty hadiths with a variety of content were on topics such as the virtues of the Qur'an, the conditions of Islam, piety, knowledge, scholarship, politics, law, social and moral life, medicine, and beautiful writing. The first forty hadith in Turkish literature is *Nehcü'l-Ferâdis* written by Mahmûd of Kerderli in the XIV. century. Among the later forty hadiths, one of the most noteworthy was the translation of Câmî's *Chihil Hadith* (d. 1492). The subject of this study, *Haza Kitab Hadith Sharif*, is a prose treatise compiled from hadith translations and it does not have Arabic texts. Two copies of *Haza Kitab Hadith Sharif* have been identified. One of them is registered in the National Library Manuscripts Collection at 06 Mil Yz A 1881/2. The record states that the author is Osmân ibn Khalîl and that it was completed in 1202 AH (1786 AD). However, the linguistic features of the work point to an earlier period (e.g. the fifteenth century). It has a simple and understandable language. In addition, there are local expressions in some places. In general, it has the characteristics of a copy of the manuscript. The other copy is registered in the Presidency of the Manuscripts Institution at 55 Hk 458/5. No name and date are given in this copy. Based on the differences in both copies, it is possible to say that the copies were copied from each other or from another copy / copies from the same branch. Therefore, there is a possibility that the number of copies may be higher. The treatise is 13 pages. The author compiled and translated hadiths on topics that he deemed useful for Muslims to know. These are to whom the salaah and intercession of the Prophet will be, the fact that those who hear the adhan and iqama and do not join the congregation will not be greeted, the virtue of the surahs of the Qur'an, the four jewels in man, the place of scholars in society, the characteristics of the people of Paradise and Hell, that the arrogant will not enter Paradise, that those who have an iota of faith will not enter Hell, and that eating melons will be helpful for sins to be forgiven and entering Paradise, the state of those who go astray and go to extremes, that nobody must prostrate any human being, that those who hear the call to prayer but do not join the congregation will not enter Paradise, the state of those who drink wine, the state of those who eat soil, the reward of teaching the Qur'an, loving scholars and giving alms to them, the status of the one who dies in the way of

knowledge, the state of the one who abandons the daily prayers, the good treatment of spouses towards each other, visiting the grave of a scholar, the virtues of giving water, the punishment for hiding food, that those who recite the Qur'an and those who listen to it will be forgiven, the reward of welcoming guests, martyrs and those who die of plague will not be punished, that those who abandon the prayer should not be helped, the state of those who abandon the five daily prayers, the importance of fitra, the proper trimming of the mustache, the importance of four things (the knowledge of the scholars, the justice of the governors, the generosity of the wealthy, the prayer of the poor), that all kinds of games are forbidden, that scholars are friends of Allah, that loving the world is the cause of all sins, that death will be brought to the place of judgment like a ram on the Day of Judgment and that there will be no death for the people of Paradise and Hell, the importance of conversing with scholars, reciting the Fatiha at the cemetery and funeral etiquette. These are fundamental issues concerning the individual, such as religion, jurisprudence, prayer, piety, morality and social life, knowledge and scholarship. The emphasis is on loving knowledge and scholars and not abandoning prayer. The number of hadiths (one of which is the saying of Prophet Ali) was 47. The hadiths are directly attributed to the Prophet. Except for one, the hadiths on the virtue of the verses were narrated directly without giving the narrator's senedi. The authenticity of the hadiths is debatable. As a matter of fact, some of them are mentioned as a subject matter in the sources where they were identified.

In conclusion, forty hadiths have been written by many authors in Turkish literature as compilations, translations and editions. The fact that forty hadiths were written on the basis of religious purpose has enabled them to maintain their importance and topicality until today. Forty hadiths written in Turkish, Arabic and Persian were arranged in prose, verse-prose mixed and verse. Since the existence of forty new hadiths has been revealed with new studies, it would not be correct to give figures about their numbers for now. The work in this study has also been newly discovered. In the Shiite tradition, there are forty hadith compilations and importance is attributed to forty hadiths. The forty hadiths written in the Sunni tradition started about two centuries before the forty hadiths written according to the Shiite understanding. The tradition of compiling forty hadiths in the Shiite understanding has survived to our time. The authenticity of the hadiths in *Haza Kitab Hadith Sharif* is open to discussion. However, there is no contradiction to Islam in terms of their meanings. Since the purpose is to give information, the literary value of the work is of secondary importance. The author, like some of the compilers of forty hadiths, did not explicitly state the reason for writing his work. However, the title of the work, *Haza Kitab Hadith Sharif*, indicates that he wrote it for the purpose of compiling hadiths. Works with more or less than forty hadiths have generally been considered as forty hadiths. Therefore, the work was included in the forty hadith genre. This study aims to determine the place and value of *Haza Kitab Hadith Sharif*.

Millî Kütüphane-Ankara Yazmalar Koleksiyonu Demirbaş No 06 Mil Yz A 1881/2'de kayıtlı nüsha.

ه مسلّمه
رجال اذا قتل شارب الخمر نكاح
السكس فيصو شهيده لان شارب الخمر محصية
سرعوي

والمعصية لا تقن حكم التعمير
نقل هداية
قال النبي صلى الله عليه
من غلب الخمر لم يقبل الله
صلواته ان سعى يوما وكيد
ولم يكتب الملك له حسنة
وكان حقا على الله تعالى يقدر
من صديدا هل التار صديدا
رسول الله

السلام ايذرا اهل جهنم على من يورثه من اولاد يورثه
اولاد يورثه من اولاد يورثه من اولاد يورثه
نقصان قلبه واورثه نقصان دونه ولي ياكله اولاد يورثه
مسلم انه اوقفه من سلام ويرثه من يورثه من يورثه
يسور ويكي بر حمة نك قلبه زمر مقداري اولاد يورثه
اولسه اول كسبه حمة كبر من يورثه رسول الله حضرت
عليه السلام ايذرا بر حمة نك قلبه زمر مقداري
ايمان اوله اول كسبه حمة كبر من يورثه رسول
رسول الله عليه السلام يسور ويكي بر حمة نك قلبه
يسه الله معا حضرت لري اكا سله كبر سله كنا هي كبر
ودي بيك كبر سله كبر سله كبر سله كبر سله كبر سله
تا اول جنتون جنتون دور دودي رسول الله عليه السلام
بهم اوتوم اوزرته بزوا طهركم علمك نك تدون كبر كبر
اصحابه هرت ايده نك موت ايده نك علم دكبر الآ جا
حوا سله نك دودي عيار ايسر الآ رمضان ما يدر ايج او نك

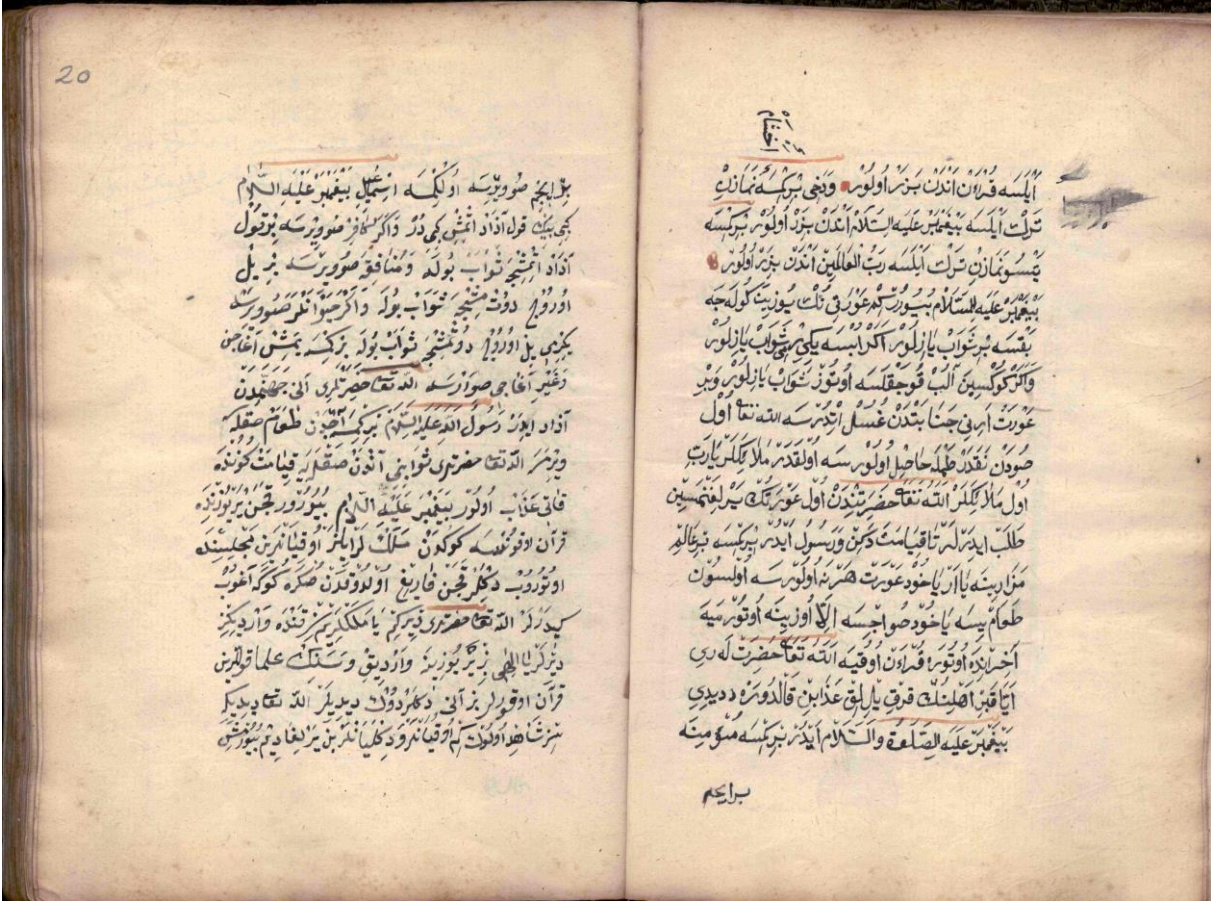
رسول الله صلى الله عليه وسلم
ميراث اوتومه انا اعطيا اسوره من جق اوقيه صدقا
رسول الله ودعي رسول الله عليه السلام يسور ويكي
انك انك دوريت جوا الله وارو اول كبر جوا الله عقل در ايدي
دين در ايدي جوا الله ودعي در دني عمل صالحه غضب
عقل كبر من زنادين كبر من حيا بي كبر من غيبه اعمال
صالحه كبر من زمره بيغبر عليه السلام يسور ويكي
ايكسده علما اطلسه دور يكي در زير دور قطا مينه طعا
نك دودي اولد دودي بي اتم ايكسده علما المسه انك ايدي
دخي دودي اولد دودي اتم احراج اولد دودي صدق رسول الله
قال النبي صلى الله عليه وسلم اهل جنتك على من يورثه
در اول يورثه نوري اولد دودي جلي الله وكر ايدي اولد
قد قول اولد ولي جومت اولد ونمازي جق قلبه وارو
جق كمال دونك جق نقصان اتم دخي هم سلمه انك عقل
اولد دقيه سلام ويرثه رسول حضرت عليه

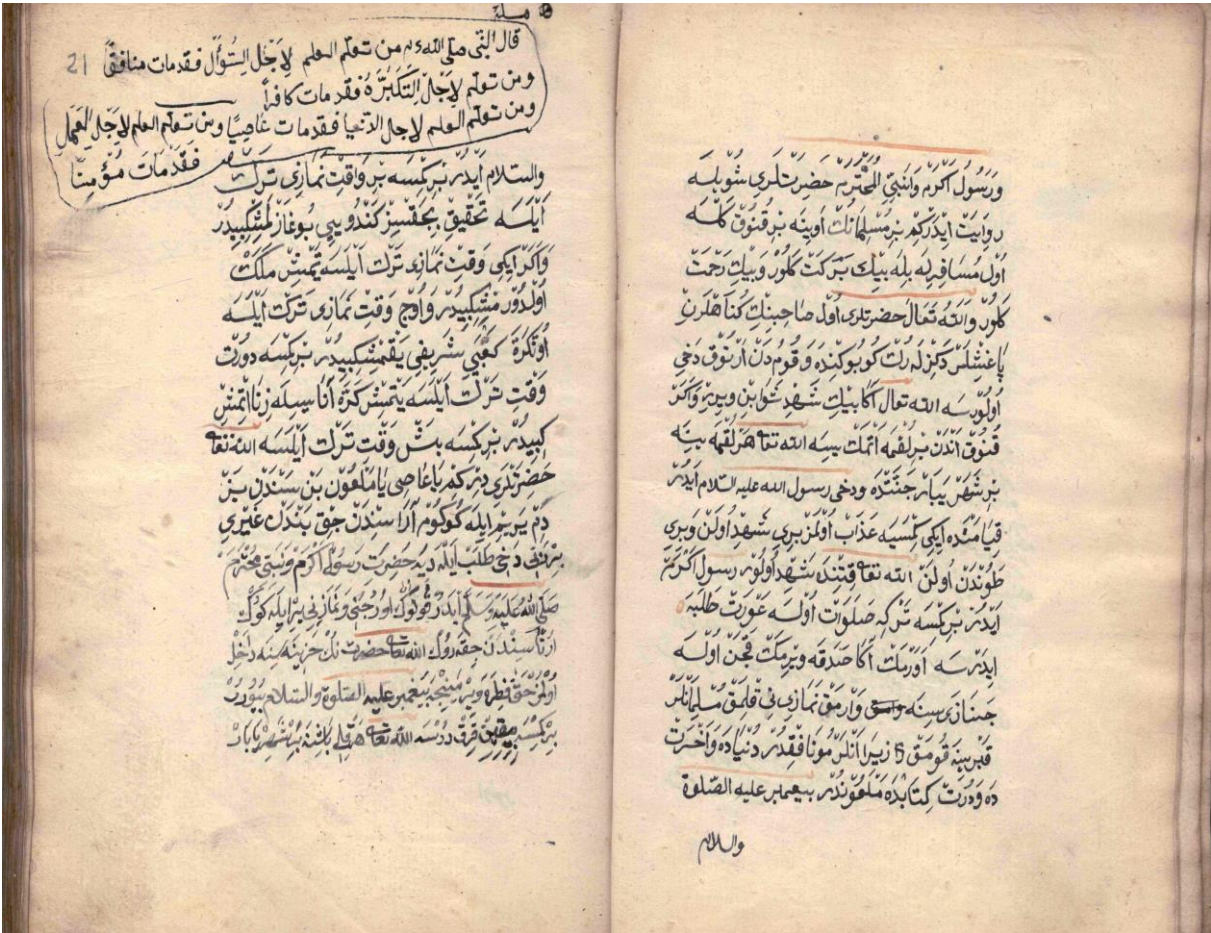
السلام

صدق رسول الله نعوذ بالله من حال بيغبر عليه السلام
 بيور ببركه ادم اذلا نينه سخته ايلسه تحقيق اول كيه
 كاي اولور ديشلر و دحي رسول صلاي الله عليه وسلم ايدر
 بر كيه اول سسين اشسه جهانه و ايسه اولهسه به
 جنت حلام اولور ديدى و بيغبر عليه السلام ايدر ببركه
 بر ديم هر شرايب الله حلال ديو كانه بر ادم اولدر
 مستكيدر كو جلت صالم عور يله زنا اتمكيدر و انا
 سيله زنا اتمشجه كناه يا اولور ببر كيه اول شرايب دن
 نر قدر اجسه تحقيق ايتا ايمان ان دن جفت بده نندن
 و اكثر قورق كونه دك توبه ايمزسه حلم اولونور كافر
 ديو اكر ببر كيه ايكى فدرج اجسه حق سبحانه و يعا
 اول كسنتك دعاسين و نمازني و اوروجني سسكان يله دق
 قبلوا ايمز بو سوز اور زينه اعتبار اولون سول و دحي
 ايدر ببر كيه طهارق يسسه كانه قورق كوندن اول سسين
 خنزير انن يمستكيدر و دحي رسول حضرت صلاي الله

عليه

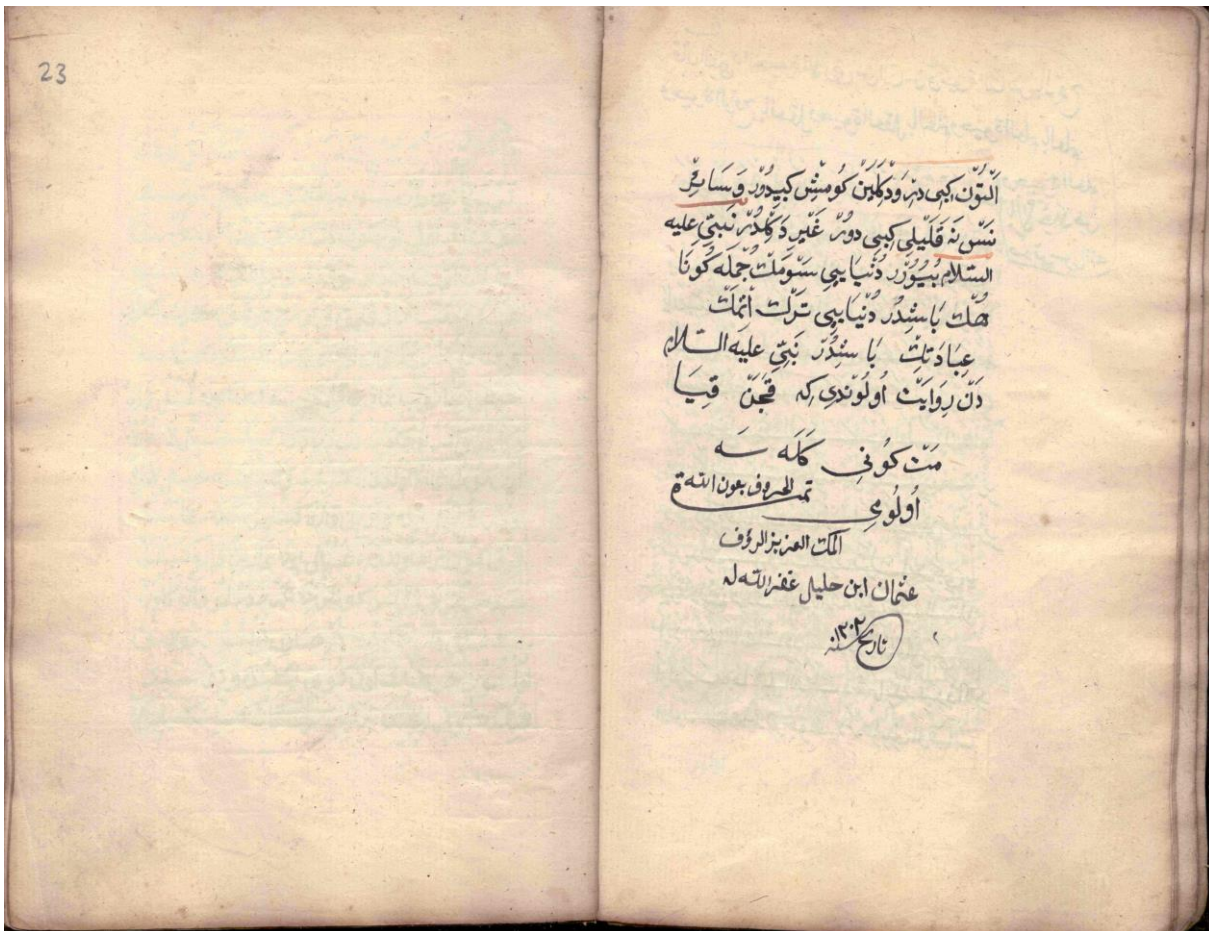
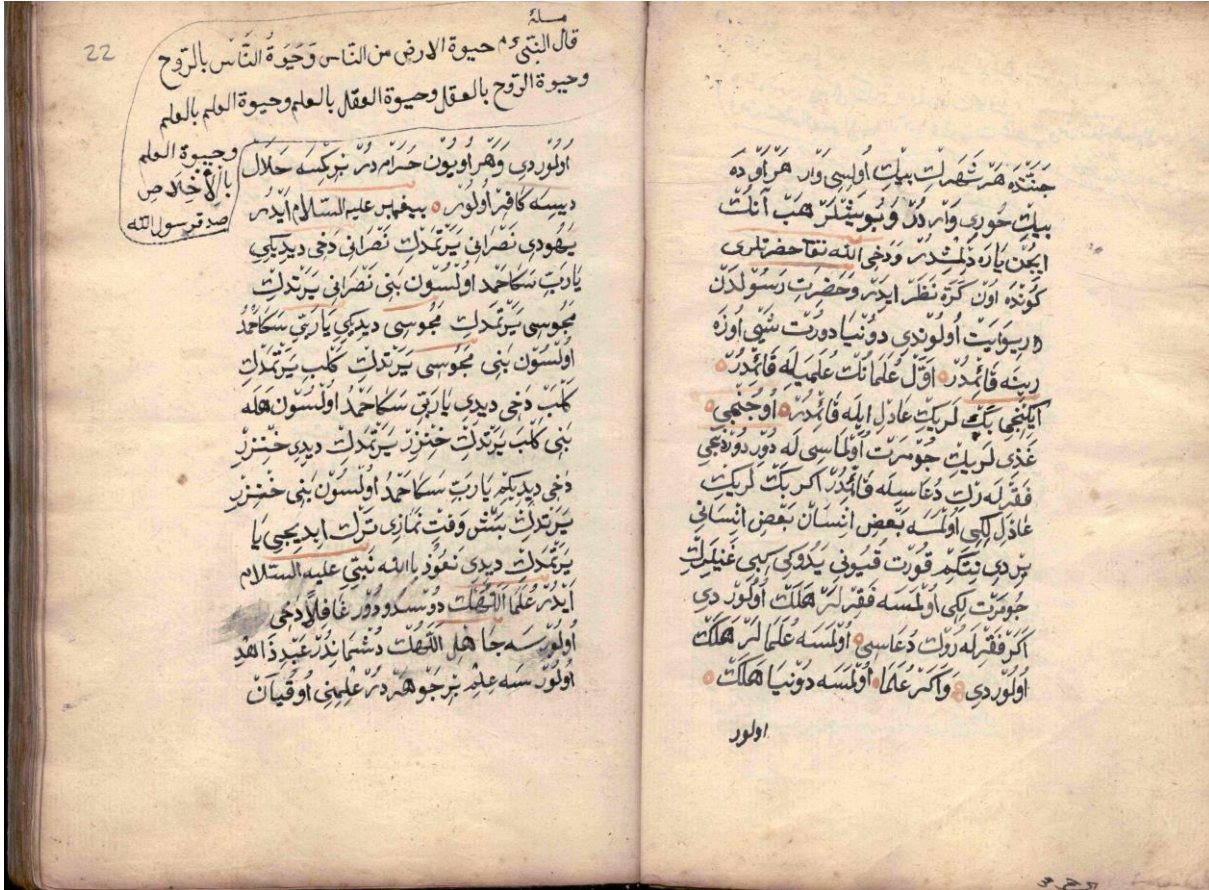

قال النبي صلى الله عليه وسلم من تعلم العلم لإجل السؤال فقدمت منافق 21
 ومن تعلم لإجل التكلم فقدمت كافراً
 ومن تعلم العلم لإجل العمل فقدمت مؤمناً

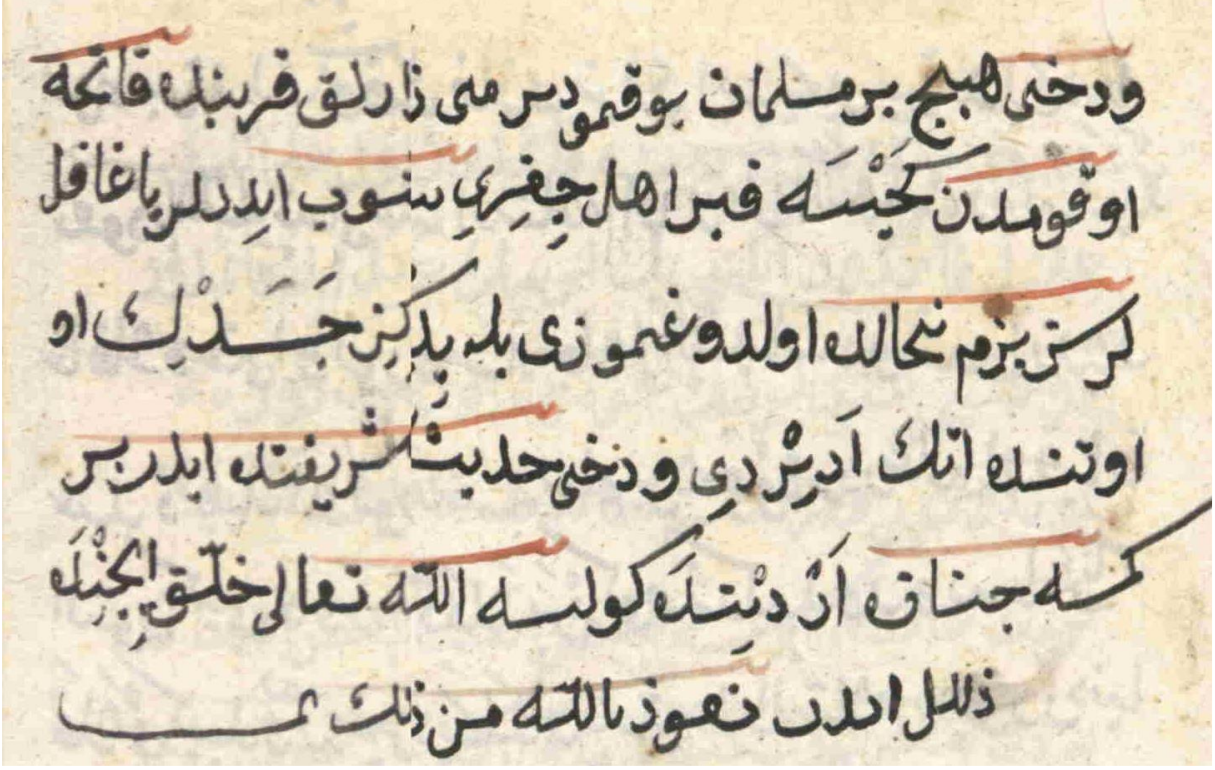
والسلام أيدرس بركيسه بىر وقت نمازى تركت
 ايلسه تحقيق، بچقئسىز كندوبى بوغاز مشكيدىر
 واكر ايبى وقت نمازى تركت ايلسه يمشىر ملكت
 اولدوز مشكيدىر، واوج وقت نمازى تركت ايلسه
 اولكده كعبى شىرىنى يفتيمشكيدىر بركيسه دورت
 وقت تركت ايلسه يمشىر كره انا سيله زانامتىر
 كيدىر بركيسه بىش وقت تركت ايلسه الله تعالى
 حضرت زدى دىر كه ياغاچى ياملعون بن سندن بىز
 دم بىر ايله كوكوم ارا سندن جوق بىدك علفىرى
 بىر نىق دىچ طلب ايله دىر حضرت رسول اكرم ونبى محمد
 صلى الله عليه وسلم ايدىر جوكون اورجى نمازى بىر ايله كوك
 ارا سندن ان حقدروك الله تعالى حضرت نك حزينه سنده دىخل
 اولون حقه قطره وىر بىنجه بىر عىر عليه السلامه وىر
 بركيسه يقين قرق دوسه الله تعالى هبل كانه بىر نىق بابات

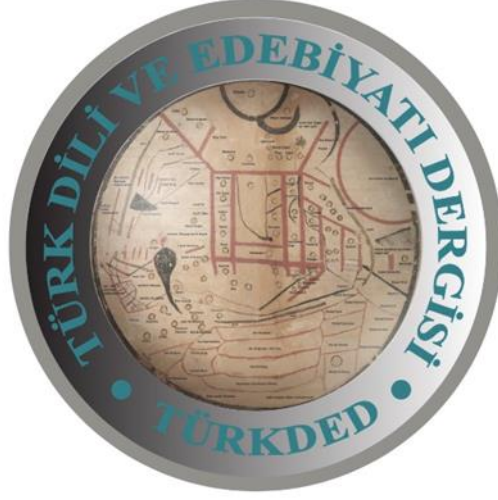
ورسول اكرم وانبى الصترم حضرت زلى شوبله
 روايت ايدركيم بىر سىلمه لك اوبنه بىر قنوق كلكه
 اول مسافر بىله بىلك بىر كك كور و بىلك رحمت
 كور و اىته تعالى حضرت زلى اول صاحبتك كنا هلىرى
 يا غشلس ككز لم لك كو بو كنده و قوم دن ان نوق دىخى
 اولور كه الله تعالى اكا بىلك شىطه شو بن و بىر و اكر
 قنوق اذن بىر لقمه اتمك بىسه الله تعالى هبل لقمه بىسه
 بىر شىطه بىسار جىته و دىخى رسول الله عليه السلام ايدىر
 قيا مئده ايكى كسىسه عذاب اولون بىرى شىطه اولون و بىرى
 طوندن اولون الله تعالى قىتنل شىطه اولور رسول اكرم
 ايدىر بركيسه تركه صلوات اوله عورت طلبه
 ايدىر كه اورىلك اكا صدقه و بىر ملك بچن اوله
 جىنان بىسنه و سقى وارمىن نمازى بى قلمق مسلمانلار
 قىر بىنه قورمىق 5 زىر انلر مونا قىلسر دن ياده و اخىرت
 ده دورت كتابده ملىكونلر بىسملر عليه الصلوة

والسلام

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Arşiv No: 55 Hk 458/11'de kayıtlı nüshanın son sayfası (83b)

**SEZAI KARAKOÇ'UN GÜZELLİKLER KASİDESİ ADLI ÇEVİRİSİ ÜZERİNE
ON SEZAI KARAKOÇ'S TRANSLATION TITLED QASIDAH OF BEAUTIES**

MUSTAFA IRMAK

Prof. Dr., Samsun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Bölümü
*Prof. Dr., Samsun University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and
Rhetoric*

mustafa.irmak@samsun.edu.tr

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-7, Aralık-December 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 21.10.2023
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 14.12.2023
Sayfa-*Pages*: 34-52

Atıf/Citation: Irmak, Mustafa, (2023). “Sezai Karakoç’un Güzellikler Kasidesi Adlı Çevirisi Üzerine”
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 4/2: 34-52.

SEZAI KARAKOÇ'UN GÜZELLİKLER KASİDESİ ADLI ÇEVİRİSİ ÜZERİNE

Mustafa Irmak*

Özet

Endülüslü şair İbn Câbir'in (ö. 780/1378) Kur'ân'da yer alan tüm surelere telmihte bulunarak kaleme aldığı *Kaşide fi esmâ'i süveri'l-Kur'ân* ya da bilinen adıyla *Kaşide-i Bedî'iyye* adlı eseri, medih şiirinin çarpıcı örneklerinden biridir. Güçlü bir Hz. Peygamber ve aşere-i mübeşşere övgüsü içeren, muhtelif nazirelere de konu edilen *Kaşide-i Bedî'iyye*, son dönem Osmanlı ricâlinden Ali Nûreddîn Efendi (1865-1937) tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Kaside, "Diriliş" düşüncesi çerçevesinde İslâm şiirini yeniden gündeme getirmek amacıyla Arap edebiyatının önemli bazı klasiklerini günümüze taşımaya gayret eden Sezai Karakoç'un (1933-2021) da dikkatini çekmiş, şair bu eseri *Güzellikler Kasidesi* adıyla ve kendine has üslubuyla günümüz Türkçesine uyarlamıştır. Yapılan incelemeler, Karakoç'un mezkûr Osmanlı tercümesini referans aldığını göstermektedir. Bu makalede, Karakoç çevirisi Ali Nûreddîn Efendi tercümesi ile de mukayese edilerek ilmî bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbn Câbir, *Kaşide-i Bedî'iyye*, Ali Nûreddîn, Sezai Karakoç, *Güzellikler Kasidesi*

ON SEZAI KARAKOÇ'S TRANSLATION TITLED *QASIDAH OF BEAUTIES*

Abstract

The poem called *Kaşide fi esmâ'i süveri'l-Kur'ân*, or better known as *al-Qasidah al-Badiyyah*, written by Andalusian poet Ibn Jâbir (d. 780/1378) by referencing all the surahs in the Quran, is one of the striking examples of eulogy poetry. *al-Qasidah al-Badiyyah*, which contains praises of the Prophet and is the subject of various nazirahs, was translated into Turkish by Ali Nureddin (1865-1937), one of the late Ottoman figures. This qasidah also attracted the attention of Sezai Karakoç (1933-2021), who tried to bring some important classic poems of Arabic literature to the present day in order to reintroduce Islamic poetry to contemporary people within the framework of the idea of "Resurrection", and adapted the poet to today's Turkish under the name of *Qasidah of Beauties* and with his unique style. As a result of the examinations, it was determined that Karakoç's translation took the aforementioned Ottoman translation as a reference. In this article, Karakoç's translation was compared with Ali Nûreddîn's translation and subjected to a scientific evaluation.

Keywords: İbn Câbir, *al-Qasidah al-Badiyyah*, Ali Nûreddîn, Sezai Karakoç, *Qasidah of Beauties*

Giriş

Edebiyat dünyasında kendine has üslubuyla özel bir yer edinen ve şairliğinin yanı sıra diriliş düşüncesinin mimarı olarak mütefekkir vasfıyla da öne çıkan Sezai Karakoç (1933-2021), hayalindeki şiir idealine ulaşma yolunda ilhamı maziden almanın gerekliliğine inanmış ve bu bakış açısının somut bir yansıması olarak Arap ve Fars edebiyatının büyük şairlerinden seçtiği *anıt* şiirleri Türkçeye çevirerek gelecek nesillere bir ufuk çizmeye çalışmıştır. Zira ona göre, İslam medeniyetinin sanat gücünden yararlanmayan, geçmiş edebiyatımızı inkâr eden, yaşadığımız hayatla da ilgilenmeyen bir edebiyatın gerçek bir edebiyat olmasına imkân yoktur (Karakoç, 2011: 248). Mütefekkirin bu emeğinin semeresi olan çeviriler, daha sonra *İslâmın Şiir Anıtlarından* adlı eserinde bir araya getirilmişti

* Prof. Dr., Samsun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı,
mustafa.irmak@samsun.edu.tr

Bu makalenin konusu, İbn Câbir'in¹ *Kaşide-i Bedî'iyye* adlı şiirinin² Sezai Karakoç tarafından *Güzellikler Kasidesi* başlığıyla yapılan çevirisidir.³ Karakoç, çeviriyi, kasidenin aslını Türkçe tercüme ve şerhleriyle karşılaştırmak suretiyle meydana getirdiğini ifade etmiştir (Karakoç, 2000: 8). Bunu, *Kaşide-i Bedî'iyye*'nin Ali Nûreddîn Efendi⁴ tarafından tercüme edildiği ve kasidenin Osmanlı döneminde başka bir çevirisine rastlanmadığı bilgisiyle birlikte düşününce, Karakoç'un temel kaynağının Ali Nûreddîn Efendi olduğu ihtimali güçlenir. Nitekim -izah edileceği üzere- yapılan mukayeseler, Karakoç'un bu tercümeyle merkeze aldığı göstermiştir. Kasidenin Cumhuriyet döneminde yapılan ilk çevirisi olması nedeniyle⁵ kültürel anlamda büyük bir kıymeti haiz olan *Güzellikler Kasidesi*'ni beyit beyit değerlendirmeden önce Ali Nûreddîn tercümesi, Karakoç'a kaynaklık eden yönüyle değerlendirilecek ve son olarak beyitlerin çevirisi teker teker, dipnotta Ali Nûreddîn tercümesine yer verilerek ele alınacaktır.

Karakoç'un Temel Kaynağı Olarak Ali Nûreddîn Efendi

Ali Nûreddîn Efendi'nin Mustafa Sîret ile birlikte kaleme aldığı *Cevâhiru'z-Zevâhir* adlı eserde *Kaşide-i Bedî'iyye* tercümesine yer verilmiştir. Tercümenin başında veya sonunda, ortak çalışma mı yoksa müelliflerden birine ait ürün mü olduğunu izah edecek herhangi bir kayıt yoktur. Fakat daha sonra bazı tashihlerle beraber Ali Nûreddîn Efendi'nin müstakil çalışması olan *Envâru'l-Edeb*'de yer alması, tercümenin ona ait olduğunu göstermektedir.

Ali Nûreddîn Efendi tercümede tashihler yaptığına göre Sezai Karakoç'un, çeviride hangi nüshayı dikkate aldığını tespit etmek sonuca etkisi nedeniyle önem arz etmektedir. Karakoç'un, kasidenin şairi İbn Câbir hakkında verdiği bilgiler bu iki nüshayla mukayese edildiğinde şairin *Cevâhiru'z-Zevâhir*'de yer alan metni esas aldığı görülmektedir. Karakoç'un verdiği bilgilere bakalım:

"Kasidenin sahibi, İbn Câbir Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed Endülüsî Hz.leridir. Babası Endülüsün tanınmış hadis bilginlerindedir. Şair ve bilgin İbn-i Câbir Hz.leri Tunus'da doğmuş, Mısır ve Mağrib'de okumuş, 779 h. yılında Tunus'da ölmüştür. Bir na't olan bu kaside de, sahibinin şairliği kadar bilginliğinin de gücünü ortaya koymaktadır. Kaside-i

¹ 698'de (1299) Meriye'de doğan İbn Câbir el-Endelüsî, görme engelli olduğu için *İbn Câbir el-A'mâ* olarak da anılır. Memleketinde muhtelif hocalardan Kur'an-ı Kerim, nahiv, hadis ve Mâlikî fıkhi okudu. 738'de (1338), hacca gitmek üzere Endülüs'ten ayrıldı. Yolda, hayatının sonuna kadar yakın dost olarak yaşayacağı âlim, şair ve edip Ebü Ca'fer er-Ruaynî (ö. 779/1378) ile tanıştı. Nitekim bu iki samimi dost, her tarafta beraber görülmeleri sebebiyle *el-A'mâ ve'l-basîr*, *A'mayeyn* gibi lakaplarla anılmışlardır. İbn Câbir Mısır'da bir süre kalarak Ebü Hayyân el-Endelüsî'den (ö. 745/1344) dil ve edebiyat dersleri aldı. Hac dönüşü (741/1340) Dımaşk'a gitti. Burada başta Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö. 742/1341) olmak üzere muhtelif hocalardan ders okudu. Hocası Mizzî'nin vefatından sonra 743 (1342) yılında Halep'e geçti ve orada ders vermeye başladı. Halep'ten ayrılınca, el-Bîre'ye (Birecik) yerleşti ve ömrünün sonuna kadar burada kaldı. Artukoğulları sultanlarıyla iyi ilişkiler kurdu ve onlardan büyük maddî destek gördü. Meşhur kıraat ve hadis âlimi İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ile Sbt İbnü'l-Acemî lakaplı Burhâneddin el-Halebî (ö. 841/1438) gibi ilim adamlarına hocalık yapan İbn Câbir, 780'de (1378) el-Bîre'de vefat etti (Makkarî, 1968: 2/664; Kılıç, 1999: 19/384; Durmuş, 2008: 35/175). Eserlerinin hemen hepsi manzum olan ve şiiri ilmi konuların anlatımında bir vasıta olarak kullanan İbn Câbir'in asıl şöhreti Hz. Peygamber için yazdığı, edebî sanatlarla örülü *el-Hulletü's-siyerâ fi medhi hayri'l-verâ* adlı eseridir. Müellifin ayrıca *Kaşide fi medhi'n-Nebî*, *Hilyetü'l-faşîh fi nazmi'l-Faşîh* *mâ câ'e fi'l-Faşîh*, *el-Minhâ fi'htisârî'l-Mülhâ*, *Vesiletü'l-âbîk fi esmâi's-şahâbe ve'l-tâbi'in 'alâ mâ zekerahû Ebû Nu'aym*, *Nefâ'isü'l-mülâh ve 'arâisü'l-midah* (*Divânü'l-Hevvârî*), *'Umdetü'l-mütelaaffiz fi nazmi Kifâyeti'l-Mütehaftiz*, *Kaşide Mîmiyye fi'z-zâ ve'd-dâd*, *Gâyetü'l-merâm fi teşlîsi'l-kelâm*, *Tuhtetü'l-akrân fimâ kûri'e bi't-teşlîş min hurûfi'l-Kur'an*, *er-Ravzü'l-memfûr fi nazmi'l-makşûr*, *Selâsü kaşâ'id*, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik* gibi eserleri vardır (Kılıç, 1999: 19/384-385).

² Şiirde, şanın yüceliği, diğer peygamberlerin onunla tevessülü, önceki semavi kitaplarda müjdelenişi, insanlığın onun vesilesiyle kurtuluşa erişti, ahirette şefaati, isra-miraç olayı, örümceğin mağaranın kapısına ağ örmesi, Bizans'ın Sasanilere galip geleceğini önceden haber verişti, emriyle güneşin duruşu ve ayın ikiye bölünüşü gibi pek çok mucizesi, savaşlarda düşmana galebe çalıştı ve dünyaya bağlanmayıp ahireti öne çıkarışı gibi vasıflarıyla Hz. Peygamber ele alınır ve son beyitlerde onun âl ü ashâbi methedilir.

³ Kitapta ayrıca Kâ'b b. Zühayr (ö. 24/645), Hassân b. Sâbit (ö. 60/680), Zünnün-i Mısırî (ö. 245/859), Mütenebbî (ö. 354/965), Ebü Nuvâs (ö. 198/813?), Bûsîrî (ö. 695/1296) ve Ebülbeğâ Sâlih b. Şerîf'in (ö. 684/1285) Arapça şiirlerinden çeviriler yer almaktadır.

⁴ Fatih'te 1282/1865'te doğan Ali Nûreddîn, eğitimini tamamladıktan sonra devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış, Cumhuriyet döneminde Yüce soyadını almıştır. *Cevâhiru'z-zevâhir* (müşterek), *Envâru'l-Edeb*, *Kelâmü'l-mülûk mülûkü'l-kelâm*, *Envâru'l-Hamid fi fıkhi ehli't-tevhîd* gibi eserlerin sahibi olan Ali Nûreddîn 1937'de vefat etmiş, Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir (Benli, 2013: 68-73).

⁵ *Kaşide-i Bedî'iyye*, Sezai Karakoç'tan daha sonra, Kâdî İyâz'a nispetle tercüme edilmiştir (Dikici, 1992: 45-52).

Bediyye (Güzellikler Kasidesi) diye anılan bu yüce na't da, Kâab bin Zühayr Hz.lerinin Kaside-i Bürdesi ve İmâm-ı Bûsîrî Hz.lerinin Kaside-i Bür'esi gibi Peygamberimizi öğme yolunda dikilmiş ölümsüz İslâm şiir antlarından. Kasidenin Kadî İyâz'a ait olduğu iddiasını da kaydedelim. Kaside, baştan sona, Kur'an-ı Kerim'deki sırasıyla sûre isimlerinin veya sûrelerde geçen ilâhî kelâmın kullanılmasıyla Peygamberimizi öğmektedir. Bir nevi, Kasidede Kur'an-ı Kerim, Peygamberin ululuğuna sûre sûre, bin pencereden şahadet etmektedir. Bu kasideye bir çok nazireler yazılmışsa da hiç biri bu belâgat ve samimiyete ulaşamamıştır. Kasidede sûrelere işaret eden kelimeleri koyu harflerle yazarak belirtmeye çalıştık⁶ (Karakoç, 2000: 16).

İbn Câbir hakkında verdiği bilgiler, Kâb b. Zühayr ve İmâm Bûsîrî vurgusu, kasidenin Kâdî İyâz'a âidiyeti meselesine temas edişi⁷ ve kasideye nazire yapan pek çok şair olmasına rağmen hiçbirinin onun belâgat ve samimiyet seviyesine ulaşamadığına dikkat çekmesi,⁸ Karakoç'un, Cevâhîru'z-Zevâhir'den istifade ettiğini göstermektedir. Ali Nûreddîn Efendi bu giriş bilgilerinin Envâru'l-Edeb'de daha kısa tutmuş ve İbn Câbir'in hayatıyla ilgili dipnota, Kâb b. Zühayr ve Bûsîrî vurgusuna yer vermemiş ve kasidenin Kâdî İyâz'a âidiyetine dair tartışmaya temas etmemiştir (Ali Nûreddîn, 1319: 4-5).

Tercümenin gözden geçirilmiş ikinci baskısı doğal olarak daha muteberdir. Fakat bu makalenin Ali Nûreddîn Efendi tercümesinden beklentisi Sezai Karakoç'a etkisi düzeyinde olduğu için tercümenin birinci baskısı bu çalışma için daha değerli olup mukayesede ilk baskı esas alınmıştır.⁹ Bu noktada ifade edilmelidir ki Ali Nûreddîn Efendi, sadece sekizinci beytin tercümesini değiştirmiştir. Diğer beyitlerdeki tashihler daha çok şekil, dil ve üslup düzeyindedir.¹⁰

⁶ Ali Nûreddîn Efendi'nin açıklaması ise şöyledir: "Evşâf-ı mâ lâ nihâye-i nebeviyye hakkında 'ulemâ ve şu'arâ-yı İslâmiyye taraflarından pek çok kaşâ'id inşâd olunmuş ve herbiri birer hazîne-i belâgat ıtlâkına şâyân bulunmuşdur. Şahâbe-i kirâmdan Ka'b ibn-i Zühayr (radîyallâhu 'anh) 'ın Bânet Su'âd ve İmâm Bûsîrî'nin Bürde'si kaşâ'id-i mezkûrenin meşhûr ve mu'teberlerinden olup ezân cümle Nefhu't-tîb nâm kitâb-ı müste'tâbda müşâdif-i nazar-ı itibâcımız olan Endülüs 'ulemâsından İbn-i Câbir merhûmun [I no.lu dipnot: İbn Câbir -Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed Endelüsî- meşâhîr-i 'ulemâdan olup pederi Endülüs'ün eimme-i muhaddîşinin olduğu hâlde kendisi Tûnus'da doğmuş, Mısr ve Mağrib'de tadrîsle imrâr-ı 'ömr iderek 779 târihinde yine Tûnus'da vefât itmişdir. Kâmusü'l-A'lâm] süver-i celîle-i Kur'âniyye'yi 'ale't-tertib telmîh iderek na't-ı Nebî hakkında inşâd idtikleri Kaşide-i Bedî 'iyye ki müşârun ileyhden evvel bu yolda hiçbir kimse tarafından söylenmemiş ve kendinden sonra tanzîr idenler bulunmuş ise de o derece-i belâgate işâl idememişlerdir. Tercümesi egerçi hâdimizin mâ-fevki bir eser-i nefis belki beş on şerhe muhtâc bir lü'lü-i 'arîs ise de velev böyle 'âdîce olsun tercüme idilmeyerek küşe-i nişyânda bırakılmasına bir dürlü gönlümüz râzî olmadı. Binâ'en 'aleyh hem kasidenin 'Arabîsini 'aynen derc ve hem de icmâlen me'ânisini tezbîr ve esâmî-i süver-i celîleye işârat-ı mahşûşa vaz' olundu. Kaşide-i mezkûre Kâdî 'İyâz'a dahî nisbet olunuyor ise de Nefhu't-tîb şâhibi İbn-i Câbir'in olduğunu ekîden beyân u tashîh buyurmuşlardır" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/10-11).

Metinden anlaşılacağı üzere kasidenin tercümesinde Makkarî'nin (ö. 1041/1632) Nefhu't-tîb min guşni'l-Endelüs er-rafi ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hafîb adlı eserinden yararlanılmıştır. Nasrî veziri, tarihçi ve edip Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'i (ö. 776/1374-75) öne çıkaran bu eserde, Lisânüddîn'in, pek çok iyi şiirine rağmen İbn Câbir'e gereken ilgiyi göstermediği belirtilmekte (Makkarî, 1968: 7/305), şairin güzel şiirleri çerçevesinde Kaşide-i Bedî 'iyye'ye yer verilmekte (Makkarî, 1968: 7/324-326) ve kasidenin tek başına onun kalitesini ispata کافی geleceği ifade edilmektedir (Makkarî, 1968: 7/324-326).

⁷ Kaşide-i Bedî 'iyye Kâdî İyâz'a da nispet edilir. Kasidenin çoğu kimse tarafından Mağripli âlim Ebü'l-Fazl b. İyâz'a nispet edildiğini belirten Makkarî, ilk başta kendisinin de bu kanaate sahip olduğunu fakat İbn Câbir'in yakın dostu Ebü Ca'fer'in (Ruaynî) kasideye yazdığı şerhi inceleyince eserin İbn Câbir'e aidiyetinin netleştiğini belirtmektedir. (Makkarî, 1968: 7/323-324) Makkarî, şairin ilham kaynağını da tartışmaya açar. Kasidenin, Kâdî İyâz'ın, sûrelerin isimlerinden tevriye yoluyla söz ettiği uzun bir hutbesinden esinle nazmedildiği bilgisine de şüpheyle yaklaşan Makkarî, ilgili hutbeyi naklettikten sonra Ebü Abdullâh Muhammed b. eş-Şeyh Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Cum'a el-Vehrânî'nin bu hutbeyi Kâdî İyâz'a nispet ettiğini fakat bu hususta kendisinde bir tereddüt bulunduğunu zira Kâdî İyâz'ın belâgat sahasında bu hutbeden çok daha yüksek bir seviyede olduğunu belirtmiştir (Makkarî, 1968: 7/334).

⁸ Kaside üzerine yazılan nazirelerin birkaçına yer veren Makkarî, bunlardan sadece birinin Kalkaşendî'ye (ö. 821/1418) ait olduğuna işaret etmiş, diğerlerinin kâilini belirtmemiştir (Makkarî, 1968: 7/326-333).

⁹ Kasidenin Envâru'l-Edeb'de yer alan tercümesi neşredilmiştir (Benli, 2013: 75-85).

¹⁰ İlk baskıda harekelenmeyen beyitler, ikinci baskıda harekelenmiştir. Ayrıca altıncı beyitteki ürküdemez fiili korkudamaz, yedinci beyitte mahdûm-i kerimleri ifadesi necl-i kerimleri olarak değiştirilmiş, Hicr kelimesine düşülen dipnotun başına Hicr mesâkin-i Semûd'dur cümlesi eklenmiş, dipnotun sonundaki Kâmus kelimesi silinmiştir. Sekizinci beyitteki değişiklik anlamı etkilediği için yerinde izah edilmiştir. On altıncı beyitte izân üdiği ifadesi i'lâ üdiği şeklini almıştır. On dokuzuncu beyitte, meşveret ü naşîhati tabiri müşâvere ve müzâkere ve naşîhati olarak değiştirilmiş, devamındaki müzeyyenât ü müzahrafâtü ifadesinden müzeyyenât silinmiştir. Aynı beyitteki anın üzerine gidenin gözünü bürüyüb tarik-i hakki görmekten... ifadesi de ana nazar idenin gözünü görmeden... şeklini almıştır. Yirmi birinci beyitte müstagrak olmuştur ifadesi müstagrak oldular hâlini almış, yirmi dördüncü beyitte cenâb-ı zî-kibriyâ tabirinden zî eki çıkarılmıştır. Yirmi sekizinci beyitte dünyâ kelimesini tavsif eden 'İnde'l-ukalâ müşebbeh-i 'acûz-i bed-likâ olan ibaresi ve sözün devamındaki tegâbün kelimesini açıklayan aldatıcılık kelimesi silinmiştir. Otuz altıncı beyitte, Kur'an-ı 'azîmde

Sezai Karakoç'un *Kaşîde-i Bedî'iyye* Çevirisi

Karakoç çeviriyi *-er* uyağı üzerine kurgulamıştır. Şiir ilk beyitte *aa* düzeniyle başlayıp *ba, ca, da, ea* şeklinde devam etmektedir. Bu kısımda, çeviri, kasidenin Arapça metni ve Ali Nüreddin Efendi tercümesiyle mukayesesi çerçevesinde ele alınacaktır.

1- فِي كُلِّ فَاتِحَةٍ لِقَوْلٍ مُعْتَبَرَةٍ / حَقُّ النَّاءِ عَلَى الْمُبْعُوثِ بِـ"الْبَقْرَةَ"¹¹

Fatihasında bütün değerli sözler

Bakarayla gönderileni öğer

İbn Câbir, tüm muteber sözlerin, Bakara suresiyle (yani parça-bütün ilişkisi çerçevesinde Kur'ân-ı Kerîm'le) gönderilmiş olan Hz. Peygamber övgüsüyle başlaması gerektiğini ifade ederek konuya giriş yapmıştır. Arapça metni karşıladığı görülen sade çeviride, özellikle, *değerli sözler* ifadesi ve *sözler-öğer* uyumu dikkat çekicidir.

2- فِي آلِ عِمْرَانَ قِدْمًا شَاعَ مَبْعَثُهُ / رَجَالُهُمْ وَالنِّسَاءُ اسْتَوْضَحُوا خَبْرَهُ¹²

Ta İmran Ailesi zamanında bilinmişti de

Sorup durmuştu kadınlar ve erkekler O'ndan haber

Hız. Peygamber'in nübüvvetinin Hz. İsa döneminden bu yana beklendiğini beyan eden bu beytin çevirisinde *İmran Ailesi*, *Âl-i İmrân* ve *kadınlar* kelimesi Nisâ'ya karşılık gelmektedir.

3- مَنْ مَدَّ لِلنَّاسِ مِنْ نَعْمَاءٍ "مَائِدَةٍ" / عَمَّتْ فَلَيْسَتْ عَلَى "الْأَنْعَامِ" مُقْتَصِرَةً¹³

Bir önder ki sofrasının nimetleri halkına

Hayvanlar, koyun, sığır, deve eti değil sonsuza gider

Hız. Peygamber'e ve ümmetine helâl kılınan hayvanların diğer ümmetler gibi sınırlı tutulmayışını Allah'ın büyük bir ihsanı olarak anlatan bu beytin çevirisinde *sofra* ile *Mâide* ve *hayvanlar* ile *En'âm* suresi kastedilmektedir. *Sonsuza gider* ifadesi abartılı görünse de hem *-er* uyumunu sağlamakta hem de nimetlerin çokluğunu güzel bir şekilde hissettirmektedir. Şu var ki beyitteki ... فَلَيْسَتْ (*sınırlı*) *değildir* şeklindeki olumsuz yapı çeviride yerini olumluya bırakmıştır.

4- "أَعْرَافٌ نَعْمَاهُ مَا حَلَّ الرَّجَاءُ بِهَا / إِلَّا وَ"أَنْفَالٌ" ذَاكَ الْجُودِ مُبْتَدَرَةً¹⁴

taamlaması *Kur'ân-ı 'azîmde*, *tekevürü* kelimesi *tekevür*; otuz dokuzuncu beyitte *beyzâ-i İslâmiyye* 'ye ifadesi *beyzâ-i İslâmiyye* 'ye; kırk birinci beyitte *kaşîdeyi ikmâl* ibaresi *kaşîdenin kırâ'atini ikmâl* ve kırk ikinci beyitte *tebşîr buyurma*kla ifadesi *tebşîr itmekle* hâlini almıştır. Kırk dördüncü beyitte, *tenkîrinde* ifadesi *tenkîrine*, *veyl-i rabbânî* tabiri *veyl* ve *va'id-i rabbânîsi* ve *'azâb-ı celâlî* va'id-i ilâhidendir cümlesi *'azâb-ı şedîd-i celâlîsi muhakkak* şeklinde düzeltilmiştir. Kırk dokuzuncu beyitte geçen *şohbet-i müstevcibü's-sa'âdet-i seniyyeleriyle müteşerrif olan zevât* ibaresi *şohbet-i mücibetü's-sa'âdet-i seniyyeleriyle müşerref olan zevât* olarak değiştirilmiştir. Ellinci beyitte *ibn* kelimeleri *bin* yapılmış ve *müteşerrif bulunan* ifadesi *teşerrüf eden* olarak değiştirilmiştir. Elli üçüncü beyitte, *ümmidleri ber-kemâl olduğunu vâsf* ve ifadesi *ümmidlerinin ber-kemâl bulunduğunu tavşif* birle ve, ayrıca *vâcib* ve *ahyâr-ı ümmet olan* ibaresi *vâcib olan* ve *ahyâr-ı ümmet bulunan* hâlini almıştır. Elli beşinci beyitte, *Ümmehât-ı mü'minîne revnağ-bahşâ-yı inîzâm*, *cemî-i zevcât-ı tâhirâta* ifadesinde *cemî-i zevcât*'tan önceki kısım silinmiş, *huşûşan* ve ifadesi *huşûşan berâ'et* ve olarak değiştirilmiştir. Elli altıncı beyitte ise *ve efdâlü'l-mürselîn peygamberimiz (Muhammedü'l-Emîn) şallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimiz* *hazretlerine* ifadesi sadece *Muhammedü'l-Emîn efendimiz hazretlerine* olacak şekilde düzenlenmiştir.

¹¹ "Akvâl-i mergûbenin fâtiha ya'ni ibtidâsında medh u senânın ecmeli bi'seti sûre-i Bakara ile mübeyyen ve nûr-i nübüvveti ibtidâ-yı ma'hlûkât olan Hazret-i Muhammed (şallallâhu 'aleyhi vesellem) efendimizin şân-ı 'âlî-i risâlet-penâhilerine ehaqq u ahrâdır" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/11-12; krş; Ali Nüreddin, 1319: 6).

¹² "Âl-i İmrân'da ya'ni Hazret-i 'İsâ 'aleyhisselâmın zamânlarında bile bi'set-i Muştafeviyye şâyî' olup ricâl ü nisâ' keyfiyyet-i nübüvvet ve haber-i risâleti istizâh imişlerdi" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/12; krş; Ali Nüreddin, 1319: 7).

¹³ "Öyle bir Nebiyy-i ni'metullâhdır ki: Taraf-ı ilâhîden kendisine inzâl olunan sûre-i Mâ'ide'de ümmet-i necibelerine cânib-i Raḥmân'dan olan in'âm u ihsânı ve huşûşan ümem-i sâ'ireye ekli ḥarâm olan vihûş u sibâ'dan mâ'adâ ḥayvânât-ı berrîyye ve bahriyyenin ekli helâl olduğu baş u temhîd olunup 'azamet-i nübüvvetlerine işâreten sâ'ir ümmetlere olduğu gibi cihet-i ḥullîyyet koyun, sığır, deveye kaşır olunmamıştır" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/12-13; krş; Ali Nüreddin, 1319: 7).

İstek makamında dursan ne zaman nimet konusunda

O'nun iyilik denizinden saçılır ganimetler

İbn Câbir, bir arzunun talebi hâlinde Hz. Peygamber'in cömertlik denizinin derhâl akmaya başladığından söz eder. **İstek makamı** A'râf suresine, **ganimetler** ise Enfâl suresine tekabül etmektedir. A'râf *urf*'un çoğulu olup *yüksekçe yer* anlamına gelir. Surede ise cennet ile cehennem arasındaki sûrun yüksekçe yerlerini ifade eder (Işık, 1991: 3/259). Karakoç, kelimenin yaygın anlamını ve buna bağlı olarak cennete gitme hakkını henüz kazanamamış kulun hâlini düşünerek kelimeyi Ali Nüreddin Efendi'nin *arzû vü taleb* ifadesinden ilhamla **istek makamı** şeklinde çevirmiş olmalıdır.

5- بِه تَوَسَّلَ إِذْ نَادَى بِ"تَوْبَةٍ" هـ / فِي الْبَحْرِ "يُونُسُ" وَالظُّلْمَاءِ مُعْتَكِرَةً¹⁵

Karanlık korkulu denizlerde Yunus tövbedeyken daha

O çoktan kurtuluşa ermişti, açmıştı O'na kapıyı gökler

Yûnus ve Tevbe surelerine telmihle İbn Câbir, karanlık denizin derinliklerinde Hz. Yûnus'un, Hz. Peygamber'i vesile edinerek tevbe ettiğini belirtmektedir. Karakoç'un ilk dizesi Ali Nüreddin Efendi'nin *Hażret-i Yûnus ('aleyhisselâm) denizde ve zulmet-i muhavvife içinde tevbe ile meşğûl oldukları zamân* ifadesini tam olarak karşılamasına rağmen ikinci dizede anlam farklı bir noktaya evrilmiş ve metindeki *به تَوَسَّلَ* *Onu vesile edinmişti* cümlesi çeviriye yansıtılmamıştır.

6- "هُودٌ" وَ "يُوسُفُ" كَمْ خَوْفٍ بِهِ أَمْنَا / وَلَنْ يُرَوِّعَ صَوْتُ "الرَّعْدِ" مَنْ ذَكَرَهُ¹⁶

Hûd ve Yusuf O'nunla kurtuldular korkudan

O'nu anan kişiyi ürkütemez gökgürültüsü bile, ne de yıldırımlar,

şimşekler.

Hûd, Yûsuf ve Ra'd surelerine telmihle İbn Câbir, Hûd ile Yûsuf peygamberlerin Hz. Muhammed sayesinde korkularından emin olduklarını belirtir. Karakoç çevirisi Arapça metinle ve Ali Nüreddin Efendi tercümesiyle uyumlu olup Türkçe açısından şiirsel bir üsluba sahiptir. İkinci mısradaki *ne de yıldırımlar, şimşekler* ifadesinin metinde lafzen karşılığı olmasa da beyit zımmen bu manayı içermektedir. Bu ifade, mesajı pekiştirmek ve *-er* uyumunu yakalamak için ilave edilmiş olmalıdır.

7- مَضْمُونٌ دَعْوَةٌ "إِبْرَاهِيمَ" كَانَ وَفِي / بَيَّتِ الْإِلَهِ وَفِي "الْحَجْرِ" التَّمَسُّنُ أَثْرَةً¹⁷

İbrahim duasında O'nu aradı ve

¹⁴ "Nesim-i refâh u râhata her ne vakt arzû vü taleb ta 'alluk itse hemân ol Nebiyyü'r-rahmenin baħr-i cûd ü keremi ganimetleri tebdüre başlar" (N. Ali-M. Siret, 1310: 1/13; krş: Ali Nüreddin, 1319: 8).

¹⁵ "Hażret-i Yûnus ('aleyhisselâm) denizde ve zulmet-i muhavvife içinde tevbe ile meşğûl oldukları zamân müstecmi'-i kemâlât-ı beşeriyye olan Cenâb-ı Neciyyullah'a tevessül ile necât bulmuşlardır" (N. Ali-M. Siret, 1310: 1/13; krş: Ali Nüreddin, 1319: 8).

¹⁶ "Hûd ve Yûsuf ('aleyhisselâm) nice korku ve meşâ'ibi mahzâ emîn [û] metin ve Resûl-i Rabbü'l-'âlemin efendimize tevessülle geçerek her bir hafv u haşyeten emîn ü sâlim oldular. Hattâ o seyyid-i kâ'inânın ism-i celîlîni yâd ideni şavt-ı ra'd daħi korkudamaz" (N. Ali-M. Siret, 1310: 1/14; krş: Ali Nüreddin, 1319: 8-9).

¹⁷ "İbrâhîm ('aleyhisselâm) Beytü'l-Harâm'ı mahdûm-i kerimleri İsmâ'îl ('aleyhisselâm) ile i'mâra mübâderetleri eşnâsında (رَبَّنَا وَإِغْتِ) ﴿رَبَّنَا وَإِغْتِ﴾ [Ey Rabbimiz! Onlara kendi içlerinden (bir elçi) gönder. Bakara 2/129] âyet-i kerîmesini makâm-ı du'âda irâd buyurmuşlar idi ki: İşte o du'â-yı şerîfin mazmûn-i laţîfi Hażret-i risâlet-penâh efendimizdir. Anın âşâr-ı celîlesini Hicr'de [Hicru'l-Ka'be, Beyt-i Şerîf'in cânib-i şimalisinde vâki' Hatîm ile müdâr olan mevzi'den 'ibâretidir ki Beyt-i Şerîf'dendir. Kâmûs] taharrî vü taleb eyle. Bu beytde (مَضْمُونٌ دَعْوَةٌ أَبِي إِبْرَاهِيمَ وَنَشْرَى أَخِي عَيْسَى وَرُؤْيَا أُمِّي) [Ben atam İbrahim'in duası, kardeşim İsâ'nın müjdesi ve annemin rüyayıym.] hadîs-i şerîfine işâret vardır" (N. Ali-M. Siret, 1310: 1/14-15; krş: Ali Nüreddin, 1319: 9).

Bu arayışında nişan taşları Allahevi ve Hacer

Hz. Peygamber'in Hz. İbrahim'in duası olduğuna dikkat çekilen beyitte, onun izlerinin Allah'ın evinde ve Beytullâh'ın kuzey kısmında bulunan Hatîm ile çevrili Hicr'de aranması tavsiye edilir. Çeviride *nişan taşları Allahevi* betimlemesi özellikle dikkat çekmektedir. Fakat beyitte *Hicr* suresine telmih varken çeviride **Hacer** denmesi, metni yanlış okumaktan veya en iyi ihtimalle *-er* uyumunu yakalama düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır.

8- دُوْ أُمَّةٍ كَدَوِيٍّ "النَّحْلِ" ذِكْرُهُمْ / فِي كُلِّ قَطْرِ فَ"سُبْحَانَ الَّذِي" فَطَرَهُ¹⁸

Ümmetinin ünü **arı** oğulu gibi uğuldar ve zikirlerinin yağmuru

Ufukları tutar. Benden de o yağmurun damlalarınca **Rabbe**

tesbihler.

Nahl ve İsrâ surelerine telmihle şair, ümmetin evrâd ü ezkârının arı uğultusu gibi âfâkı sardığını ve yüce peygamberi yaratan Rabbi tesbîhini dile getirir. Nahl'e **arı**, İsrâ suresini temsil eden سُبْحَانَ الَّذِي ifadesine **Rabbe tesbihler** diyen Karakoç çevirisi, kaynağı bağlamında özel irdelenmelidir. Zira Ali Nüreddin Efendi *Cevâhiru'z-Zevâhir*'deki çevirisini *Envâru'l-Edeb*'de değiştirmiştir. Karakoç ilk neşri esas aldığı için çeviri buraya uygundur. Kaynak metindeki *şöhret-i haseneleri* ifadesini *ümmetinin ünü* olarak karşıladığı görülen Karakoç'un yağmur vurgusu da yine oradan mülhemdir. Hâlbuki *Envâru'l-Edeb*'de müellif bu yağmur vurgusunu çıkarmıştır.

9- بِ"كَهْفِ" رَحْمَاهُ قَدْ لَادَ الْوَرَى وَبِهِ / بُشْرَى ابْنِ "مَرْيَمَ" فِي الْإِنجِيلِ مُشْتَهَرَهُ¹⁹

Onun rahmet **sığınağ**ındadır bütün yaratılmışlar

İncilde de **Meryem**oğluna biliniz ki verilmiştir ondan müjdeler

Kehf ve Meryem surelerine telmihle İbn-i Câbir, tüm varlıkların Hz. Peygamber'in merhametine sığındığını ve Hz. İsa'ya onunla ilgili müjdelerin verildiğini ifade etmiştir. *Mağara* anlamına gelen Kehf kelimesini **sığınağ**ındadır ifadesiyle karşılayan çeviri, Arapça metinle ve Ali Nüreddin Efendi tercümesiyle uyumludur.

10- سَمَاءُ "طَه" وَحَضَّ "الْأَنْبِيَاءَ" عَلَى / "حَجَّ" الْمَكَانِ الَّذِي مِنْ أَجْلِهِ عَمَّرَهُ²⁰

Ona **Taha** dedi ve bütün **peygamberlerine**

Buyurdu ki **hac** yerini O'nun için haccetsinler.

Allah'ın Hz. Peygamber'i *Tâhâ* olarak isimlendirdiğini belirten İbn Câbir, ayrıca diğer peygamberlerin onun hürmetine inşa edilmiş olan Kâbe'yi hac ve tavafa teşvik edildiğini ifade etmiş, *Tâhâ*, *Enbiyâ* ve *Hac* surelerine telmihte bulunmuştur. *Enbiyâ*'yı **peygamberlerine** diye karşılayan Karakoç çevirisi kaynak tercümeyle uyumludur.

11- "قَدْ أَفْلَحَ النَّاسُ" بِ"النُّورِ" الَّذِي شَهَدُوا / مِنْ نُورِ "فُرْقَانَ" —هَ لَمَّا جَلَا عُرْرَهُ²¹

¹⁸ “Öyle bir ümmet şâhibidir ki: Şöhret-i haseneleri arıların uğultusu gibi bi-hisâb olup zikirleri [Zikru'l-ma'ar sağanaklı şedid yağmura ıtlâk olunur. Kâmus] yağmur gibi âfâkı ihâta etmiştir. O yağmurun her bir tamlasında tamlatan Cenâb-ı Hakk'ı tesbîh ederim” (N. Ali-M. Siret, 1310: 1/15). Mütercim ikinci neşirde tercümeyle değiştirdiği için son hâlini özellikle vermemiz uygun olacaktır: “Ezkâr-ı haseneleri arıların uğultusu gibi bi-hisâb olup âfâkı ihâta etmiştir. O peygamber-i ‘âlî şânu halk iden Cenâb-ı Hakk'ı tesbîh ederim” (Ali Nüreddin, 1319: 10).

¹⁹ “Cümle enâm Hazret-i Şefî'-i ümmetin mevhibe-i ilâhiyye olan penâh-ı rahmetine ilticâ etmişlerdir. Hattâ Hazret-i Meryem'in oğlu bulunan Hazret-i 'İsâ ('aleyhisselâm)a münzel olan İncil-i şerîfde bi 'setleri tebşîr olunduğu müştehir ve ol vehile kendileri beşâret-i ekberdir. Ânişen zikrolunan hadîs-i şerîfe bu beyte de işâret vardır” (N. Ali-M. Siret, 1310: 1/15-16; krş: Ali Nüreddin, 1319: 10).

²⁰ “Hazret-i Rabb-i zü'l-celâl o Nebiy-i mahmûdû's-siyeri Tâhâ tesmiye buyurup enbiyâ-yı 'ızâm hazerâtını mahzâ eşref-i veled-i 'Adnân için i 'mâr buyurdukları beyt-i mübâreke hacc u tavâfa teşvik etmişlerdir” (N. Ali-M. Siret, 1310: 1/16; krş: Ali Nüreddin, 1319: 11).

İnsanlar kurtulup geliştiler bir nurla

Işık saçan parlayan Fırkan nuruyla kurtuluşa erdiler

Mü'minûn, Nûr ve Furkân surelerine telmihle şair, insanlığın Furkân / Kur'ân nuruyla kurtuluşa erdiklerini belirtir. Ali Nüreddîn Efendi Mü'minûn suresini temsil eden فَذَّ أَفْلَحَ "Kurtuluşa ermiştir" ifadesine muhtemelen sehven النَّاسُ "İnsanlar" kelimesini de ekleyince Karakoç sureyi **İnsanlar kurtulup geliştiler** gibi karmaşık bir şekilde ifade etmiştir. **Geliştiler** ifadesi 'ümran ni'metine garç olmuşlardır cümlesinin esnek bir karşılığı gibidir.

12- أَكَابِرُ "الشُّعْرَاءِ" اللُّسُنِ فَذَّ عَجَزُوا / كَ "النَّمْلِ" إِذْ سَمِعَتْ أَدَانَهُمْ سُورَةَ²²

Şairlerin en büyükleri bile aciz oldu

Bir karınca gibi, O'nun ağzından döküldükçe sûreler

Arap beliglerinin Kur'ân surelerini dinledikçe i'câzı karşısında küçüldükçe küçülüp deyim yerindeyse karınca mesabesine indiklerini ifade eden beyitte, Şuarâ (şairler) ve Neml (karınca) surelerine telmih vardır. Karakoç çevirisi metinle uyumlu ve Türkçe açısından zariftir.

13- وَحَسْبُهُ "قِصَصٌ" لـ "لَعْنَكُبُوتِ" أَتَى / إِذْ حَاكَ نَسْجًا بِبَابِ الْغَارِ فَذَّ سَتْرَةَ²³

Şanına örnek yeter örümceğin

Gelip bir ağ örmesi bütün mağarayı örter

Hicret esnasında Hz. Peygamber'in saklandığı mağaranın girişine örümceğin ağ örerek onun müşriklerden kurtulmasına vesile olmasını Hz. Peygamber'in yüceliğine örnek olarak kaydeden İbn Câbir, Kasas ve Ankebut surelerine telmihte bulunmuştur. Karakoç'un Kasas suresini **örnek** diye karşılması lafzen zorlama gibi görünse de her hikâyeyi / kıssayı bir örnek olarak düşünmek de mümkündür.

14- فِي "الرُّومِ" فَذَّ شَاعَ قِدْمًا أَمْرُهُ وَبِهِ / "الْقَمَانُ" وَفَقَ لِلدُّرِّ الَّذِي نَثَرَهُ²⁴

Olmadan önce bildi olacak olanı Rumda

Lokman O'nunla başardı ödevini, saçtı inciler

Bu beyitte, Bizansın Sasanilere galip geleceğine yönelik vadin gerçek olduğu ve Hz. Lokmân'ın da sahip olduğu şana Hz. Peygamber sayesinde kavuştuğu belirtilir. Karakoç çevirisinde, özellikle, **başardı ödevini, saçtı inciler** ifadesi estetik görünmektedir. Arapça metni tam karşılayan çevirisiyle Karakoç'un, Ali Nüreddîn Efendi'nin sözü edilen bu incilerin *hikem u naşâyih* olduğuna dair açıklamalarına yer vermediği de belirtilmelidir.

15- كَمْ "سَجْدَةٍ" فِي طَلَى "الْأَحْزَابِ" فَذَّ سَجَدَتْ / سَيُوفُهُ فَأَرَاهُمْ رَبُّهُ عِبْرَةَ²⁵

²¹ "O Nebiyy-i Ekrem hürmetindedir ki: Nûr-i Furkân-ı 'azimü's-şân pertev-endâz-ı gurer olduğu günden ümmet-i necibe-i Muhammediyye felâh u necâha muvaffak ve envâr-ı kudsiyyet ile 'ümran-ı ni'metine müstağrak olmuşlardır" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/16; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 11).

²² "İ'câz-nümâ-yı 'ukül olan Qur'ân-ı Kerîm'den ekâbir-i şu'arâ-yı 'Arab i'tirâf-ı 'aciz idüb fesâhat ü belâgatlerine mağrûran her biri bir heykel-i belâgat kesilmiş olan o şu'arâ-yı 'Arab süver-i mu'cize-i Qur'âniyye'yi işitdikçe kemâl-i 'aczelinden karınca mertebesine tenezzül imişlerdir" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/17; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 12).

²³ "Ulüv-i şân-ı Cenâb-ı Habîb-i Mennân (şallallahu 'aleyhi ve sellem)e kışşâ-i 'ankebût kâfidir ki gelüb de ördüğü ağ ile bâb-ı gâri temâmen setr itmesi ekber-i mu'cizâtındandır" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/17; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 12).

²⁴ "Cenâb-ı fâhr-i rusül (şallallahu 'aleyhi ve sellem)in cümle-i mu'cizâtından biri de şânâdîd-i Kureys: Furs'ün gâlibiyeti ve Rüm'un mağlûbiyyetiyle temeddüh ü iftihâr ve bu haber yevm-i Bedr'de şüyü' u intişâr imekle sûre-i mezkûre nâzil ve birkaç sene zarfında gâlibiyetleri zâ'il olub Furs'ün mağlûb olacağı tebşîr olunmuşdur ki ihbâr kable'l-vukû'dur ve Lokmân dahi o Nebiyy-i 'âlî-kadrin hürmetine neşr-i dürer-i hikem u naşâyîha muvaffak olmuşdur" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/17-18; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 12-13).

Ahza bın boyunlarında secde üstüne secde yaparak

Tanrının ibretlerini gördü ahabın kılıçları birer birer

Bu beyitte Hz. Peygamber ile ahabının Ahzap'taki kahramanlığı anlatılır. سُيُوفُهُ'daki hû zamiri Hz. Peygamber'e ait olup فَأَرَاهُمْ'daki هُمْ / onlar zamiriyle ahab da devreye girmiştir. Ali Nüreddin Efendi lafzı ve mantığın gereğini düşünmüş olmalı ki *O Nebiyy-i 'âlemlerle aşhâb-ı kirâmının* demiştir. Karakoç ise eylemi yalnızca ahabın kılıçlarına ait göstermiştir. Türkçeye genelde nice diye çevrilen, ki Ali Nüreddin Efendi'nin tercihi de böyledir, kem-i haberiyyenin *secde üstüne secde* şeklindeki çevirisi özgündür. Son olarak, Secde suresi Ahzap'tan önce gelmesine rağmen çeviride yer değiştirdikleri ifade edilmelidir.

"سَبًا" هُمْ "فَاطِرُ" السَّبْعِ الْعَلَى كَرَمًا / لِمَنْ بِ"يَاسِينَ" بَيْنَ الرُّسُلِ قَدْ شَهَرَهُ²⁶ -16

Peygamberler arasında Yasin adıyla anarak

Yüceltti O'nu göklerin yaratıcısı; düşmanları sebe halkına döndüler.

Allah'ın *Yâsîn* diyerek andığı Hz. Peygamber'e savaşta düşmanı esir etmeyi lütfettiği belirtilen beyitte, Sebe, Fâtır ve *Yâsîn* surelerine telmih vardır. Sebe suresini temsil eden سَبًا kelimesi fiil olup *esir etti* anlamına gelir. Nitekim Ali Nüreddin Efendi *esir itdirmiş idi* demiştir. Fakat Karakoç, *sebe halkına döndüler* diyerek surenin adını hakikî anlamda kullanmış, lafzen manayı bozmakla birlikte anlatımı Türkçe açısından daha güçlü bir noktaya taşımıştır. Ali Nüreddin, beyitte sözü edilen düşmanları bir önceki beyitle ilişkilendirerek *ahzâb* olarak yorumlarken Karakoç, muhtemelen tekrara düşmemek adına, genel bir düşman vurgusu çizmiştir. Diğer taraftan, çeviride sure sıralamasının yine değiştiği görülmektedir.

فِي الْحَرْبِ قَدْ "صَفَّتِ" الْأَمْلَاقُ تَنْصُرُهُ / فَ"صَادَ" جَمَعَ الْأَعَادِي هَارِمًا "زُمَرًا"²⁷ -17

Savaşta saf saf melekler yardım ettiler O'na

Çokluklarıyla ögünen düşmanlarını darmadağın hasad harmanına

çevirdiler.

Sâffât, Sâd ve Zümer surelerine telmihle şair, Hz. Peygamber'e, meleklerin yardım ettiğini ve sayısal üstünlükle övünen düşmanların bozguna uğradıklarını ifade eder. Karakoç'un, özellikle, *düşmanlarını darmadağın hasad harmanına çevirdiler* ibaresi güzel görünmektedir. Beyitte صَفَّتْ "dizdi / dizildi, sıraladı" fiiliyle ifade edilen Sâffât suresini *saf saf* şeklinde kullanması, surenin orijinaline daha uyumlu olmuştur. Fakat صَادَ "avladı" fiiliyle temsil edilen Sâd suresini *çokluklarıyla ögünen* şeklinde karşılamak doğru değildir. Karakoç'un bu ifadesi Ali Nüreddin Efendi'nin *keşretleriyle tefâhür iden a'dâullâhın* ibaresine karşılık gelmektedir. *Topluluk* anlamına gelen Zümer'i *hasad* şeklinde karşılamak da kelimenin orijinal havasını vermemektedir. Bu son kısmın, Karakoç'un tasarrufu olduğu anlaşılmaktadır.

لِ"عَافِرِ" الذَّنْبِ فِي تَفْضِيلِهِ سُورٌ / قَدْ "فُصِّلَتْ" لِمَعَانٍ غَيْرِ مُنْحَصِرَةٍ²⁸ -18

²⁵ "O Nebiyy-i 'âlemlerle aşhâb-ı kirâmının seyfi sâtu'ları nice secdeleri ahzâbın [1 no.lu dipnot: Gâzevât-ı seyyidü'l-keveynden olan Hândeğ vak'asında her kabileden cem' olunub hem-dest-i mu'âvenet ü ittihâd olarak cümleten peygambere harb ü kutâl için Medine'yi muhâsara itdilerdi. Gâzeve-i Hândeğ ânın şemeresidir. Ana gâzeve-i Ahzâb dahî denir.] boyunlarında secde ve muğayyiru'l-aşvâl olan Cenâb-ı Rabbü'l-'âlemînin bu vak'ada çok 'ibretlerini müşâhede itdiler" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/18; krş: Ali Nüreddin, 1319: 13).

²⁶ "Cenâb-ı Hâlik-ı semâvâtü'l-'ulâ ism-i şerîf-i "Yâsîn" ile rusûl-i kirâmî beyninde kâdrini izân itdiği Habîb-i müctebâsını tekrimen gâzeve-i mezkûrede benî ahzâbdan birçoklarını esir itdirmiş idi" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/19; krş: Ali Nüreddin, 1319: 14).

²⁷ "Maşûr min 'indillâh olan Cenâb-ı peygamberin gâzevâtında melâ'ike-i kirâmî hâzerâtu mahzâ nuşreti zîmnında şaflar bağlayub keşretleriyle tefâhür iden a'dâullâhın zanlarının hilâfî olarak 'inân-ı icthâdları hezîmete münkalib olmuşdur" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/19; krş: Ali Nüreddin, 1319: 14).

**Günahlar bağışlayıcısı'nın O'nu üstün kılmak için gönderdiği
sûreleri**

Açıklamak sayabilmek ne mümkün, ne tükenir, ne biter

Gâfir / Mü'min ve Fussilet surelerine telmihle İbn Câbir, Hz. Peygamber'in üstünlüğünü anlatan surelerdeki inceliklerin saymakla bitmeyeceğini ifade eder. Ali Nüreddin Efendi ile uyumlu olan Karakoç çevirisinde, Gâfir / Mü'min suresini temsil eden **günahlar bağışlayıcısı** ifadesinde *Gâfir* kelimesi **bağışlayıcısı** anlamını tek başına verdiği için الدُّنْبُ'nin karşılığı olan **günahlar** kelimesinin akıştan doğal olarak anlaşılabilir bile bold yapılmaması uygun olurdu. Nitekim Ali Nüreddin Efendi de beytin orijinalinde bu kelimeyi tırnak içine almamıştır. **Açıklamak, sayabilmek** ifadesi ise *Fussilet* suresini temsil etmekte ve surenin kelime anlamını karşılamaktadır.

"شُورًا" هُ أَنْ تَهْجَرَ الدُّنْيَا فَ"رُحْرَفُ" هَا / مِثْلُ "الدُّحَانِ" فَيُعْشِي عَيْنَ مَنْ نَظَرَ²⁹ -19

O'nun **oy** ve **öğütü** dünyayı bırakmaktır

Çünkü dünyanın **çerçöpten süsü** gözleri **duman** gibi örter

Şûrâ, Zuhur ve Duhân surelerine telmihle Hz. Peygamber'in hayat anlayışının dünyayı terk olduğunu belirten şair, dünya süsünün gözleri duman gibi bürüyerek hakkı görmeye engel olduğunu ifade eder. Karakoç çevirisi Ali Nüreddin Efendi ile uyumludur. Çevirideki **oy ve öğütü** ibaresindeki **öğüt** yeterli olmasına rağmen **oy** kelimesinin eklenmesi, herhâlde Ali Nüreddin'in *meşveret ü naşihati* ibaresindeki *meşveret* kelimesinin karşılığı olmalıdır. **Oy ve öğütü** Şûrâ, **çerçöpten süsü** Zuhur ve **duman** Duhan suresine karşılık gelmektedir. Fakat beyitteki فَيُعْشِي fiilini karşılayan **örter** kelimesi bir sureyi temsil etmediği için bold / koyu yapılmaması gerekirdi. Karakoç'un bunu Duhân suresinde geçen bir fiil olduğu için kullandığı kabul edilecek olursa, bir sureyi birden fazla kelimeyle karşıladığını kabul etmek gerekecektir.

عَزَّتْ شَرِيْعَتُهُ الْبَيْضَاءُ حِينَ أُتِيَ / "أَحْقَافُ" بَدْرٍ وَجُنْدُ اللَّهِ قَدْ نَصَرَ³⁰ -20

Şeriat nuru parlarmıştı o gün

Bedir **kayalığı**nda ve gelmişti yardıma ilâhî asker

Ahkâf suresine telmihle İbn Câbir, Bedir'deki zor şartlar altında Allah'ın, Hz. Peygamber'e ve ashabına yardım etmek suretiyle dinini yücelttiğini belirtir. Karakoç çevirisi şiirsel bir üsluba sahiptir. Ahkâf, **yüksekçe kum yığını** anlamında *hıkfın* çoğuludur. Ali Nüreddin Efendi *kumluk* demesine rağmen Karakoç'un **kayalık** kelimesini tercih etmesi, dağın güçlü bir şekilde kayalığı çağrıştırmıştı olsa gerektir.

فَجَاءَ بَعْدَ "الْفِتَالِ" "الْفَتْحُ" مُنْصَلًّا / وَأَصْبَحَتْ "حُجْرَاتُ" الدِّينِ مُنْتَصِرَةً³¹ -21

²⁸ "Gâfir-i zenb olan Allâhu zü'l-celâl Nebiyy-i ekreminin fezâ'ilini ve sâ'ir enbiyâ-i 'izâm hazerâtuna tafsilî hakkında inzâl buyurduğu süver-i Kur'âniyye ol derece me'ânî-i keşîreyi hâvidir ki haşr u ta'dâdi kâbil olamaz" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/19-20; krş: Ali Nüreddin, 1319: 15).

²⁹ "Nebiyy-i zî-şânun meşveret ü naşihati dünyâyı terk ü hicrândır; zirâ müzeyyenât ü müzahrafâtı duman gibidir ki anın üzerine gidenin gözünü bürüyüb tarik-i Hakk'ı görmekten men'ider" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/20; krş: Ali Nüreddin, 1319: 15).

³⁰ "O Nebiyy-i Ekrem'in yevm-i Bedr'de üç yüz beş aşhâbdan 'ibâret olan ordusu kumluk ve gâyet kaypak bir ordugâhda bulunmasıyla berâber şanâdid-i Kureyş'in mücehhez ordusunu müzmahill ü perişân ve şerî'at-i beyzâ-i Ahmediyye'sini aqtâr-ı cihâna 'izzetle i'lân buyurmuşlar ve nuşret-i şân-ı nübüvvetleri için min 'indillâh melâ'ike-i kirâm i'zâm kılınmışlardır" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/20; krş: Ali Nüreddin, 1319: 15-16).

³¹ "Resülullâh (şallallâhu 'aleyhi ve sellem) efendimiz hazretleri emr-i ilâhiye imtişâlen küffâr-ı Mekke ile olan gazevât-ı celilesine dâ'imâ fütühât-ı Rabbâniyye erişüb, mülâkât-ı küffâr ile vâdf-i zulmetde bulunmuş olan hucurât-ı dîn-i mübin şabâh nuşret-i envârına müstağrak olmuşdur" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/21; krş: Ali Nüreddin, 1319: 16).

Öldürüşten sonra fetih geldi hep

Din evlerine gün vurdu, sabaha erdiler.

Kıtâl (Muhammed), Fetih ve Hucurât surelerine telmihle şair, Müslümanlara fethin nasip olduğunu vurgular. Genel mesajı verdiği görülen Karakoç'un *kıtâl* kelimesini **öldürüş** diye tercüme etmesi pek uygun değildir. Zira *kıtâl*, müşareket / işteşlik bildiren bir mastar olup *karşılıklı savaşmak* anlamındadır. *Hucurât* kelimesi, ilgili surede *odalar* anlamında kullanılmış olsa da beyitte *askerî birlikler* olarak değerlendirmek daha doğru olurdu.

22- بِ"قَاف" وَ"الذَّارِيَاتِ" اللَّهُ أَقْسَمَ فِي / أَنَّ الَّذِي قَالَهُ حَقٌّ كَمَا ذَكَرَهُ³²

K(af) ve güçlü rüzgârlar üzerine yemin ederek buyurur Allah.

Kur'an ve Peygamber gerçektir ve O ne söylerse hakkı söyler.

Endülüslü şair bu beyitte Kâf ve Zâriyât surelerine telmihle Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'in hakkı getirdiğine dair güçlü kasemini dile getirir. Karakoç çevirisi Arapça metni karşılamaktadır. Ali Nureddin Efendi'nin *أَنَّ الَّذِي قَالَهُ حَقٌّ* ifadesini doğrudan karşılayan bir ibaresi olmamasına rağmen Karakoç'un *O ne söylerse hakkı söyler* demesi, orijinal metni okuyup değerlendirebilecek bir Arapça bilgisine sahip olduğunu da göstermektedir.

23- فِي "الطُّورِ" أَبْصَرَ مُوسَى "نَجْمًا" سُودِدِهِ / وَالْأَفْقُ قَدْ شَقَّ إِجْلَالًا لَهُ "قَمَرًا"³³

Önderlik yıldızını Musâ görmüştü Turda

Ve parmağının bir işaretiyle ikiye bölündü kamer

Tur ve Kamer surelerine telmihle İbn Câbir, Hz. Peygamber'deki önderlik ışığını Hz. Musa'nın Tûr'da gördüğünü belirtir ve Resûl'ün işaretiyle ayın ikiye bölünüşünü hatırlatır. Karakoç çevirisi Ali Nureddin Efendi ile uyumludur. Kaynak tercümedeki *necm-i ikbâl ü siyâdeti* ifadesini *önderlik yıldızı* şeklinde karşılaması ise özellikle dikkat çekmektedir.

24- أَسْرَى فَنَالَ مِنَ "الرَّحْمَنِ" "وَاقِعَةً" / فِي الْقُرْبِ تَبَّتْ فِيهَا رَبُّهُ بَصْرَةً³⁴

O gece gezisinde Rahmandan olmuştü lûtuf

Rabbi görmekteki dayanma gücünden ötürü yakınlıklar ve erişmeler

İsrâ ve Mirâç'a geçiş yapan şair, Rahman ve Vâkıa surelerine telmihte bulunmuştur. Çevirinin ilk dizesi Arapça metni karşılamakta, yorum içeren ikinci dize ise Ali Nureddin Efendi ile uyuşmamaktadır. **O gece gezisinde** ifadesinin, ki *أَسْرَى* fiilinin karşılığıdır, bold / koyu yapılışı, İsrâ suresiyle karıştırmaktan kaynaklanmış olmalıdır. Diğer taraftan Vâkıa'nın, kelime anlamından hareketle, **olmuştü** şeklinde karşılanmasındaki yavanlık da dikkat çekicidir.

25- أَرَاهُ أَشْيَاءَ لَا يَقْوَى "الْحَدِيدُ" لَهَا / وَفِي "مُجَادَلَةٍ" الْكُفَّارِ قَدْ أُرَزَّهُ³⁵

³² "Kâdir ism-i şerîfiyle mü'evvel "Kâf" ve rîh-i şarşar-ı hâlik ile müfesser "Zâriyât"a Cenâb-ı zü'l-celâl kasem buyurur ki cânib-i şamedânîsinden münezzel Kur'an-ı Kerim ve Nebiyy-i 'azîm küffâr-ı Mekke'nin inkârları gibi olmayub iddi 'â-yı nübüvvetleri vehile Kur'an kelâm-ı Mennân ve zât-ı Muhammedileri peygamber-i âhîru'z-zamândır" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/21; krş: Ali Nureddin, 1319: 17).

³³ "Ol rahmeten li'l-âlemin (şallallahü 'aleyhi ve sellem)in necm-i ikbâl ü siyâdeti tûr-i Sinâ'da Hazret-i Mûsâ ('aleyhisselâm)a müncelî olmuş ve mu'cizat-ı bâhirelerinden olmak ve 'ulüvv-i şân-ı nübüvveti taraf-ı Bâri'den tebcil buyurulmak üzere işâret-i nebeviyyeleriyle kamer inşikâk itmiş idi" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/22; krş: Ali Nureddin, 1319: 17).

³⁴ "Mağbûb-i cenâb-ı zî kibriyâ ('aleyhi ekmelü't-tehâyâ) leyle-i Mi'râc'da bi-kuðretillâh seyr ile cânib-i Rahmân'dan bir vâkı'aya nâ'il ve metânet-i başâr-ı başiretleri hakkında (مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى) [Göz, ne yanıldı ne de sınırı aştı. Necm 53/17] tebcilî orada vâkı' olmuş idi" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/22; krş: Ali Nureddin, 1319: 18).

Orda demirden bile güçlü eşya sunuldu O'na

Ki kâfirlerle çarpışmada onlar beraberindeydiler

Miraç anlatısına devam eden şair, bu gecede peygambere özel ihsanlarda bulunduğundan, Resûl'ün bu ihsanlar sayesinde küffâra galebe çaldığından söz etmiş ve Hadîd ile Mücâdele surelerine telmih yapmıştır. Karakoç çevirisi Ali Nüreddîn Efendi ile uyumludur.

-26 في "الحشر" يوم "امتحان" الخلق يُقبل في / "صف" من الرسل كلُّ تابع أثره³⁶

Diriliş ve imtihan gününde Allah O'nu

Ümmetin bağışlanması için peygamberlerden bir saflla birlikte

kabul eder.

Haşr, Mümtehine ve Saff surelerine telmihle şair ahiret konusuna geçiş yapar ve Hz. Peygamber'in, yanındaki bir grup peygamberin önderi olarak yüce Allah'ın huzuruna kabul edilmişinden bahseder. Karakoç çevirisi, kasidenin Arapça metninde ve Ali Nüreddîn Efendi tercümesinde karşılığı bulunmayan *Ümmetin bağışlanması için* ifadesi gibi bazı tasarruflarına rağmen temel mesaj açısından kaynaklarıyla uyumludur. Fakat *كلُّ تابع أثره* Hepsi ona tâbidir ibaresi ile Ali Nüreddîn Efendi'nin *Ol enbiyâ-i 'izâm eşer-i peygamberilerine cümleten müttebi'dir* şeklindeki cümlesi Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere önderlik ettiğini vurgulamasına rağmen Karakoç'un dizelerinde bu vurgu zımnen hissedilse de belirgin değildir.

-27 كَفُّ "يُسَبِّحُ لِلَّهِ" الْحَمْدَ بِهَا / "إِذَا جَاءَكَ" الْحَقُّ الَّذِي قَدَرَهُ³⁷

Avucunda çakıltaşlarının Allahı tesbih edişlerini düşün de

Yücele yücele gelen hakkı kabul aklını göster.

Nübüvvetinin hak oluşunun göstergesi olarak Hz. Peygamber'in avucundaki taşların bile Allah'ı tesbih ettiğine dikkat çeken İbn Câbir, Cuma ve Münâfikûn surelerine telmihte bulunmuştur. Fakat beytin muhteva olarak ne Cuma günüyle ne de münafıklarla bir ilgisi vardır. Bunun nedeni, şairin, surelerin özgün adını değil de *يُسَبِّحُ لِلَّهِ* "Allah'ı tesbih eder" diyerek Cuma suresinin ve *إِذَا جَاءَكَ* "...sana geldiğinde" diyerek Münâfikûn suresinin başlangıç ibarelerini kullanmasıdır. İkinci dizesindeki estetikle dikkat çeken Karakoç çevirisinde *Allah'ı tesbih edişleri* Cuma ve *gelen* kelimesi Münâfikûn suresine bakar.

-28 قَدْ أَبْصَرْتُ عِنْدَهُ الدُّنْيَا "تَعَابُنَ" بِهَا / نَأَلْتُ "طَلَقًا" وَلَمْ يَصْرِفْ لَهَا نَظْرَهُ³⁸

Dünya bile kendi gözbağcılığını, aldantısını O'ndan öğrenerek

Öyle boşaldı ki dönüp ona bir kere bile bakmadı Peygamber

³⁵ "Leyle-i Mi'râc'da ol Resûl-i mücâhid (şallallâhu 'aleyhi ve sellem)e cânib-i Haqq'dan birtakım eşyâ irâ'e ve 'inâyet ü ihsân buyuruldu ki anlara hadîd bile mukâvemet idemez, hîn-i mücâdele vü muhârebede o eşyânın kuvveti küffârı ihâta vü istilâ itmişdir ki o da kuvve-i bâtme-i nebeviyyedir" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/22-23; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 18).

³⁶ "Halâ 'ikun imtîhân olan rûz-i cezâda şefi'u'l-ümem efendimiz rusûl-i kirâmdan müretteb bir şaff-ı 'âlî içinde olduğu hâlde kabûl-i ilâhiye mazhar olur. Ol enbiyâ-i 'izâm eşer-i peygamberilerine cümleten müttebi'dir" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/23; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 19).

³⁷ "O Nebiyy-i kerimin mu'cizesi olarak semâvât ü arzdeki mahlûkât ve huşûşan yed-i sa'âdetlerine almış oldukları ufak taşların ne şüretle Cenâb-ı Haqq'ı tesbih itdiklerini te'emmül eyle de meb'ûş min tarafl-ı Haqq olan peygamberin hakkıyyetini teslim ve kadri-'âlisine ta'zîm it" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/23; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 19).

³⁸ "İnde'l-'ukalâ müşebbeh-i 'acûz-i bed-likâ olan dünyâ nezd-i peygamberânelerinde kendi teğâbününü (aldatıcılık) görerek nâ'il-i metrûkiyyet olub tarafl-ı risâletden ol cihete bir nazâr bile maşrûf buyurulmadı" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 1/24; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 20).

Tegâbün ve Talak surelerine telmihle Hz. Peygamber'in dünyaya tamah etmeyişiine dikkat çeken şair, dünyanın bile kendi geçiciliği ve aldaticılığını bizzat peygamberden öğrendiğini söyleyerek mübalağalı bir anlatıma yer verir. Karakoç, Tegâbün'ü *gözbağcılığını*, *aldanışını* diyerek iki tabirle, Talak suresini ise *boşaldı* fiiliyle temsil etmiştir.

"تَحْرِيمٌ" هُ الْحُبُّ لِلدُّنْيَا وَرَغْبَتُهُ / عَنْ زُهْرَةَ "الْمَلِكِ" حَقًّا -29
عِنْدَمَا نَظَرَهُ³⁹

Dünya sevgisini ve mülk lezzetini yasakladı kendine

Bilir bunu hak görüşlü erenler.

Hz. Peygamber'in dünya sevgisini kendisine yasakladığından söz eden İbn Câbir, Tahrim ve Mülk surelerine telmih yapmıştır. Surelerin sırasını değiştirdiği görülen Karakoç'un zarif bulduğumuz *Bilir bunu hak görüşlü erenler* cümlesi de Ali Nüreddin Efendi'nin ...*erbâb-ı beşâ'ir 'indinde muhakkakadır* ifadesinden mülhem olmalıdır.

-30 فِي "نُونٍ" فَذُ "حَقَّتِ" الْأَمْدَاخُ فِيهِ بِمَا / أَتْنَى بِهِ اللَّهُ إِذْ أَبْدَى لَنَا سِيرَةَ⁴⁰

N(un)daki öğüşleri hakkeşi nasıl da belli

Tanrının, hayatını beğenişyle nasıl da bir güneşe benzer

Hz. Peygamber'in övgüleri hak edişinin göstergesi olarak Nûn suresini zikreden İbn Câbir, yüce Allah'ın, peygamberine dair methini ön plana çıkarır. Karakoç çevirisi, ikinci mısradaki görülen tasarruflarla beraber bu mesajı vermektedir. *N(un)daki* ifadesi Kalem, *hakkeşi* ibaresi ise Hâkka suresine telmihtir. Karakoç, Ali Nüreddin Efendi'nin kullandığı *delilli, ispatlı* anlamına gelen *müberhen* kelimesini *güneş* ile karşılayarak, Hz. Peygamber'in sözü edilen durumunun güneş gibi ayan beyan ortada olduğunu vurgulamıştır.

-31 بِجَاهِهِ "سَالٌ" "نُوحٌ" فِي سَفِينَتِهِ / سَفَنَ النَّجَاةِ وَمَوْجُ الْبَحْرِ قَدْ عَمَرَهُ⁴¹

Onun adıyla göklere sorarak yalvarınca Nuh sıkıntıda

Gemi kurtulmamış mıydı ve çekilmemiş miydi denizler.

Meâric ve Nûh surelerine telmihle İbn Câbir, Nûh peygamberin tufandan kurtulmak için Hz. Peygamber'i vesileyle netice alışından söz eder. Çeviri ana mesajı vermekle birlikte istifhâma benzeyen üslup Karakoç'a aittir. İbn Câbir, Meâric suresini *sâl sordu / istedi* fiiliyle temsil edince surenin adı çeviriye *sorarak* şeklinde yansımıştır.

-32 وَقَالَتْ "الْحِنُّ" جَاءَ الْحَقُّ فَاتَّبِعُوا / "مُزْمَلًا" تَابِعًا لِلْحَقِّ لَنْ يَذَرَهُ⁴²

Cinler de birbirlerine: "hep gerçeğe sarılıp

Doğrudan ayrılmayana uyalım" deyip gönendiler

³⁹ "Dünyâ ve zînetinden i'râz ve o ciheti zât-ı pâklerine tahrim ve zühre-i zâhire-i mülke riyâz-ı cinânı tercih u taqdîm buyurdıkları erbâb-ı beşâ'ir 'indinde muhakkakadır" (N. Ali-M. Siret, 1310: 2-3/16; krş: Ali Nüreddin, 1319: 20).

⁴⁰ "Ol Nebiy-yi zî-şânın medhlere kesb-i istihkâk buyurmuş oldukları sûre-i Nûn'da siyer-i nebeviyelerinin taşîlâtı ve Cenâb-ı Haqq'ın hakk-ı 'âlilerinde olan şenâ-yı rabbânîleri ile müberhendir" (N. Ali-M. Siret, 1310: 2-3/16; krş: Ali Nüreddin, 1319: 20-21).

⁴¹ "Hażret-i Nûh ('aleyhisselâm) rûfânda râkib oldukları sefîneyi emvâc-ı bahr setr itdiği hâlde ol Nebiy-yi ekremin hürmetine Cenâb-ı Haqq'dan necât taleb itmeleri üzerine sefîne-i mübârekeleri necât bulmağla ğark kârşusu zâ'il ve emellerine nâ'il olmuşlardır" (N. Ali-M. Siret, 1310: 2-3/17; krş: Ali Nüreddin, 1319: 21).

⁴² "Tavâ 'if-i cin bile ol Resûlü's-şakâleyn (şallallâhu 'aleyhi ve sellem)in hakkıyyetini i'tirâf u taşdik idüb ve "Haqqı terk itmeyüb dâ'imâ haqka tâbi' olan Müzzemmil'e [Esmâ-i Nebi'dendir] tâbi' olunuz" kelâm-ı haqîkat-encâmıyla birbirlerini tebşir imişlerdir" (N. Ali-M. Siret, 1310: 2-3/17; krş: Ali Nüreddin, 1319: 21-22).

Cinlerin Hz. Peygamber'e ittiba konusundaki güçlü iradelerini hatırlatan İbn Câbir, Cin ve Müzzemmil surelerine telmihte bulunur. Karakoç çevirisi mesajı doğru bir şekilde vermektedir. Ali Nüreddin Efendi Müzzemmil'i *Esmâ-i Nebî'dendir* diyerek özel isim kabul etmiş ise de Karakoç kelimenin *örtüye bürünen* şeklindeki lafzî anlamına itibar etmiş ve bunu *sarılp* kelimesiyle karşılamıştır.

-33 "مُدِيرًا" شَافِعًا يَوْمَ "الْيَوْمَةِ" "هَلْ" / أَتَى "نَبِيٌّ لَهُ هَذَا الْعَلَى زُخْرَةً"⁴³

Örtücü, affedici, kıyamet gününde kurtarıcı

Ondan daha yüce gelmiş midir başka bir peygamber

Müddessir, Kıyamet ve İnsan suresine telmihle Hz. Peygamberin kıyamet günü şefaate edeceğinden ve ondan daha yüce bir peygamber gelmediğinden söz eden beytin Karakoç çevirisi bazı tasarruflarla beraber genel mesajı vermektedir. *Örtücü* Müddessir'in, *kurtarıcı* ise 'شَافِعًا'ın karşılığıdır. *Affedicinin* beyitte lafzen karşılığı yok ise de akışa uygun bir tasarruftur. *Gelmiş midir* ifadesi هَلْ أَتَى diye başlayan İnsan suresine nâzırdır.

-34 فِي "الْمُرْسَلَاتِ" مِنَ الْكُتُبِ أَنْجَلَى "تَبَأُ" / عَنْ بَعْثِهِ سَائِرِ الْأَخْبَارِ قَدْ سَطَّرَهُ"⁴⁴

Gönderilenlerde peygamberliği parlar apaçık

Ve yazılıdır onlarda gönderilişine dair nice nice haberler

Semavi kitapların Hz. Peygamber'in nübüvvetini haber verdiğini hatırlatan İbn Câbir, Mürselât ve Nebe surelerine telmihte bulunur. Mürselât'ı *gönderilenler* ve Nebe kelimesini *haber* diyerek karşılayan Karakoç çevirisi metinle ve Ali Nüreddin Efendi tercümesiyle uyumlu olmakla birlikte, *gönderilmek* eyleminin iki kez kullanımından doğan hafif bir tenâfür hissedilmektedir.

-35 الْأَطْفُهُ "النَّازِعَاتُ" الضَّيِّمِ فِي زَمَنِ / يَوْمًا بِهِ "عَبَسَ" الْعَاصِي لِمَا دَعَرَهُ"⁴⁵

Meleklerle yardım akıp geldiği demde

Yüz çevrilen kâfirler donup kaldılar, zarar veremediler

Nâziat ve Abese surelerine telmihle şair, surelerin adını kullanma mecburiyetinden doğan bir zorlamayla, meleklerle desteklenen peygamber karşısında emellerine ulaşamayan küffârın meyus kaldığını ifade etmeye çalışır. Karakoç, bu beyti, Ali Nüreddin Efendi'den dikkatlice süzerek Türkçeye aktarmış ve Nâziat'ı *akıp*, Abese'yi ise *yüz çevrilen* diyerek karşılamıştır.

-36 إِذْ "كُورَتْ" شَمْسُ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَ"انْفَطَرَتْ" / سَمَاوُهُ وَدَعَتْ "وَيْلٌ" بِهِ الْفَجْرَةَ"⁴⁶

Güneşin büzümlüp sönmesi ve göğün parçalanıp bölünüşü gününde

Yağacak azap üstünüze yazıklar olsun size ey facirler

⁴³ "Yevm-i kıyâmetde ümmet-i necîbelerinin 'uyûb ü zünûbunu şefâ'at idici olan şefî'u'l-'arâşât mahzâ zât-ı Müddessir'dir ki [Esmâ-i Nebî'dendir] bu derece ülüvv-i menzileti bulunan ve şeref [ü] şâna nâ'il olan hiçbir nebi gelmemiştir" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/18; krş: Ali Nüreddin, 1319: 22).

⁴⁴ "Kütüb-i münezzele-i muhaddesede nâm-ı nebevîleri incilâ ve bi'set-i celîleleri ahbârî meşûr ve manzûr-i 'uyûn-i 'uqalâ olan Nebiyy-i ekrem zât-ı Hazret-i Ahmedîleri olduğunda şübhe yoktur" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/18; krş: Ali Nüreddin, 1319: 23).

⁴⁵ "Cenâb-ı Hakk'ın Nebiyy-i muhteremine elâf-ı ilâhiyyesi olarak ta'yîn ü taşîş buyurmuş olduğu melâ'ike-i kirâmdan ve huşûşan şerî'at-i muhahharasının ahkâm-ı 'adâlet-ittisâmından havfla küffâr-ı bed-kâr mütehallık oldukları sû'-i ahlâklarının icrâsına muktedir olmadıklarından me'yûs ü mükedder kaldılar" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/18-19; krş: Ali Nüreddin, 1319: 23).

⁴⁶ "Cenâb-ı Hallâk Kur'an-ı 'azîminde beyân buyurduğu vehile âfât-ı kıyâmetden olan güneşin tekevürü ve semânın tefatturunda şefî'-i ümmetin himâye-i nebeviyyesine ilticâ immeyen küffâr u fücçâra 'azâb-ı elîm mev'ûd ü muhakkâkdır" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/19; krş: Ali Nüreddin, 1319: 24).

Küffârın kıyamet günü karşılaşacağı manzarayı dile getiren bu beyitte Tekvîr, İnfîtâr ve Mutaffifin surelerine telmih vardır. Karakoç çevirisinde *büzülüp sönmesi* Tekvîr, *parçalanıp bölünüşü* İnfîtâr, *yazıklar olsun* ise Mutaffifin suresine bakmaktadır. Sonuncusu sehven bold / koyu yapılmamış olmalıdır. Ayrıca ikinci dizedeki nidâ üslubu Arapça metinde ve kaynak tercümede karşılığı olmayan bir tasarruftur.

37- وَلِلسَّمَاءِ "انْشِقَاقٌ" وَ"الْبُرُوجُ" خَلَتْ / مِنْ "طَارِقٍ" الشُّهْبِ وَالْأَفْلَاقُ مُسْتَتِرَةٌ⁴⁷

Göğün *yarıldığı* ve *burçların birbirinden koptuğu*

Işığın yittiği ve feleklerin örtülüp dürüldüğü o günler

Kıyamet sahnelerinin tasvirine devam edilen bu beyitte İnşikâk, Bürûc ve Târik surelerine telmih vardır. Karakoç çevirisinde *yarıldığı* İnşikâk, *burçların* Bürûc ve *ışığın* Târik suresine bakmaktadır. Ali Nüreddin Efendi tercümesi bazı yorumlar içermesine rağmen Karakoç Arapça metnin sınırlarından dışarı çıkmamıştır.

38- "فَسَبِّحْ اسْمَ" الَّذِي فِي الْخَلْقِ شَفَعَهُ / وَ"هَلْ أَتَاكَ" حَدِيثُ الْحَوْضِ إِذْ نَهَرَهُ⁴⁸

An ismini Yaratanın o kurtarıcıcı

Ki size O'nunla geldi cennetteki altın pınar kevser

Hz. Peygamber'i şefaatchi kılmak suretiyle insanlığa büyük lütufta bulunmuş olan Allah'ı tesbih etmeyi muhatabına salık veren İbn Câbir *اسْمُ ...adını an*" emriyle A'lâ, *هَلْ أَتَاكَ* "...gelmedi mi?" ifadesiyle Gâşiye suresine telmihte bulunmuştur. Beytin mesajını doğru veren Karakoç, ikinci mısradaki istifhâmı çeviriye yansıtmamış ve beyitte lafzen yer almayan *altın* vasfıyla niteleyerek Müslümanların gönlünde ayrı bir yeri olan Kevser havuzunun değerini yüceltmeye çalışmıştır. Ayrıca Ali Nüreddin Efendi'nin geniş yorumlarına rağmen Arapça metnin sınırlarını muhafaza ettiği görülmektedir.

39- كَ"الْفَجْرِ" فِي "الْبَلَدِ" الْمَحْرُوسِ عُزَّتُهُ / وَ"الشَّمْسُ" مِنْ نُورِهِ الْوَضَّاحِ مُسْتَتِرَةٌ⁴⁹

Fecriyle kent durmuştur ışığa

Güneş nurundan örtülmüşe benzer

Fecr, Beled ve Şems surelerine telmihle şair, Hz. Peygamber'in nübüvvet ışığının Mekke'yi aydınlattığını ve bu aydınlık karşısında güneşin bile sönük kaldığını ifade eder. Karakoç çevirisi Arapça metni karşılamaktadır.

40- وَ"اللَّيْلِ" مِثْلُ "الضُّحَى" إِذْ لَاحَ فِيهِ "الْمُ" / نَشْرَحُ لَكَ" الْقَوْلَ فِي أَخْبَارِهِ الْعَطْرَةَ⁵⁰

⁴⁷ "Eşrât-ı sâ'atden olduğunu müfessirin-i 'ızâm hazretâtının müttefekân beyân buyurdıkları semâ vü Bürûcun inşikâkı kudret-i şamedâniyyeleriyle vukû' bulub envâr-ı kevnîyye zalâm-ı ebedîyyeye ve 'umrân-ı büldân fezâ-yı nâ-mütenâhiye münkalib olur ki: Bu müşibetin rü'yetinden ümmet-i necibeleri maşûn kalmaları mahzâ o rahîm [û] kerîmin 'ulüv-i menzilet ve 'azamet-i rahmetine diğer bir bürhân-ı lem yezelidir" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/19; krş: Ali Nüreddin, 1319: 24).

⁴⁸ "Cenâb-ı erhamü'r-râhîmin te'âlâ ve tekaddes hazretlerinin ism-i celil-i rubûbiyyetlerini cemî'-i ilhâd ve te'vilât-ı sehîfeden tenzihle tesbih eyle: Zîrâ ta'dâdi kâbil olmayan bu kadar seyriâtımızı şefâ'at için cenâb-ı şefî'u'l-ümemi ba's ve bu sûretle bizi garîk-ı lücce-i mağfîret buyurdu ve cennet-i a'lâsında Habîb-i ekremleri ve Nebîyy-i muhteremleri hürmetine bir 'ayn (pınar) halkı buyurmuşlardır ki o 'ayndan arzı idenlere birer cedvel bulunub emr idecekleri mahallere kadar akar. (عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادَ اللَّهِ وَيَجْزُونَهَا تَجْوِيرًا) [Allah'ın kullarının diledikleri gibi akutarak kana kana içtikleri bir kaynaktır. İnsan 76/6] âyet-i celîlesinin tefsîrinden me'hûzdur.) Bu haber-i meserret-eşer vâsıl-ı sem'-i iftihârın olmadı mı?" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/20; krş: Ali Nüreddin, 1319: 25)

⁴⁹ "Beytullâhi'l-Harâm'a müstevlî olan sevâd-ı küfr, fecr-i şâdik gibi leme'ân iden gurre-i nübüvvetleriyle beyzâ-i İslâmîyyeye mübeddel olub envâr-ı sâfi'alarıyla âfâkı ihâta ve güneşin ziyâsı ana nisbetle istitâra âmâde olmuştur" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/20-21; krş: Ali Nüreddin, 1319: 26).

⁵⁰ "Sûre-i Elem neşrah hakk-ı ehakk-ı risâlet-penâhîlerinde lâyiğ u lâmi' oldukça sevâd-ı leyl hükümünde olan 'ibâdet-i eşnâm ve envâ'-ı âşâm hakikat-i nebevîyye ile sabâhu'l-hayr-ı İslâm'a muhavvel olduğundan o Nebî-i 'âlî ve Resûl-i hâdînin ahbâr ve mu'cizât-ı bâhirâtlarını şerh u ta'dâd mu'atfır-ı elsine vü fu'âddır" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/21; krş: Ali Nüreddin, 1319: 26).

Gecenin kuşluğa dönüşü gibi

Onun mucizelerini anlatışla göğüs genişler

Leyl, Duhâ ve İnşirâh surelerine telmihle beyit, İnşirâh suresinde Allah'ın vaadi tecellî edip (İslâm ümmeti zorluğun ardından kolaylığa kavuşunca) insanlığın putperestlikten kurtulup İslâm'ın aydınlığına kavuştuğunu vurgular. Ali Nüreddîn Efendi, "أَلَمْ نَشْرَحْ" sure adı olarak değerlendirmesine rağmen Karakoç ifadeyi lafzen çevirince mana, akışa uygun ama kısmen farklı bir yöne evrilmiştir. **Kuşluğa** ifadesiyle Duhâ ve **göğüs genişler** cümlesiyle İnşirâh suresine vurgu yapılan çeviride Leyl suresine bakan **gecenin** tabirinin bold olması gerekirdi.

41- وَلَوْ دَعَا "التَّيْنَ وَالرَّيْثُونَ" لَابْتَدَرَا / إِلَيْهِ فِي الْحِينِ وَ"أَقْرَأ" تَسْتَبِينَ خَبْرَهُ⁵¹

İncir ve Zeytin bile evet derdi sorsaydın peygamberi

Öyleyse O'nun mucizelerinden durmadan okuyarak al işte sana

kesin haber

Hz. Peygamber'in mucizelerini tadad kabilinden, ona, (hurma kütüğü kıssasında olduğu gibi) incir, zeytin gibi cemâdâtın da itaat edeceğini belirtip muhatabını kasidenin devamını okumaya teşvik eden şair, Tîn ve Alak surelerine telmihte bulunmuştur. **İncir ve Zeytin** ile Tîn, **okuyarak** tabiriyle Alak suresine telmih yapan Karakoç'un **kesin haber** ifadesini sure adı olarak düşünmesi doğru değildir. Çünkü beyitte telmihte bulunulan üçüncü bir sure yoktur. Ali Nüreddîn Efendi okuma eylemini kasideyle ilişkilendirmiş, Karakoç ise Hz. Peygamber'in mucizelerini okumak şeklinde değerlendirmiştir. Metinde üçüncü tekil şahıs olarak kullanılan دَعَا fiili Hz. Peygamber'e ait olmasına rağmen Karakoç *sorsaydın* diyerek eylemi muhataba ait kılmıştır.

42- فِي لَيْلَةٍ "الْقَدْر" كَمْ قَدْ حَازَ مِنْ شَرَفٍ / فِي الْفَخْرِ "أَلَمْ يَكُنْ" الْإِنْسَانُ قَدْ قَدَّرَهُ⁵²

Kadir gecesinde öyle bir şan ve övünç bağışlandı ki O'na

*İnsanların tümüne bile erişmiş **olmadı** o nimetler*

Kadir ve Beyyine surelerine telmihle İbn Câbir, Kadir gecesinde Hz. Peygamber'e bahşedilen lütfun hiç kimseye nasip olmadığından söz eder. Karakoç çevirisi Ali Nüreddîn tercümesiyle uyumludur.

43- كَمْ "زُلْزَلَتْ" بِالْحِيَادِ "الْعَادِيَاتِ" لَهُ / أَرْضٌ بِ"قَارَعَةٍ" التَّخْوِيفِ مُنْتَشِرَةٌ⁵³

*Soluyarak koşan atları yeryüzünü öyle bir sarsmış **tütretmişti** ki*

*Gören ve işiten **kiyamet işareti** zanneder*

⁵¹ "Ol şeft'-i ümmetin birtakım emvâtı Cenâb-ı Kâdir-i zü'l-celâlin izniyle ihyâ, anlar daği nübüvvetlerini taşdik iddikleri müstagnî 'ani'l-ımlâ' olub ancak cemâd kısmından olan incir ve zeytünden bile şeref-i istifsâr vâki' olsa idi hurma ağacında olduğu gibi Lebbeyk yâ Rasûlallâh nidâsıyla o anda li-ecli't-taşdik huzûr-i risâletlerine şitâbân olacaıkları şübhesiz idi. Dakâyık-ı ahvâl-i sa'âdet-iştimâl-i nebeviyyelerine kesb-i üttîlâ' için kaşideyi ikmâl ve vird-i zebân-ı zülâl eyle" (N. Ali-M. Siret, 1310: 2-3/21-22; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 27).

⁵² "Ol Nebiyy-i şahibü'l-kadr leyle-i mübâreke-i Kadr'de nice şeref ü mefâhiri ihrâz buyurmuşlardır ki: O derece fahr u mübâhâti istihşâle hiçbir insan muktedir olamaz. Müfessirîn-i kirâm hazerâtının beyân buyurdukları vechile Cenâb-ı Kâdir-i muṭlak efdâl-i rusûl şallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine vahy buyurduğu Kur'ân-ı Kerîm'i leyle-i mezkûrede cümleten ve def'aten Levh-i Mahfûz'dan semâ-i dünyâya inzâl ve ümmet-i merhûmeleri efrâdi hakkında o giceki 'ibâdetin şevâbı bin ay vukû' bulacak 'ibâdâtın ecrine mu'âdil olduğunu tebşir buyurmakla kadr-i celil-i nebevîlerini bir kat daha 'lâ buyurmuşlardır" (N. Ali-M. Siret, 1310: 2-3/22-23; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 27-28).

⁵³ "Ol Resûl-i Kâdir-i zü'l-celâl hazretlerinin rif'at-i kadr-i menziletlerinin delil-i celîli olmak üzere huyûl-i (atlar) secâ'at-mecbûlleri pek muhavvif mahalleri teşhîr ve en uzak yerlere kadar intişâr ve hecemât-ı sebû'âneleriyle arâzi-i küffârda tezelzül ü ihtizâz âşârı zâhir u bedidâr olmuş ve mecma'ları ehvâl-i kıyâmetden bir numûne hâlini bulmuş idi" (N. Ali-M. Siret, 1310: 2-3/23; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 28-29).

Hız. Peygamber ve ordusuna ait atların düşmanlara korku salan hâllerini tasvir eden beyitte Zilzâl, Âdiyât ve Kâria surelerine telmihtir. Karakoç, *soluyarak koşan* ifadesiyle Âdiyât, *sarsmış titretmişti* cümlesiyle Zilzâl ve *kıyâmet işareti* tabiriyle Kâria suresine telmihte bulunmuş ve ilk iki surenin sıralamasını değiştirmiştir. Ali Nüreddin Efendi Âdiyât'ın *soluyarak koşan atlar* anlamına geldiğini gösteren bir ibareye yer vermemesine rağmen Karakoç'un bu ifadeyi kullanması, genel kültür olarak bu bilgiye sahip olduğunu veya kasidenin çevirisi esnasında meal / tefsir gibi yan kaynaklardan yararlandığını göstermektedir.

44- لَهُ "تَكَاتُرُ" آيَاتٍ قَدِ اشْتَهَرَتْ / فِي كُلِّ "عَصْرٍ" فَ"وَيْلٌ" لِلَّذِي كَفَرَهُ⁵⁴

Her çağda O'nu ögen ayetlerin mucize tesirini

Gören gözler ne kutlu; ne kara duymayan katı kalbler

Hız. Peygamber'in mucizelerinin her çağda parladığını belirten şair, bu gerçeği inkâr eden küffâra veyl ile Tekâsür, Asr ve Hümeze surelerine telmihte bulunmuştur. Karakoç çevirisi, metinde lafzen karşılığı bulunmayan *Gören gözler ne kutlu* cümlesi gibi tasarruflarla beraber ana mesajı estetik bir şekilde karşılamaktadır. Fakat *çağda* tabiriyle Asr ve *ögen* denilerek muhtemelen Tekâsür suresine telmihtir yapılarak sıralamaya riayet edilmediği gibi, Hümeze suresini temsil edecek bir kelime de kullanılmamıştır. *Ögen ayetlerin mucize tesiri* ifadesi Ali Nüreddin'in *mefâhîr-i mu'cizât-ı Qur'âniyye* ibaresinden mülhemdir. *Artmak, çoğalmak* anlamlarına gelen tekâsür kelimesinin *ögen* diye karşılanması ise uygundur.

45- "أَلَمْ تَرَ" الشَّمْسُ تَصْدِيقًا لَهُ حُبِسَتْ / عَلَى "فَرَيْشٍ" وَجَاءَ الرُّوحُ إِذْ أَمَرَ⁵⁵

İşitmedin mi güneş hareketinden kalmış onu tasdik için

Kureyşe karşı ve Cebrail gelmiş istediği her sefer

Hız. Peygamber'in Kureyş'e karşı nübüvvetini ispat için güneşi durdurduğundan ve Cebrail'in o emrettiğinde derhâl gelişinden söz ederek onun şanının yüceliğini vurgulayan İbn Câbir, Fil ve Kureyş surelerine telmihtir yapar. Fil suresini temsil eden *أَلَمْ تَرَ* ibaresi lafzen *görmedin mi?* anlamına gelir. Olayın tanığı olmayan muhataplar için görme söz konusu olamayacağı için Karakoç'un *işitmedin mi* demesi ince bir düşüncedir. Fakat bu tasarruf *İstimâ' itmedin mi?* diyen Ali Nüreddin Efendi'ye ait olup Karakoç bunu güncellemiştir. Ayrıca, Ali Nüreddin Efendi tercümesinde Kureyş vurgusu yokken Karakoç'un *Kureyşe karşı* demesi Arapça metni gözettiğini göstermektedir.

46- "أَرَيْتَ" أَنَّ إِلَهَ الْعَرْشِ كَرَّمَهُ / بِ"كَوْتَرٍ" مُرْسَلٍ فِي حَوْضِهِ نَهْرَهُ⁵⁶

Görebildin mi Arşın Yaraticısı nasıl saçtı kerem

Kevsere ki içinden akıp gelir cennet tadlı nehirler

⁵⁴ "Meb'ûş bi'l-haqq olan Cenâb-ı Resûl-i kibriyânın mefâhîr-i mu'cizât-ı Qur'âniyye'si her 'aşrda ülü'l-elbâbı i'câz iderek intişâr itdiği hâlde yine o Nebiyy-i kerîmîn ta'n, tenkîrinde muşîr olanlar için veyl-i rabbânî ve 'azâb-ı celâlî va'id-i ilâhîdendir" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/23-24; krş: Ali Nüreddin, 1319: 29).

⁵⁵ "İstimâ' itmedin mi? O Nebiyy-i 'âlinin hadîs-i şerîflerini tasdik için güneş hareketinden tevkîf olunmuş ve her ne zamân emr itse Cibrîl ('aleyhisselâm) huşûr-i lâmi'u'n-nûr-i Muhammedî'lerine nüzûle âmâde bulunmuştur" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/24; krş: Ali Nüreddin, 1319: 30).

⁵⁶ "Görür ve bilir misin? Hâlikü's-semâvât ve'l-arzîn ve ilâhu'l-'arş ve'l-'âlemin Cenâb-ı kibriyâ nice âyât-ı celîlesi ve huşûşan sûre-i Kevşer'de işâret buyurduğu vechile meydân-ı 'Araşât'da teskîn-i harâretimiz için Nebiyy-i muhteremlerine ihsân buyurduğu (havz-ı mevrûda) cennetden mâ-i lezîzini akâdıca olan nehr-i 'azîm-i Kevşer'i ile kadr-i risâlet-penâhîlerini tekrîm buyurmuşdur ki cemî-i enhâr-ı cinân andan münfecir u münşâ'ib olur. Sûre-i mezkûreyi Hâzret-i Peygamber kırâ'at ve aşhâb-ı kirâmına hitâben "Kevşer nedir bilir misiniz?" buyurub anlar da ma'al-edebe istîzâh itdiklerinde (إِنَّهُ نَهْرٌ فِي الْجَنَّةِ وَعَنْبِيهِ رَبِّي فِيهِ خَيْرٌ كَثِيرٌ) [Cennette bir nehirdir ve Rabbin onu bana vaad etmiştir. Onda çok hayır vardır.] hadîs-i şerîfiyle izâh buyurdıkları kütüb-i mu'teberede muşarrahdır" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/24-25; krş: Ali Nüreddin, 1319: 30-31).

Mâûn ve Kevser surelerine telmihle İbn Câbir, Allah'ın, Kevser'i vermek suretiyle Hz. Peygamber'e bahşettiği büyük lütuftan söz eder. Karakoç çevirisi Arapça metinle ve Ali Nüreddîn Efendi tercümesiyle uyumludur. Özellikle *akıp gelir cennet tadlı nehirlere* ibaresi *cennetden mâ-i lezîzini akıdıncı olan* ifadesinden mülhemdir.

47- وَ"الْكَافِرُونَ" "إِذَا جَاءَ" الْوَرَى طُرِدُوا / عَنْ حَوْضِهِ فَلَقَدْ "تَبَّتْ يَدَا" الْكَفْرَةَ⁵⁷

Ve *kâfirler bu gelen su muştusundan,*

O'nun havuzundan avuçlarını dolduramadılar, *kurusun o eller*

Kâfirlerin Kevser muştusundan mahrum kalışlarını anlatan bu beyitte, Kâfirûn, Nasr ve Tebbet surelerine telmih vardır. Karakoç çevirisinde *gelen* ifadesi sure başındaki *إِذَا جَاءَ* "...geldiğinde" ibaresine binaen Nasr, *kurusun o eller* ifadesi de Tebbet suresine bakar.

48- "إِخْلَاصٌ" أَمْدَاحِهِ شُعْلِي فَكَمْ "فَلَقِ" / لِلصُّبْحِ أَسْمَعْتُ فِيهِ "النَّاسَ" مُفْتَحِرَةَ⁵⁸

Benim isim O'nu *ihlâsla* övüş *sabahlara* kadar

Halk da O'nun büyüklüğünü dinlemekle öğündüler

İhlâs, Felâk ve Nâs sureleriyle birlikte Kur'ân surelerine telmih sürecini tamamlayan İbn Câbir, kendisinin, Hz. Peygamber'in methini meslek edindiğini, sabahlara kadar insanlara bu övgüleri dinlettiğini ve halkın da bu icraatı memnuniyetle karşıladığını belirtir. Karakoç çevirisi metinle ve Ali Nüreddîn Efendi tercümesiyle uyumludur.

49- أَرْكَى صَلَاتِي عَلَى الْهَادِي وَعِثْرَتِهِ / وَصَحْبِهِ وَخُصُوصًا مِنْهُمْ عَشْرَةَ⁵⁹

Selâm olsun o kurtarıcıya ve soyuna

Ve *sahabesine ve hele hele on müjdelenmişler*

Bu beyitte, Hz. Peygamber'e, âline ve başta aşere-i mübeşşere olmak üzere ashâbına selât ü selâm vardır. Karakoç çevirisi metni karşıladığı gibi, *خُصُوصًا* kelimesini *hele hele* diye karşılamak Türkçe açısından güzel ve aşere-i mübeşşereye *on müjdelenmişler* demek de özgün bir kullanımdır. Metindeki *أَرْكَى* ifadesi ism-i tafdil kalıbında olmasına ve Ali Nüreddîn Efendi bunu *aşlah u atyebini* şeklinde karşılamasına rağmen Karakoç, Türkçeye aktarmanın zorluğundan olsa gerek, bu yapıyı dikkate almamıştır.

50- صِدِّيقُهُمْ عَمْرُ الْفَارُوقُ أَحْزَمُهُمْ / عِثْمَانُ ثُمَّ عَلِيٌّ مِنْهُمْ الْكَفْرَةَ⁶⁰

⁵⁷ "Rûz-i mahşerde cemî'-i ümmet-i meşfû'aları şâhibü'l-makâmi'l-mahmûd olan ol Nebiyy-i 'âlişânın havz-ı mevrûdlarından teskin-i 'aşaş itdikleri hâlde kâfirin o havz-ı 'âliiden itfâ-yı harik-ı fu'âda ferce-yâb-ı vuslat olamadıkları cihetle anların vay hâllerine" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/25; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 31).

⁵⁸ "Zamân-ı sa'âdetlerinden beru nice şu'arâ-yı 'Arab ve 'Acem'in çalışib da kemâ yeliķu ifâdeden 'âciz kaldıkları ihlâs-ı emdâh-ı Hazret-i Nebeviyye benim isim ve vird-i mahşûşum olub nice 'acâyib-i mu'cizat-ı Mustafeviyyelerini şabâhlara kadar 'umûm-i nâsa iştidirdim ki nâs da kemâl-i iftiḥâr ile müstemi' idiler" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/26; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 32).

⁵⁹ "Şalât ü selâmının aşlah u atyebini reh-i nâ-reste-i dalâletden tarik-i müstakîme hâdi olan server-i enbiyâ, şefî'-i rûz-i cezâ Cenâb-ı Muhammed el-Muştafâ şallallahu te'âlâ 'aleyhi ve sellem efendimize ve neseb-i mübâreklerine dâhil ve ol şecere-i şerâfete nâ'il ve sohbet-i müstevcibü's-sa'âdet-i seniyyeleriyle müteşerrif olan zevât-ı şefâ'at-simât ve ḥuşûşan 'aşere-i mübeşşere (rıdvânüllâhi 'aleyhim) hazerâtına ihdâ iderim" (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/26; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 32-33).

⁶⁰ "Anlar da (أُو كَانَ بَعْدِي نَبِيٌّ لَكَانَ عَمْرُ بْنُ الْخَطَّابِ) ve (أَنْتَ أَحْيَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) 'Nebiden başka nâsin en hayırlısı Ebûbekr'dir" hadîs-i şerîfiyle kıadr-i 'âlileri terfi' buyurulan şiddik-ı Nebiyy-i muhtâr ve yâr-ı gâr-ı merḥamet-nişâr Cenâb-ı Ebûbekr eş-Şiddik ve (أَنْتَ أَحْيَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) ya'nî "Osmân dünyâda ve âhirette dostumdur." kelâm-ı beşâret-encâm-ı risâlet-penâhileri şâdir olan ve şihriyyet-i nebeviyyeleriyle iki def'a müteşerrif bulunan Hazret-i Osmân ibn 'Affân ve (أَنْتَ أَحْيَى فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) ya'nî "Sen benim dünyâ ve âhirette kardeşimsin," hadîs-i fazîlet-enisiyle nâ'il-i me'âlî olan ve cüyüş-i kefereyi şatvet-i haydarâneleriyle ihlâk eyleyen zevc-i Fâtımatü'z-zehrá a'nî bihi Cenâb-ı

Ve Sıddık ve adil Ömerül Faruk

Ve Osman ve Ali ki küfrü şimşek gibi yok eder

Aşere-i mübeşşerenin ilk dördünü temsil eden hulefâ-i râşidînin ismen anıldığı bu beyitte, Karakoç çevirisi metni karşılacaktır.

51 - سَعْدٌ سَعِيدٌ زُبَيْرٌ طَلْحَةُ وَأَبُو / عَبِيدَةَ وَأَبْنُ عَوْفٍ عَاشِرُ الْعَشْرَةِ⁶¹

Sa'd, Said, Zübeyr, Talha,

Ebu Ubeyde ve İbn Avf, ondur bu üstünler

Aşere-i mübeşşerenin kalan altılısı sayılmıştır. Karakoç, *ondur bu üstünler* diyerek aşereyi bu kez *üstünler* tabiriyle karşılamıştır.

52 - وَحَمْرَةَ ثُمَّ عَبَّاسٌ وَالْهَمَّا / وَجَعْفَرٌ وَعَقِيلٌ سَادَةُ خَيْرُهُ⁶²

Ve Hamza, sonra Abbas ve aileleri

Ve Cafer ve Ukayl en hayırlı önderler

Bu beyitte Hz. Peygamber'in amcaları Hz. Hamza, Hz. Abbâs ve aileleri, ayrıca Hz. Ali'nin kardeşleri Hz. Ca'fer ve Hz. Akil anılır. Karakoç, ilk baskıda harekeleme olmadığı için عقيل kelimesini Ukayl okumuştur. Arapçada kelimenin Ukayl şeklinde yaygın bir kullanımı mevcut ise de Hz. Peygamber'in amcasının adı Akil'dir.

53 - وَأُولَئِكَ النَّاسُ آلُ الْمُصْطَفَى وَكَفَى / وَصَحْبُهُ الْمُؤْتَدُونَ السَّادَةُ الْبَرَرَةُ⁶³

Uyan bütün insanlar kurtulacaktır Peygambere

Ve ailesine ve sahabesine ki, onları başında taşır bütün iklimler

Yukarıda sayılan isimlerin Hz. Peygamber'in âl ü ashâbı olduğu belirtilen bu beytin çevirisinde Karakoç'un, özellikle *onları başında taşır bütün iklimler* ifadesi şiirsel açıdan etkileyici ve muhtemelen Ali Nüreddin Efendi'nin açıklamalarında yer verdiği *Ashâbım yıldızlar gibidir* hadisinden mülhemdir.

54 - وَفِي خَدِيجَةَ وَالزَّهْرَةَ وَمَا وَلَدَتْ / أَدْكَى مَدِيحِي سَأْهُدِي دَائِمًا ذُرَّةً⁶⁴

Ve Hatice ve Zehra ve onlardan olanlara

'Aliyyü'l-murtażâ. [1 no.lu dipnot: Seyyid-i veled-i Âdem şallallahu 'aleyhi vesellem aşhâb-ı güzîn beyninde ikişer ikişer 'akd-i mu'âhât eyledikde Cenâb-ı İmâm Ali hüçür-i Resûlullah'a ağlayarak gelüb "Yâ Resûlallah! Ni'met-i mu'âhâtdan yalnız beni niçün mahrîm buyurdunuz?" didikde Nebî-i muhterem hadîs-i şerîf-i mezkûrleriyle kerremallâhu vechehû hazretlerini garîk-ı lütf u 'âtıfet buyurdular]” (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/27-28; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 33-34).

61 - عَشْرَةٌ مِنْ فُرَيْشٍ فِي الْجَنَّةِ، أَبُو بَكْرٍ فِي الْجَنَّةِ، وَعُمَرُ فِي الْجَنَّةِ، وَعُثْمَانُ فِي الْجَنَّةِ، وَعَلِيٌّ فِي الْجَنَّةِ، وَطَلْحَةُ فِي الْجَنَّةِ، وَزُبَيْرٌ فِي الْجَنَّةِ، وَسَعْدٌ فِي الْجَنَّةِ، وَسَعِيدٌ فِي الْجَنَّةِ، وَعَبِيدُ عَشْرَةٌ فِي الْجَنَّةِ (عَنْ أَبِي عَوْفٍ عَاشِرٍ فِي الْجَنَّةِ) [Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarınız doğru yolu bulursunuz.] hadîs-i şerîfiyle vâcib ve ahvâr-ı ümmet olan sâdât-ı kirâma tarzîye-i zekîyyemi takdîm iderim” (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/29-30; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 36).

62 - “Ol zevât-ı me'âlî-simât ki: Âl-i Muştafâ ve evlâd-ı müctebâdır. Anlara o şeref-i nisbet o 'âlî meziyyet kâfidir. Küffâra şedîd ü galîz ve mü'minine muhsîn ü va'îz ve Hakîk Te'âlâ'ya ma'al-ihlâş keşîru'l-hużû' ve'l-a'mâl ve tâlib-i fazl-ı rıdvân-ı zî'l-celâl ve fazl-ı rahmet-i Yezdân'a recâ vü ümmidleri ber-kemâl olduğunı vaşf ve a'mâl-i sâlihalârinin âşârî simâlarında zâhir u lâmi' olduğunı Kur'ân-ı Kerîm'lerinde beyân buyurdıkları ve kendülerine iktidâlarımız [hadîs-i şerîfiyle vâcib ve ahvâr-ı ümmet olan sâdât-ı kirâma tarzîye-i zekîyyemi takdîm iderim” (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/29-30; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 36).

63 - “İklil-i muhadderâtü'l-müslimîn ve ümm-i cemî'u'l-mü'minîn Hazret-i Hadîcetü'l-kübrâ ve duhter-i 'âlî güher-i Resûlü's-sekaleyn ve vâlide-i mâcîde-i Hazret-i Haseneyn, refîka-i cenâb-ı seyidü'l-evliyâ Hazret-i Fâtımatü'z-zehrâ ve ol ravza-i pâkîzededen nağâret-başş-ı hadîka-i şühûd olub dereceleri أهْلُ الْبَيْتِ âyet-i samedâniyyesiyle bir kat daha ilâ idilen Ehl-i Beyt-i müctebâ hakkında atıyeb-i medâyihimin dürer-i nâdirelerini dâ'imâ tertil ü ihdâ eylerim” (N. Ali-M. Sîret, 1310: 2-3/30-31; krş: Ali Nüreddîn, 1319: 37).

Saçarım, armağan ederim boyuna övgülerimden inciler

Bu beyitte Hz. Hatice ve Hz. Fâtıma methedilir. Çeviride üç adet ve bağlacı kullanımından doğan kısmî bir tenâfür olsa da *مَا وَلَدْتُ* ibaresinin *onlardan olanlara* diye karşılanması ve ikinci dizinin sonundaki *övgülerimden inciler* ifadesi zarif bir kullanımdır. İsm-i tafdil formunda olan *أُنْكِي* ifadesi, Ali Nüreddin Efendi'nin *atıyeb-i medâyihi* ibaresine rağmen, kırk dokuzuncu beyitte olduğu gibi çeviriye yansıtılmamıştır. Fakat Karakoç'un *saçarım, boyuna* gibi ifadeleri ism-i tafdil gerektirdiği güçlü vurguya yardımcı olmaktadır.

عَنْ كُلِّ أَرْوَاجِهِ أَرْضَى وَأَوْثِرُ مَنْ / أَضَحَّتْ بَرَائِثُهَا فِي الذِّكْرِ مُنْتَشِرَةً⁶⁵ -55

Ve bütün zevcelerine ve hele masumluğu

Dilden dile yayılmış olana saçarım övgüler, övgüden güller

Bu beyit ezvâc-ı tâhirâta, husûsan Hz. Âişe'ye ayrılmış ve İfk olayına işaretle onun masumiyeti özellikle vurgulanmıştır. Çevirinin *hele masumluğu* diye başlayıp Hz. Âişe'yi anlatan kısmı, Türkçe açısından güzel ve akıcı olup özellikle *övgüden güller* ifadesindeki zarafet dikkat çekmektedir.

أَفْسَمْتُ لَا زَلْتُ أَهْدِيهِمْ شَدَا مَدَجِي / كَالرَّوْضِ يَنْثُرُ مِنْ أَكْمَامِهِ زَهْرَةً⁶⁶ -56

And içerim bu övgülerin kokularını saçtım

Peygamberin Ravzasına ki orda açılmıştır en ebedî çiçekler

İbn Câbir, kasideyi, güzel kokulu çiçekler gibi olmakla nitelediği methiyelerini Hz. Peygamber ile âl ü ashâbına daima armağan ettiği vurgusunu yeminle pekiştirerek tamamlar. Ali Nüreddin Efendi'den anlaşılan da budur. Karakoç çevirisi şiirsel olsa da beyitteki teşbihin verilmemesi gibi birtakım tasarruflar içermektedir.

Sonuç

Endüslü şair İbn Câbir'in, Kur'an'ın tüm surelerine telmihte bulunarak kaleme aldığı *Kaşide-i Bedi'yye*'si hem bu ilginç yönü hem de Hz. Peygamber için yazılan seçkin şiirlerden biri olması nedeniyle edebiyat dünyasında hatırı sayılır bir ilgiye mazhar olmuştur. Muhtelif nazirelere konu edilmiş olan kaside son dönem Osmanlı ilim ve devlet ricâlinden Ali Nüreddin Efendi tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Mütercim ilk kez *Cevâhiru'-Zevâhir* adlı müşterek bir çalışmada yer verdiği tercümeyle, daha sonra bazı tashihlerle beraber kendi müstakil kitabı *Envâru'l-Edeb*'de yeniden neşretmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla, kasidenin Osmanlı döneminde yapılmış tek tercümesi olan bu çalışma Sezai Karakoç'un *Güzellikler Kasidesi* adlı çevirisinin de ilham kaynağıdır. Tercümenin ilk neşrinden yararlandığı görülen Karakoç, esere önemli ölçüde sadakat göstermiştir. Bununla birlikte bazı tasarruflarda bulunduğu da vâkidir. Kasidenin orijinalinde sure adları şiirsel açıdan etkileyici bir görünüm arz ederken Karakoç çevirisinde -ki yapılacak herhangi bir çevirinin de kuvvetle muhtemel kaderi budur- sure adlarının bu cazibeyi büyük ölçüde yitirdiği gözlenmektedir. Bazen surelerin sıralamasının da değiştiği görülen çeviride hatalı sure atfları da vardır. Sonuç olarak, şiirsel vasfı hâiz

⁶⁵ "Ümmehât-ı mü'minîne revnağ-bahşâ-yı intizâm, cemî'-i zevcât-ı tâhirâta ve huşûşan ve 'ulüvv-i kâdr ve sümüvv-i menziletleri nice âyât-ı Kur'âniyye ile tavzîh buyurulan tâcî'n-nisve ve iftîhârü'l-ümmeh Hazret-i 'Âyişetü's-Şiddîka'ya tarziye iderim" (N. Ali-M. Siret, 1310: 2-3/31; krş: Ali Nüreddin, 1319: 37-38).

⁶⁶ "Dîn-i mübîni ile şeref-yâb olduğum hâtemü'n-nebiyyîn ve efdâlü'l-mürselîn peygamberimiz (Muhammedü'l-Emîn) şallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine olan âteş-i 'ışk u muhabbetimi Ravza-i pâk-i münevverelerine 'arz için nazm iddiğim şu kaşidemdeki medâyihi-i hasene ve ezkâr-ı zekiyyemi bahâr-ı feyz-nişârın hulûliyle bir hadîka-i dil-ârâdaki eşcâr-ı müsmire ezhârî goncelerinden efrâfa intişâr iden revâyih-ı tayyibe gibi ol Habib-i Ekrem (şallallâhu 'aleyhi ve sellem)in âl ve aşhâb-ı kirâmına dâ'imâ ihdâ iddiğime kâsem iderim. Temmet el-kaşide" (N. Ali-M. Siret, 1310: 2-3/31-32; krş: Ali Nüreddin, 1319: 38).

Mustafa IRMAK

çevirisini *-er* sesiyle bitiren Karakoç'un, çeviri yapmanın sınırlayıcı karakterine rağmen kendine has üslubunu çalışmasına büyük ölçüde yansıtmayı başardığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

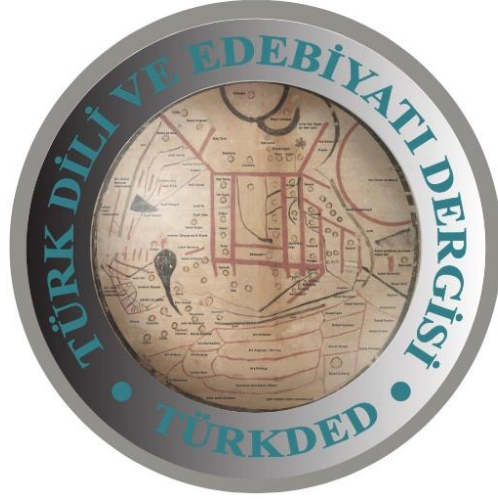
- Ali Nüreddîn (1319), *Envâru'l-Edeb, Dersââdet*.
- Benli, Ali (2013), "Üsküdar Kadısı Ali Nureddin Yüce ve *Kasîde fî Esmâi's-Süver* Tercümesi", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 44: 67-86.
- Dikici, Recep, "Kâzi 'Îyâz'ın Hz. Peygamberi Medhettiği Kasidesi", *Diyanet İlmî Dergi*, c: 28, sy: 3, Ankara 1992, s. 45-52.
- Durmuş, İsmail (2001), "Ruaynî", *DİA*, 37: 175-176.
- Işık, Emin (1991), "A'râf Sûresi", *DİA*, 3: 259-261.
- Karakoç, Sezai (2000), *İslâmın Şiir Anıtlarından Çeviriler*, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, Sezai (2011), *Sütun Günlük Yazılar II*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kılıç, Hulusi (1999), "İbn Câbir", *DİA*, 19: 384-385.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî (1388/1968), *Nefhu't-ţîb min ğuşni'l-Endelüs er-raţîb*, thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır.
- N. Ali-M. Sîret (1310), *Cevâhiru'z-Zevâhir*, Dersââdet: Matbaa-i Hüseyin Enver.

Extended Abstract

Sezai Karakoç is a poet and thinker who devoted himself to the ideal of the resurgence of Islamic civilization in every field. As a concrete reflection of his thought shaped around *Resurrection*, the poet, made a special effort to bring the important classics of Islamic literature to the agenda by transferring them to today's Turkish, and this effort of the poet led to the birth of the book titled *The Poetry Monuments of Islam*, which mainly consist of Arabic literature products. The poem named *al-Qasidah al-Badiyyah* by Andalusian poet İbn Jâbir is one of the poems that Karakoç included in his book. This ode attracts attention as it praises the Prophet Muhammad by referencing all the surahs of the Quran.

As far as it can be determined, the only person who translated the ode into Turkish before Sezai Karakoç was Üsküdar judge Ali Nureddin Efendi. Karakoç clearly states that he benefited from previous translations and commentaries while translating the odes in his book. As a result of the comparisons, it was understood that Karakoç benefited from Ali Nureddin Efendi while translating the *Qasidah of Beauties*. But it is necessary to point out an important point. Approximately ten years after Ali Nureddin Efendi published the translation, he reviewed his work, made some corrections and republished the work. These corrections are mostly related to language and style. But there are also some changes that take the meaning to another dimension. Comparisons show that Karakoç did not see the new edition of the translation and relied on the first edition.

Although Karakoç largely remains faithful to the Ali Nureddin Efendi translation, it is also seen that he adds a different perspective to the translation from time to time. It is understood that he was not content with looking at Ali Nureddin's translation and also took into account the Arabic text of the ode. Karakoç's translation, in terms of Turkish, has the elegance one would expect from a poet. However, while the allusion to the Qur'anic surahs in the original of the ode seems very impressive, in the translation, an artificiality resulting from the transfer of the sura names into Turkish is often noticeable. This deficiency belongs neither to Turkish nor to the poet translator. This situation is highly likely to occur if the eulogy is translated into other languages.

**S.C. PİŞEVARİ'NİN “NADİRE” ROMANININ TÜR ÖZELLİKLERİ, KONUSU,
KARAKTERLERİ VE SANATSAL DİLİ**

S.C. PİŞƏVƏRİNİN “NADİRƏ” ROMANININ JANR XÜSUSİYYƏTİ,
PROBLEMATİKASI, OBRAZLARI VƏ BƏDİİ DİLİ
GENRE CHARACTERISTICS, PROBLEMATICS, IMAGES AND ARTISTIC
LANGUAGE OF S.C. PISHEVAR'S NOVEL “NADIRA”

SALİDE ŞERİFOVA (SALİDƏ ŞƏRİFOVA)

Prof.Dr., Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Nizami Gəncəvi Edebiyat Enstitüsü,
Azərbaycan Edebiyatı Bağımsızlıq Dönəmi Anabilim Dalı

*Prof., Azerbaijan National Academy of Sciences Nizami Ganjavi Literature Institute,
Department of Azerbaijan Literature Independence Period*

ssharifova@rambler.ru

 <https://orcid.org/0000-0001-8788-6366>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-7, Aralık-December 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 03.08.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 28.11.2023

Sayfa-*Pages*: 53-67.

Atıf/Citation: Şerifova, Salide, (2023). “S.C. Pişevari'nin “Nadire” Romanının Tür Özellikleri, Konusu, Karakterleri ve Sanatsal Dili” *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/2: 53-67.

S.C. PİŞEVARİ'NİN “NADİRE” ROMANININ TÜR ÖZELLİKLERİ, KONUSU, KARAKTERLERİ VE SANATSAL DİLİ

*Prof. Dr. Salide ŞERİFOVA**

Özet

Siyasetçi ve yazar Seyid Cafer Mir Cevad oğlu Pişevari (Cavadzadeh, 1892-1947), “Hapishane Anıları Defterinden” anı-anlatı, “Mehun Banu” ve “Nadire” romanları, birçok feuilleton (felyeton) ve şiir kaleme almıştır. S.C.Pişevari, İran Komünist Partisi'nin kurucusu, Azerbaycan Milli Hükümeti'nin başkanı (1945-1946) olarak adını tarihe yazdırmıştır. Güney Azerbaycan'da Seyyid Cafer Peşavari liderliğindeki milli kurtuluş hareketinin Azerbaycan Milli Hükümeti'nin kurulmasına yol açması edebiyatta bir etki bırakmadı. S.C.Pişevari 21 Azer devrimi (devrimi) olarak bilinen Azerbaycan Milli Hükümeti'nin faaliyetlerini ve bu hükümet tarafından gerçekleştirilen reformları geniş çapta tanıtmak için sanatsal yaratıcılığa yönelmiştir. Seyid Cafer Pişevari'nin sanatsal yaratıcılığının geniş çapta incelenmemiş olması üzücü olsa da, bu acı bir gerçektir. Seyid Cafer Pişevari'nin sanatsal yaratısından bahsederken edebiyat çalışmalarımızda kapsamlı bir araştırmaya konu olmayan “Nadire” romanına değinmeden geçmek mümkün değildir. Edip'in “Nadire” adlı romanı, geniş çaplı bir nesir örneği olmasına rağmen araştırmacıların ilgisinden uzak kalmıştır. S.C.Pişevari'nin “Nadire” adlı romanı da yazarın tutukluluk dönemini anlatan bir eseri olarak da kabul edilmiştir. Araştırmacıların eserin yazarın hayatını yansıttığı tespit etmişler ve ancak eser okunduğunda yazarın hayatıyla yakından ilgili olmadığına şahit olunmaktadır. Araştırmacılar eserin otobiyografik bir tür olduğunu da vurgulamaktadır. Romanı okurken, ayrı başlıklar altında sunulan bazı olayların mektuplarla anlatıldığına tanık olunmaktadır. Mektuplar aracılığıyla sunulan olaylar, Nadire karakteri etrafında birleşir. Eserde Nadire ile ilgili olaylar daha çok mektuplarla ve karakterin anılarından yola çıkılarak sunulmuştur. Siyasetçi ve yazar S.C.Pişevari'nin edebi eserlerinin fazla incelenmemesi üzücü. Yazarın siyasi faaliyetini, sanatsal yaratımlarının yanı sıra kapsamlı bir şekilde incelemek, bilimsel bir tez çerçevesinde geliştirmek bir zorunluluk haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: yazar, S.C.Pişevari, roman, sanatsal yaratım, mektup roman

S.C. PİŞƏVƏRİNİN “NADİRƏ” ROMANININ JANR XÜSUSİYYƏTİ, PROBLEMATİKASI, OBRAZLARI VƏ BƏDİİ DİLİ

Xülasə

Siyasetçi və yazar Seyid Cəfər Mir Cavad oğlu Pişəvəri (Cavadzadə, 1892-1947) “Zindan xatirələri dəftərindən” memuar-povesti, “Məhun banu” və “Nadirə” romanları, bir çox müxtəlif felyeton və şeirlər müəllifidir. S.C.Pişəvəri İran kommunist partiyasının təsisçisi, Azərbaycan Milli Hökumətinin sədri (1945–1946) kimi də tarixə adını yazdırmışdır. Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılığı ilə Güney Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının Azərbaycan Milli Hökumətinin yaranması ilə nəticələnməsi ədibə təsirsiz ötürmüşür, bədii yaradıcılığının qayəsinə çevrilir. 21 Azər nehzəti (inqilabı) adı ilə tanınan Azərbaycan Milli Hökumətinin fəaliyyətini, bu hökumətinin apardığı islahatları geniş təbliğ etmək üçün S.C.Pişəvəri bədii yaradıcılığa müraciət edir. S.C.Pişəvərinin bədii yaradıcılığının geniş şəkildə tədqiq olunmaması təəssüf doğursa da, acı bir reallıqdır. Seyid Cəfər Pişəvərinin bədii yaradıcılığından bəhs edərkən, ədəbiyyatşünaslığımızda geniş tədqiqat obyektinə çevrilməyən “Nadirə” romanına toxunmadan keçinmək qeyri-mümkündür. Ədibin “Nadirə” romanı irihəcmli nəsr nümunəsi olmasına rəğmən, tədqiqatçıların diqqətindən kənarda qalır. S.C. Pişəvərinin “Nadirə” romanı ədibin məhbusluq dövrünün əsəri kimi də təqdim edilir. Lakin əsəri oxuduqda, tədqiqatçılar tərəfindən əsərin müəllifin həyatını əks

* Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Nizami Genjavi Edebiyat Enstitüsü, Azərbaycan Edebiyatı Bağimsızlıq Dönemi Anabilim Dalı, ssharifova@rambler.ru, ORCID: 0000-0001-8788-6366.

etdirməsi məqamını əks etdirmədiyini, müəllifin həyatı ilə sıx bağlı olmadığını da şahidi oluruq. Tədqiqatçılar əsərin avtobioqrafik xarakter daşmasını da vurğulayırlar. Romanı mütaliə etdikcə, ayrı-ayrı başlıqlar altında təqdim edilən hadisələrin bir qisminin məktublar vasitəsilə təqdim edilməsinin şahidi olursan. Məktublar vasitəsilə təqdim edilən hadisələr Nadirə obrazı ətrafında birləşir. Əsərdə Nadirə ilə bağlı hadisələr ən çox epistolaryar şəkildə və obrazın xatirələri əsasında təqdim edilir. Siyasi xadim, yazıçı S.C. Pişəvərinin ədəbi yaradıcılığının az tədqiq olunması təəssüf doğurur. Ədibin siyasi fəaliyyətinin, həmçinin bədii yaradıcılığının geniş tədqiq edilməsi, elmi dissertasiya çərçivəsində işlənməsi zəruriyyətə çevrilir.

Açar sözlər: yazar, S.C. Pişəvəri, roman, bədii yaradıcılıq, epistolaryar roman

GENRE CHARACTERISTICS, PROBLEMATICS, IMAGES AND ARTISTIC LANGUAGE OF S.C. PISHEVAR'S NOVEL "NADIRA"

Abstract

Politician and writer Sayyed Ja'far Mir Cevad oğlu Pishevari (Cavadzadeh, 1892-1947) is the author of memo-narrative from "Prison Memories Book", novels "Mahun Banu" and "Nadira", many different feuilletons and poems. Sayyed Ja'far Pishevari went down in history as the founder of the Iranian Communist Party and the head of the Azerbaijan National Government (1945-1946). The fact that the national liberation movement in Southern Azerbaijan led by Sayyed Ja'far Pishevari resulted in the establishment of the Azerbaijan National Government did not go unnoticed by him, which left an impact and became the rock of artistic creativity. Sayyed Ja'far Pishevari turned to artistic creativity in order to widely promote the activities of the Azerbaijan National Government known as the 21 Azer Nehzati (revolution) and the reforms carried out by this government. Although it is a pity that S.J.Pishevari's artistic creation is not widely studied, it is a bitter reality. When talking about Sayyed Ja'far Pishevari's artistic creation, it is impossible to pass without touching on the novel "Nadira", which has not become an object of extensive research in our literary studies. The author's novel "Nadira" remains out of the attention of researchers, despite being a large-scale prose example. S.J.Pishevari's novel "Nadira" is also presented as the work of the writer's prison period. However, when we read the work, we witness that the researchers do not reflect the fact that the work reflects the author's life, and that it isn't closely related to the author's life. Researchers also emphasize the autobiographical nature of the work. While reading the novel, you can see that some of the events presented under separate headings are described in letters. The events presented through the letters converge around the character of Nadira. In the work, the events related to Nadira are mostly presented in an epistolary way and based on the character's memories. It is a pity that the literary works of political figure and writer S.J. Pishevari weren't studied much. It becomes necessary to study the writer's political activity, as well as his artistic creativity, and elaborate it within the framework of a scientific dissertation.

Keywords: author, S.J. Pishevari, novel, artistic creation, epistolary novel

Giriş

Siyasətçi, publisist, jurnalist, İran kommunist partiyasının təsisçisi, Azərbaycan Milli Hökumətinin sədri (1945–1946) Seyid Cəfər Mir Cavad oğlu Pişəvəri (Cavadzadə, 1892-1947) "Zindan xatirələri dəftərindən" memuar-povesti, "Məhun banu" və "Nadirə" romanları, bir çox müxtəlif felyeton və şeirləri ilə bədii ədəbiyyata imzasını həkk etdirir. Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılığı ilə Güney Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatının Azərbaycan Milli Hökumətinin yaranması ilə nəticələnməsi ədibə təsirsiz ötürmüşür, bədii yaradıcılığının qayəsinə çevrilir. 21 Azer nehzəti (inqilabı) adı ilə tanınan Azərbaycan Milli Hökumətinin fəaliyyətinin, bu hökumətin apardığı islahatların geniş təbliği üçün S.C.Pişəvəri bədii yaradıcılığa müraciət edir: "Ədəbiyyat tariximizə nəzər saldıqda açıq-aşkar görürük ki, görkəmli ədiblər, yaradıcılığın əksər sahələrində qələmlərini sınamışlar. Siyasi xadimlər, məsələn, N. Nərimanov və S.C. Pişəvəri ictimai-siyasi fikirlərini daha kəsərli söyləmək üçün bədii yaradıcılıqdan mühüm vasitə kimi istifadə etmişlər.

Şübhəsiz, hər bir yazıçı məfkurəsinə xas olan fikirləri bədii şəkildə ifadə edir” (Əhmədli, 2014: 198-199).

Romanın tədqiqi

S.C. Pişəvərinin bədii yaradıcılığının geniş şəkildə tədqiq olunmaması təəssüf doğursa da, acı bir reallıqdır. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəşr etdiyi “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası”nda, Seyid Cəfər Pişəvərinin seçilmiş əsərlərində, Mirzə İbrahimov, Həmid Məmmədzadə, Sabir Əmrahoglu, Şövkət Tağıyeva, Mirqasım Çəşməzər, Vüqar Əhməd, Almaz Əliqızı, Əkrəm Rəhimli (Bije) və digər tədqiqatçıların tədqiqatlarında ədibin ədəbi-bədii yaradıcılığına işıq salınır. Həmid Məmmədzadənin “İnqilabçı, jurnalist, yazıçı Pişəvəri” adlı namizədlik dissertasiyası, Vüqar Əhmədin “M.C. Pişəvərinin həyatı, mühiti və yaradıcılığı” mövzusunda doktorluq dissertasiyası (həmçinin eyni adlı monoqrafiya), Əkrəm Rəhimlinin (Bije) “Mübarizə burulğanlarında keçən ömür: S.C. Pişəvəri” adlı monoqrafiyası kimi tədqiqatlarda S.C. Pişəvərinin siyasi fəaliyyəti ilə bərabər, bədii yaradıcılığı tədqiq edilərək ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılır.

Seyid Cəfər Pişəvərinin bədii yaradıcılığından bəhs edərkən, ədəbiyyatşünaslığımızda geniş tədqiqat obyektinə çevrilməyən “Nadirə” romanına toxunmamaq qeyri-mümkündür. Ədibin “Nadirə” romanı irihəcmli nəsr nümunəsi olmasına rəğmən, tədqiqatçıların diqqətindən kənar qalır. Bu bigənəliyi aradan qaldırmaq məqsədilə əsəri janr xüsusiyyəti, problematika, obrazlar və dil baxımından tədqiq etdik. Qeyd etməliyik ki, Seyid Cəfər Pişəvərinin fars dilində qələmə alınmış “Nadirə” romanı Yədulla Kənanı (Nəminli) tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək oxuculara təqdim edilir. Siyasi xadim kimi tanınan S.C. Pişəvəri iri həcmli nəsr nümunəsində özünün siyasi kursunu əks etdirir. Tədqiqatçıların vurğuladığı kimi, “Nadirə” romanında məhz “...XX əsrin əvvəllərində İrənin sosial-siyasi, mədəni mühitində yaşanan ziddiyyətli və eybəcər olaylar, o cümlədən birinci dünya müharibəsinin törətdiyi faciələr inandırıcı, real bədii lövhələrlə oxucuya təqdim olunur. Yazıcının Rza şahın “Qəsri-Qacar” zindanına düşənədək (dekabr, 1930-cu il) şahidi olduğu və müşahidə etdiyi hadisələr məişət çərçivəsindən kənara çıxaraq, cəmiyyətdəki ictimai bəla olan eybəcərliklər, əxlaq və davranışlardakı fərqli cəhətlərin qarşıdurması kimi təsvir olunur” (Nəminli, 2015: 3).

S.C. Pişəvərinin bu əsəri ədibin məhbusluq dövrünün əsəri kimi də təqdim edilir:

“Əslində onun zindan həyatından bəhs edən bu söhbəti xatirələrdən daha çox bütün varlığını millətinin və vətəninin azadlığı yolunda Prometey kimi alışıb yanan bir insanın 3700 günlük zindan həyatının acı epopeyasıdır. S.C. Pişəvəri əvvəl yatdığı 2 saylı kameradan ikinci qatdakı 7 saylı kameraya köçürülərkən burada savadlı məhbuslara kağız, qələm əldə etmək və qeyri-siyasi məzmunlu kitabları oxumaq imkanı verilir. Bu fürsətdən istifadə edən S.C. Pişəvəri “Nadirə”, “Minurə” adlı romanlarını, “Zindan xatirə dəftəri”ni, felyeton, hekayə, şeir və müxtəlif məzmunlu publisist-tənqidi yazılarını məhbusluq dövründə başa çatdırır” (Rəhimli, 2019: 33).

Lakin əsəri oxuduqda, tədqiqatçılar tərəfindən əsərin müəllifin həyatını əks etdirməsi məqamını əks etdirmədiyini, müəllifin həyatı ilə sıx bağlı olmadığını da şahidi oluruq.

Tədqiqatçılar əsərin avtobioqrafik xarakter daşmasını vurğulayırlar. Məsələn, ictimaiyyətə təqdim edilmiş “Nadirə” romanına ön söz əvəzi olan “Seyid Cəfər Pişəvəri və onun “Nadirə” romanı” yazısında prof. İslam Qəribli əsərin avtobioqrafik olması haqqında fərziyyələrini belə açıqlayır: “S.C. Pişəvərinin həyat yolu, inqilabi və ictimai fəaliyyəti, publisistikası ilə bağlı kifayət qədər məlumatlı olduğumuzdan, qətiyyətlə bildiririk ki, əsər S.C. Pişəvərinin qələminin məhsuludur və bir çox məqamları, xüsusilə Əhmədağa ilə bağlı səhifələr avtobioqrafik xarakter daşıyır” (Qəribli, 2015: 8).

Əsərin janr və üslubuna toxunan prof. Vüqar Əhməd romanın həm Şərq, həm də Avropa üslublarının sintezindən yaranması faktını səsləndirir: “Bu romanın üslubu həm Şərq, həm də Avropa romanları üslubunda yazılmışdır. Əsər məhəbbəti tərənnüm edən cəlbədicilə bir romandır”

(Əhmədli, 2014: 205). İddia edilən fikrə nəzər saldıqda, prof. Vüqar Əhmədin "Nadirə" romanını məhəbbəti tərənnüm edən roman kimi təqdim etməsinin şahidi oluruq.

Azərbaycan ictimaiyyəti üçün maraqlı kəsb edən "Nadirə" romanını ana dilimizə tərcümə etmiş Yədulla Kənani qeyd edir ki, "İlk dəfə bu əsəri oxuyanda roman mənə güclü təsir bağışladı. Ona görə də əsəri tərcümə edib, Azərbaycan ictimaiyyətinə çatdırmaq istədim. Azərbaycanda S.C. Pişəvərini siyasi xadim kimi tanıyırlar, amma bədii əsər yazan müəllif kimi yəqin az adamın onun haqqında məlumatı var. Pişəvərinin iki əsəri var: "Nadirə" və "Məhin banu". Hər iki əsər maraqlı və təsirlidir. "Nadirə" romanı qadın hüquqlarından, daha dəqiqi qadınların hüquqsuzlarından bəhs edən maraqlı əsərdir". Yədulla Kənani əsərdəki hadisə və obrazları müəllif sənətkarlığının məhsulu kimi dəyərləndirməsi də diqqəti əsərə yönəldir: "Romandakı hadisələr, obrazlar Pişəvəridəki müşahidə qabiliyyətinin, fitri bir istedad və güclü hafizənin olduğuna dəlalat edir" (Nəminli, 2015: 3-4).

Romanın janr xüsusiyyəti

Romanı müəllif etdikcə, ayrı-ayrı başlıqlar altında təqdim edilən hadisələrin bir qisminin məktublar vasitəsilə təqdim edilməsinin şahidi olursan. Əsərdə təsvir edilən hadisələrin əksəriyyəti "Nadirənin ilk məktubu", "Nadirənin üçüncü məktubu", "Nadirənin beşinci məktubu", "Nadirənin səkkizinci məktubu", "Firidunun məktubu", "Əhmədəğanın məktubu" və s. şəklində təqdim edilir. Məktublar vasitəsilə təqdim edilən bu hadisələr Nadirə obrazı ətrafında birləşir. Məktubat şəklində təqdim edilən hadisələrdə Nadirə, Firidun, Əhmədəğa, İran xanım və s. ilə bağlı əhvalatlar əksini tapmaqla yanaşı, İran cəmiyyətində baş verən olaylar açıqlanır.

Əsərdə Nadirə ilə bağlı hadisələr ən çox epistoliar şəkildə və obrazın xatirələri əsasında təqdim edilir. Nadirənin xatirələrində də məktublaşmalar əksini tapır. Məsələn, Nadirənin xatirələrinin beşinci hissəsində oxucu İran xanımın məktubları ilə tanış olur. Əsərdəki hadisələrin belə təqdimi bizə əsəri epistoliar roman kimi təqdim etməyə əsas verir.

Romanda "Nadirənin xatirələrinin birinci hissəsi" ("Uşaqlıq dövrü"), "Nadirənin xatirələrinin ikinci hissəsi" ("Uşaqlıq sevgisi"), "Nadirənin xatirələrinin üçüncü hissəsi" ("Qonaqlıq"), "Nadirənin xatirələrinin dördüncü hissəsi" ("Xoş günlər"), "Nadirənin xatirələrinin beşinci hissəsi" ("Ayrılıq günləri"), "Nadirənin xatirələrinin altıncı hissəsi" ("Yaylaqda"), "Nadirənin xatirələrinin yeddinci hissəsi" ("Firudin vəsiyyəti") və s. kimi Nadirənin xatirələri ilə bağlı yazılar müxtəlif hadisələri əhatə edir. Bu hadisələr əsərdə Nadirə ilə bağlı ayrı bir əsər təəssüratı yaradır.

Əsərdə Nadirənin xatirələrinin əks etdirilməsi məqamları "çərçivələnmə"ni yada salır. Belə ki, romana kiçik nəsrin əlavəsi zamanı "çərçivələnmə" kompozisiyadan danışmaq olar. "Çərçivələnmə" romanda janr təbiəti ilə seçilən "daxil edilən" hissələrin yaranmasına zəmin yaradır. "Çərçivələnmə"nin polifonik janr xüsusiyyətləri ilə əlaqəsi vardır: romanın polifonikliyi süjet və kompozisiyanın qurulması zamanı müəllifin "çərçivələnmə"yə müraciət etməsinə imkan verir. Çərçivələnmə bədii əsərə daxiledici hissələrin (epizodların) janr əlamətlərinin saxlanılma şərti ilə kontaminasiyasını həyata keçirməyə imkan verir. Çərçivələnmə iki və ya daha artıq janrın konstruksiyalarının vəhdətini nəzərdə tutur, bu zaman "çərçivə"nin aparıcı rolunda əsərin janr konstruksiyası çıxış edir. "Çərçivə" bədii əsərin həm xarici (formal təşkil), həm də bədii daxili (bədii məzmun) sərhədlərini müəyyənləşdirir. Janr tələblərinə qeyri - uyğunluq bu sərhədlərin hüdudlarında baş verə bilər.

Romanın süjet xəttinin məktublardan istifadə edilərək qurulması maraqlı doğurur. İran xanımın Nadirəyə yazdığı məktub romanda məktublardan bir vasitə kimi istifadə edilməsinin başlanğıcı kimi diqqəti cəlb edir. Biz İran xanımın məktubunda Nadirənin tutduğu yolu axıra kimi davam etdirməsi üçün verdiyi məsləhətlərinin şahidi oluruq: "Ümid edirəm ki, təhsil və müəllifni buraxmayacağıq. Başqalarının köməyi olmadan savadını artırma biləcəyinizə əminəm" (Pişəvəri, 2015: 117).

Həmçinin əsərdə Nadirənin məktubları vasitəsilə əsərdəki hadisələrin inkişafını da görürük. “Nadirənin ilk məktubu”nda biz Nadirənin hiss-həyəcanları ilə yanaşı düşüncələri ilə də yaxından tanış olmaq imkanı əldə edirik. Məsələn, Nadirə ilk məktubunda yaşadığı mühitin onu boğduğunu vurğulaması, ümidini itirməməsi kimi məsələlərə aydınlıq gətirir: “...ruhum nə qədər əzab-əziyyət içərisindədir. Gilanın ağır, yorucu və boğucu havasından nəfəsim tənqiyyir. Özümü işıqlı bir mühidə təmiz, ulduzları parlayan və göz qamaşdırıcı bir aləmdə görmək istəyirəm. Bir dəfə də olsa işıqlı və geniş üfüqü görmək arzusundayam” (Pişəvəri, 2015: 120-121).

Romanda Nadirənin təqdim edilən on məktubunun tam olmadığı, yəni məktublarının natamam olmasının şahidi oluruq. Romanda Nadirənin “ikinci”, “dördüncü”, “altıncı”, “yeddiinci” məktubları ilə tanış ola bilmirik. “Nadirənin ilk məktubu”ndan sonra əsərdə “Nadirənin üçüncü məktubu” təqdim edilir.

“Nadirənin üçüncü məktubu” başlıqlı bölmədə biz Nadirənin Firudinlə nişanlanması, Firudin anasının Şəmsülmülükün rəsmi surətdə elçi gəlib Nadirəni istəməsi, Firudin vərəm xəstəliyinə yoluxması, Nadirənin Firudini vaxtsız itirə bilmək qorxusu bu məktubda yer alır. “Nadirənin beşinci məktubu”nda biz həm Nadirənin anasını, həm də ailə qurduğu Firudini vaxtsız itirməsinin şahidi oluruq.

Romanda müəllif nakam ömür yaşamış Firudin düşüncələrini də məktub şəklində təqdim edir. “Firudin məktubu” adı ilə təqdim edilən bölmədə biz Firudin ölüm ayağında olduğunu bilməsinə rəğmən Nadirə ilə evlənməsini, buna görə peşiman olmasını yazdığı məktub vasitəsilə tanış oluruq. Firudin Nadirəyə ünvanladığı məktubda “Sənə yalvarıram ki, bu böyük günahım üçün məni bağışla. Doğrusu, əgər məni sevirənsən, bu məktubu oxuduqdan sonra məni həmişəlik unudub gələcək həyatın haqqında düşün...” (Pişəvəri, 2015: 140) kimi istəyi sevmə insanın keçirdiyi izzət və narahatlığı əks etdirir.

“Əhmədağanın məktubu” Əhmədağanın nişanlısı Nadirəyə ünvanlanmış. Biz bu məktubda Nadirənin xeyirxah əməlləri ilə tanış oluruq: “Sizin məktublarınız vasitəsi ilə onlar durmadan bizi xilas etmək üçün gecə-gündüz çalışmışlar” (Pişəvəri, 2015: 251).

“Nadirənin xatirələri” (doqquzuncu hissə) bizə bir çox məqamlarla tanış olmağa imkan verir. Məsələn, Nadirənin Firudindən sonra Əhmədağa ilə nişanlanması haqqında məlumat əldə edirik. Müəllif Nadirənin məktublarında onun Firudin və Əhmədağaya olan sevgisinin fərqli xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirir: “Zaman keçdikcə qəlbimdə ona qarşı məhəbbət hissi yaranmağa başladı. Həmçinin ilk görüşdə onun simasını və xasiyyətini bəyənmişdim. Bu yeni məhəbbət əsla Firudinə olan sevgim kimi deyildi.

Firudin sevgisi alovlu və şiddətli, habelə ali hissi olan sevgi idi. Amma Əhmədağaya olan sevgi təbii bir meyl və daxili bir hiss idi. Bu hiss isə ağıl və təcrübə əsasında yaranmışdı” (Pişəvəri, 2015: 254).

Bütün bunlar bizə “Nadirə” romanına epistoliar roman nümunəsi kimi nəzər salmağa vadar edir. XVIII əsrdə xüsusi şöhrət qazanmış epistoliar roman janrının təşəkkül mərhələsində xüsusi rol oynamış və öz aktuallığını hal-hazırda da itirməmişdir. Romanın məktub janrı ilə janr qarışıqlığı daha çox bədii əsərin mətninə ayrı - ayrı məktubların yerləşdirilməsi ilə həyata keçirilir ki, “Nadirə” romanında da bunu açıq-aydın şəkildə görürük. Epistoliar romanın fərqləndirici cəhəti mətnə məktub parçasının nüfuz etməsi ilə bitmir. Bu tip roman xüsusi epistoliar süjet ilə səciyyələnir. Belə süjet öz ikiliyi ilə seçilir: bir tərəfdən, yazışmalar süjeti, digər tərəfdən, bədii qəhrəmanların bədii varlıqda həyatını açıqlayan süjet. “Nadirə” romanında isə hər iki xüsusiyyətə rast gəlinərsə də, bədii qəhrəmanların, yəni Nadirənin həyatını açıqlayan süjet ilə səciyyələnməsinin şahidi oluruq. S.C. Pişəvəri məhz məktublarla Nadirənin daxili aləmini, duyğu və hisslərini, həyəcanlarını əks etdirir.

Romanın problematikası

S.C.Pişəvarinin "Nadirə" romanında XX əsrin əvvəllərində İranın sosial-siyasi mühitində baş verən hadisələr, Birinci Dünya müharibəsinin törətdiyi faciələr bədii lövhələrlə təqdim edilir. "Əsəri oxuduqca XX əsrin əvvəllərindəki İran mühitinin canlı mənzərələri adamın gözləri qarşısında canlanır" (Qəribli, 2015: 9). Prof. Vüqar Əhməd romanı əhatə edən mövzunun ailə-məişət mövzusu olmasını iddia edərək, belə təqdim edir: "Nadirə"də müəllif ictimaiyyətin bütün problemlərini çox ustalıqla oxuculara təqdim edir. Misal üçün, İran ictimaiyyətindən əsərdə bir patriarxal cəmiyyət kimi bəhs olunmaqla onun törətdiyi fəsadlar şərh olunur. Qadın lənətlənmiş bir varlıq olaraq yalnız kişinin ixtiyarında olmalıdır. Hətta onun sevməyə belə ixtiyarı yoxdur. Ailədə kişi hakimi-mütləkdir. Ata qızını kimə istəsə verə bilər. Qadının nə ixtiyarı var ki, sevmədiyi halda etiraz edə bilsin" (Əhmədli, 2014: 205). Romanın problematikasında cəmiyyətdə baş verən sosial-ictimai durumun müəllifin diqqətindən yayınmaması, bu problemi əsərinin problematikasına çevirməsinin şahidi olur: "Müəllif qadın problemləri ilə yanaşı, ölkədə aclıq və səfalətin törətdiyi fəlakətlərə, möhtəkir tacirlərin şəxsi mənfəətləri naminə ərzaq mallarını ağır durumda olan xalqdan gizlətdiklərinə, süni şəkildə ərzaq qıtlığı yaratmaqla vəziyyəti daha da ağırlaşdırmaqda oynadıqları rola geniş səhifələr ayırır. O, aclıq və səfalətin insanları bir-birinə necə düşmən etdiyini, heyvanlaşdırdığını ürək ağrısı ilə qeyd edir" (Əhmədli, 2014: 205-206). Romanın problematikasında S.C. Pişəvari bir müəllif kimi ədəbiyyatda baş verən nöqsanları qabardır. Müəllif "...mənasız sözləri, mədhiyələri və boş qəsidələri alanlar tapılır" deyərək cəmiyyətdə bədii sözə olan biganəliyi əks etdirir. Müəllif daha dərinliyə vararaq qeyd edir ki, "Şeir demək elə də çətin bir iş deyil, çünki müasir şairlər bütün qafiyə, vəzn və qayda-qanunları tamamilə pozub aradan aparmışlar. Onlar hətta məna və sənətə də əhəmiyyət vermirlər". Romanda müasir dövrün təsnifatlarının məna və məzmun gözəlliyindən uzaq olması amili də vurğulanır: "...əminliklə deyə bilərəm ki, bu təsnifatların əksəriyyətinin heç bir məna və məzmunu yoxdur" (Pişəvari, 2015: 103).

Romanın problematikasında qadın azadlığının təbliği geniş yer tutur. S.C.Pişəvari qadın azadlığı məqamlarına qızların öz istəkləri ilə ailə qurmalarına işarə edərək münasibətini bildirir. Qızların bu yöndə tərbiyə edilmələrinin vacibliyini göstərir. Mirzə Mehdiyin "...əşitmişəm ki, Hacı Əbdülsəmədin də gözəl bir qızı var. Fikrimcə, Əhmədəğa üçün yaxşı və vəfalı həyat yoldaşı ola bilər. İnanıram ki, Hacı ağa bu xahişimi yerə salmayacaq" (Pişəvari, 2015: 27). kimi evlilik haqqında olan fikirlərinə Hacı Əbdülsəmədin "...Mənim heç sözüüm yoxdur. Amma ola bilsin ki, qızım razılıq verməsin" (Pişəvari, 2015: 27), Hacı Qasımın "...Mənim üçün bu qohumluq başucalıqdır. Ümid edirəm ki, Əhmədəğa da bu qohumluqdan məmnun olacaq" (Pişəvari, 2015: 28) fikrinə Əhmədəğanın "Çox təəssüflə deməliyəm ki, bu haqda heç bir nəzər sahibi deyiləm. Mənim fikrimcə, qız və oğlan hər ikisi müştərək yaşayışları barədə özləri qərar verməlidir" (Pişəvari, 2015: 28) kimi cavablarında cəmiyyətdə qadın azadlığına olan səsləyiş əksini tapır. Romanda qadınların ailə qurmalarında, özlərinə həmdəm seçmələrində sərbəst ola bilmələrinə şərait yaradılmasına səsləyiş edilir. Bu qadın azadlığını əks etdirən amillərdən biridir. Müəllif romanda qızının bu izdivaca razı olmadığı halda üzünü geri qaytaracağını səsləndirən Əhmədəğanın "Ağalar! Mən bu üzünü bir şərt ilə qəbul edirəm. Əgər qızım razılıq verməzsə, onu geri qaytaracağam" (Pişəvari, 2015: 29) fikirləri ataların öz övladlarının seçimlərinə etiraz etməsələr belə, mövcud adət-ənənələrə qətiyyətlə yox deyə bilməmələrini ürək ağrısıyla əks etdirir. Müəllif qızların bu cür ərə verilməsinin mənfur bir əməl olmasını əsərinin qəhrəmanının dili ilə təqdim edir. Müəllif Əhmədəğanın daxili monoloqu ilə bu mənfur əməlin mahiyyətini açır: "...Niyə qızının adı məclisdə çəkilən kimi oranı tərək etmədim? Bu iyrenc mühitə lənət olsun. Tüpürüm bu iyrenc və alçaq xasiyyətə!" (Pişəvari, 2015: 47).

Romanda qadınların üzlərini örtmələri məqamına da toxunulur. Mehrəngizin "Ata can, bax bunların üzləri də bağlı deyil. Onlar ancaq başlarını kiçik qırmızı örpəklə-çarqatla örtüblər" (Pişəvari, 2015: 83) fikrinə Əhmədəğanın cavabında müəllif qadınların namuslarının, əxlaqlarının üzlərini qapatmaları ilə bağlı olmamasını vurğulayır: "...İranın bu tərəfində qadınların əksəriyyəti üzlərini örtməyin nə olduğunu bilmirlər. Lakin şəhərli qadınların əksinə onlar hamısı təmiz və pak insanlardır" (Pişəvari, 2015: 84). Hacı Qasım özünə oğul bildiyi Həsənağanın onun oğlu olmaması da qadınların kölə kimi satılmasının nəticəsi kimi əksini tapır. Belə ki, Əqdəs xanımın atalığı Seyid Atəş Nəsuz (Od yandırmayan seyid) ləqəbli Mollanın təcavüzündən qurtarmaq üçün üzləşdiyi reallıq idi. Yaşadığı cəmiyyətin haqsızlıqlarının qurbanı olmuş Əqdəs xanımın üzləşdiyi

mənfur əməllər romanda açıqlanır. Mollanın Əqdəslə əvvəl Süpəhsalar mədrəsəsinin tələbəsi olan taliqanlı gənc Mirzə Məhəmmədəli arasında üç aylıq siğə kəsdirməsi, Əqdəsin bu izdivacdan hamilə qalması, hamiləliyini gizlətmək üçün Hacı Qasımla ailə qurması və s. qadının cəmiyyətdəki azadlığının buxovlandığını əks etdirir.

Romanın problematikasında təhsil sisteminə toxunulması, o dövr üçün aktualıq kəsb edən problem kimi maraq kəsb edir. Romanda qadın əsarətinin onun savadsızlığından irəli gəlməsi məqamına tədqiqatçıların toxunması diqqəti cəlb edir: “Əsərdə qadın savadsızlığının cəmiyyətdə törətdiyi fəsadlar bütün incəlikləriylə şərh edilir və qadınların təhsilə yiyələnməsi birinci vəzifə olaraq təsvir edilir. Ümumiyyətlə, əsərdə maarifçilik ideyaları geniş yer tutur” (Əhmədli, 2014: 205). Əsərin baş qəhrəmanı Nadirənin uşaqlıq xatirələrindən bəhs edən bölümdə təhsillə bağlı olan problem əksini tapır: “Səkkiz yaşında olarkən mənə bir molla bacının yanında mədrəsəyə qoydular. Orada Qurani-kərimi öyrənməklə məşğul oldum. Molla bacı çox bəd əxlaq və acıdil bir qadın idi. 40 nəfərə yaxın oğlan və qızdan ibarət olan mədrəsə şagirdləri – hamımız ondan qorxuruq. Çünki hər bir kiçik qüsur və günah üçün bizi çubuqla döyür və ya falaqqaya salırdı. 11-12 yaşlı iki oğlan uşaqları vasitəsi ilə (onlara xəlifə deyirdilər - S.C.P.) rəhm etmədən günahkar şagirdləri cəzalandırırdı” (Pişəvəri, 2015: 93). Romanda Nadirənin Şəmsülmülkün ona qoyduğu mirasla qız məktəbini təsis etməsi, bu məktəbdə məsum və günahsız varlıqların təhsil almasına yardım etməsi müəllifin istək və arzularının reallaşmasına olan ümidlərini əks etdirir. Nadirənin təsis etdiyi bu məktəbdə dərs deməsi qadınların tərəqqi etməsinə müəllifin ümidlərinin reallaşacağına inamıdır: “Dördüncü sinfə özüm dərs deyirəm. 70 nəfərdən çox şagirdimiz var” (Pişəvəri, 2015: 142).

Əsərin problematikasında müəllif tərəfindən insanın düşkünlük kimi aludəçiliyi incəliklə açıqlanır. İnsanda hər hansı bir əşyaya, hadisəyə, şəxsə və s. bağlılığını düşkünlük kimi təqdim edən müəllif, bunun həddən artıq olmasını xəstəliyə çevrilməsini göstərir. Məsələn, müəllif bu məqamı konkret şəkildə izah edir: “düşkünlük qəribə və çətin bir şeydir. Ona giriftar olan yaxasını çətin qurtara bilər” (Pişəvəri, 2015: 221), “...düşkünlər müxtəlifdir və hər insan bir işin düşkünü ola bilər” (Pişəvəri, 2015: 223). Müəllif hətta düşkün insanları qruplaşdıraraq təqdim edir. Onların, qadın düşkünü, quşbaz, atbaz, ov düşkünü, qumarbaz, siğə düşkünü və s. olmalarını göstərir. Maraqlı məqam isə romanda həmin düşkünlərin xarakterik xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirilməsidir. S.C. Pişəvəri cəmiyyətin probleminə çevrilmiş düşkünlüyün mənfi və müsbət cəhətlərə malik olmasına toxunur. Müəllifin arvadbazlar haqqında düşüncələri də romanda maraq kəsb edir: “arvadbazlar başqalarına nisbətə çoxluq təşkil edirlər. Onların əxlaq və davranışları məkan və zamanın şəraitinə uyğun dəyişir” (Pişəvəri, 2015: 223). Müəllif bu insanların ruhi xəstə olmalarını onların davranışları ilə əks etdirir: “...bir xanımın dalınca düşürlər. Onların işi arvadlara bir sıra iyrenc atmaca atmaqdan ibarət olur. Cavabında söyüş və ya lazımı sözləri eşidirlər. Bu iyrenc adamlar belə işlərdən nəşələnirlər” (Pişəvəri, 2015: 223). Müəllifin romanın problematikasında qaldırdığı insan düşkünlüyünü əks etdirməklə, onun fərdlərin özlərinə vurduğu zərbə olması ilə yanaşı, cəmiyyətin təkamülünə vurulan zərbə kimi də dəyərləndirir. Oxucularını romanın problematikasında qaldırılmış bu bələdan qurtulmağa çağırış edir.

Əsərin problematikasında müəllifin hadisələrə fəlsəfi fikirlərini səsləndirməsi maraq kəsb edir. Məsələn, müəllifin ictimaiyyətdə insanların istək və arzularının olması məqamına aydınlıq gətirərkən fəlsəfi yanaşması diqqəti cəlb edir. S.C. Pişəvərinin “ictimaiyyətdə hər bir şəxsin öz arzu və istəkləri vardır. Amma ictimai mühit kimsənin meyil və iradəsinə tabe olmur. O, öz təbii axarı ilə gedir. İnsanlar mühitin hökmü ilə ya xoşbəxt olur və ya da bədbəxt olurlar. İnsanların istək və arzuları isə güllünc və təzadlı zəmin əsasında gərəkləşir” (Pişəvəri, 2015: 36) kimi fəlsəfi yanaşması diqqətdən yayınmır. Yazıcının insanların hansı arzu və istək düşkünü olması da fəlsəfi baxışdan açıqlanır. Bu məqam artıq müəllifin həyat təcrübələrini əks etdirən bir məqam kimi diqqəti cəlb edir: “Birisini ev, mülk, digəri vəzifə arzusundadır. Üçüncüsü isə şöhrət və vəzifə hərisidir. Kimsə başqasının arzu və istəyi üçün öz istəyindən vaz keçib, yaxud başqalarının məhrumiyyət və bədbəxtliklərinə acıyan deyil. Hamı öz arzusuna çatmaq istəyir. Hətta, bu arzu yüzlərcə insanların məhrumiyyət və ziyanı hesabına başa gəlsə belə” (Pişəvəri, 2015: 37). S.C. Pişəvəri romanın problematikasında ictimai-sosial hadisələrə fəlsəfi yanaşmasını tez-tez sərgiləyir. Onun təsvir etdiyi hadisələrin fəlsəfi anlamda açıqlanması qoyulan problemlərin

böyüklüyünü və vacibliyini əks etdirir. Müəllif insanları, ümumiyyətlə, bütün cəmiyyətin probleminə çevrilmiş məqamları fəlsəfi yanaşması ilə izah edir. Məsələn, müəllifin insanların çarəsiz və aciz olmaları məqamına fəlsəfi yanaşması romanda diqqətdən yayınmır: "Bəli, insan çarəsiz və acizdir. İnsan təkə öz gücünə söykənə bilməz. İnsan ictimai mühitin dəmir iradəsinə tabedir. Lazımı şərait olmadan ağıl və şüur heç bir işi görməyə qadir deyil" (Pişəvari, 2015: 46). Romanın problematikasında müəllifin fəlsəfi düşüncələri xoşbəxtlik və bədbəxtlik məfhumlarının izah edilməsində də əksini tapır. Əhmədağanın qızı Mehrəngizlə dialoqunda bu problem müəllif tərəfindən işıqlandırılır. Əhmədağanın "...dünyada xoşbəxtlik və ya bədbəxtlik əbədi olmayıb, olmayacaq. Bəlkə xoşbəxtlik anları nisbi anlar olur. Həmçinin bədbəxtlik də nisbidir" kimi düşüncələrinə Mehrəngizin etiraz etməsi bu məsələnin hələ də dəqiq həllini tapmadığını göstərir. Mehrəngizin atasının fikirlərinin əksinə olaraq, xoşbəxtliyi əbədi və mütləq hesab etməsi, yəni "...dünyada əbədi və mütləq xoşbəxtlik olmalıdır" (Pişəvari, 2015: 85) fikri onun həyatın sınağından çıxmasını əks etdirir. Əhmədağanın "...İnsanın bütün xoşbəxtliyi, yaxud bədbəxtliyi müvəqqəti və dəyişməkdədir" (Pişəvari, 2015: 85) fikirləri isə həyatın hər sınağından çıxmış bir insanın gəlidiyi nəticə kimi dəyərləndirilir.

Romanda obrazlar qalereyası

S.C.Pişəvarinin "Nadirə" romanının obrazlar qalereyası həyat hadisələrini tam şəkildə əks etdirir. Müəllif əsərdə İran ictimaiyyətindəki eyni sinfin müxtəlif tərz-təfəkkürünə malik olan nümayəndələrinə məxsus tipik xarakterlərini ustalıqla yaradır. "Yazıcının əsərində yaratdığı obrazlar, müəllif təhkiyəsindən görüldüyü kimi, onun özünün həyatda yaxından tanıdığı, müşahidə etdiyi adamlardır" (Qəribli, 2015: 9).

S.C. Pişəvari əsərdə təqdim etdiyi obrazları həm məhdud, həm də geniş mənada təqdim edir. Məhdud mənada təqdim etdiyi obrazlar konkret şəxsləri bildirdiyi üçün əsərdə bir obrazı deyil, bir neçə obrazı əhatə etməsi ilə də diqqəti cəlb edir. Məsələn, yazıcının yaratmış olduğu Nadirə obrazı məhdud mənada təqdim edilir. Bu obraz həm də müəllif cəsarətini Nadirənin simasında əks etdirir: "Pişəvari bu romanda XX əsrin əvvəllərində İran kimi geri qalmış patriarxal ölkədə düşüncəli gənc bir qadın qəhrəman obrazında ictimaiyyətə təqdim etməsi özü o dövrlük İranın bədii ədəbiyyatında yenilik olmaqla bərabər, bir yazıçı cəsarəti demək idi" (Nəminli, 2015: 4).

Qeyd etmək lazımdır ki, yazıçı yalnız müsbət keyfiyyətlərə malik obrazlar deyil, həm də mənfi xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən surətlər yaradır: "...Bir neçə obrazı çıxmaqla əksər obrazlar mənfi planda verilmişdir" (Qəribli, 2015: 9). Həmin surətlərin əsərdə irəli sürülən mütərəqqi ideyalara qarşı çıxan, şəxsi mənafeyini xalqın, doğma insanların mənafeyindən üstün tutmaları özünü göstərir. "Nadirə" romanında obrazların müsbət və mənfi şəkildə təqdim edilməsinə rəğmən, əsərdə daha çox mənfi obrazlara üstünlük verilməsi diqqətdən yayınmır.

Əsərdə qadın obrazlarına geniş yer ayrılması tədqiqatçılar tərəfindən vurğulanır. Məsələn, prof. Vüqar Əhməd qeyd edir ki, "Nadirə" romanında Pişəvari XX əsrin birinci onilliyində ölkənin fəlakətli vəziyyətini Nadirə adlı bir qadının dili ilə gözəl və axıcı şəkildə farsca şərh edir. Nadirə obrazı o dövrlük ziyalı bir qadın simasını canlandırır. Bu qadın bir tacir ailəsində dünyaya göz açıb. O da o dövrün başqa qadınları kimi heç bir hüquqa malik deyil" (Əhmədli, 2014: 204). Vurğulamaq lazımdır ki, Nadirə əsərdə təsvir edilən hadisələrin mərkəzində dayanan bir obraz kimi, yazıcının təlqin etdiyi ideya və düşüncələrin əsas ifadəçisi kimi özünü göstərir.

S.C. Pişəvari əsərdə tacir Hacı Əbdülsəmədin qızı Nadirə, Nadirənin anası İzzət, Nadirənin təqribən özü yaşda olan ögey anası Məhcəb, Nadirəyə fars, ingilis, fransız dillərinin öyrənməsinə yardım edən İran, 50 yaşlı Hacı Qasımla ailə qurmuş 20 yaşlı Gülsüm, Bibixanımla ona xəyanət edən Məşədi Hüseyinin arvadı Mahtaban, Hacı Qasımın qızı İffət, Əhməd Tehraninin və fransız Elizabetin qızı Mehrəngiz, cəsarəti ilə seçilən Mina kimi obrazların timsalında qadınların nakam sevgilərini, sevdikləri insanların adlarını bəyan etməyə cəsarətləri olmayan obrazlar kimi təqdim edilməsi cəmiyyətdə baş verən deformasiyaları əks etdirir. Müəllif təqdim

etdiyi qadın obrazları vasitəsilə onların mənəvi cəhətdən qul olmasına, azadlıqdan məhrum olmalarına diqqət yönəldir. Məsələn, əsərdə Nadirə obrazının müxtəlif şəkildə təqdim edilməsi diqqətdən yayınmır. Prof. İslam Qəribli “müsbət idealın daşıyıcısı” olan bu obrazın əsərdə heç də eyni xətdə inkişaf etmədiyini göstərir: “Əsərin ilk fəsillərində yazıq, utancaq və bir qədər də adamayovuşmaz bir qız kimi təqdim olunan Nadirəni müəllif müxtəlif vəziyyətlərdə, daimi inkişafda verərək, onu savadlı, inkişaf etmiş obraz səviyyəsinə qaldırır” (Qəribli, 2015: 10).

Nadirə obrazının real həyatdan götürülməsi tədqiqatçılar tərəfindən iddia edilir. Məsələn, prof. İslam Qəribli Nadirə obrazının real həyatdan götürülməsini vurğulayır, lakin bunu əsaslandırmır: “Yazıçının əsərində (“Nadirə”-S.Ş.) yaratdığı obrazlar, müəllif təhkiyəsindən göründüyü kimi, onun özünün həyatda yaxından tanıdığı, müşahidə etdiyi adamlardır” (Qəribli, 2015: 9).

Əsərdə Hacı Qasım Gülpayqani, Hacı Əbdülsəməd, Mirzə Mehdi, Həsənağa, Əhmədağa, Fəridun, Mirzə Ələmdar, Mirzə Mehdi oğlu Ağadadaş, Abbas (Rza Yəzdi), vəkil Aftab, Qara Bəşir və digər obrazlar diqqəti cəlb edir. Əsərdəki Hacı Qasım obrazı “mənfəətpərəst İran tacirlərinin ümumiləşdirilmiş” (Qəribli, 2015: 9) obrazı kimi təqdim edilir: “Hacı Qasım, onun kimi düşünüb onun kimi hərəkət edən tacir təbəqəsinin millətin irz və namusunu belə murdar nəflərini söndürmək üçün oyun-oyuncağa döndərməsi, ailələrdəki başı pozuqluq, namussuzluq satirik boyalarla verilir və ailədaxili münasibətlər, əslində ümumiran müstəvisində həll olunaraq İranın ictimai və sosial vəziyyəti barədə dolğun təsəvvür yaradır” (Qəribli, 2015: 9).

Yazıçı təqdim etdiyi obrazların daxili aləmlərini və onlara məxsus fərdi xüsusiyyətləri əksər zaman əsərdə təqdim edilən digər obrazların dili ilə oxucuya açıqlayır. Məsələn, Hacı Qasımın dili ilə biz Mirzə Mehdiyə necə bir insan olması haqqında təsəvvür əldə edirik: “...Mirzə Mehdiyə yaxşı tanıyıram, çox birc və hiyləgər adamdır” (Pişəvəri, 2015: 17). Əsərdə obrazların belə tanıtılması tez-tez özünü büruzə verir.

S.C. Pişəvəri cəmiyyətdə yetişən gənclərin bir qisminin düzgün həyat tərzi yaşadıqlarını açıqlayaraq, onların ümumiləşdirilmiş obrazını yaradır: “Son vaxtlar Tehranın iyrenc mühiti bir sıra prinsipsiz və heç bir qanuna riayət etməyən cavanlar tərbiyə etmişdir. Onlar dini, əqidəni, vicdanı paklığı, düzlüyü, etikanı və başqa bu kimi ibarələrin mahiyyətini dərk etməyərək bütün alçaqlıqların ardınca getmişlər” (Pişəvəri, 2015: 228). Müəllif konkret şəkildə onların hansı amala xidmət etmələrini də açıqlayır: “Onlar fahişlik, pozğunluq və namussuzluq ardınca qaçmışlar. Bir sözlə, onlar qeyrsiz adamlardır” (Pişəvəri, 2015: 229).

S.C. Pişəvərinin öz ideya və düşüncələrini obrazlar vasitəsilə təqdim etməsi romanda özünü göstərir. Bir məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, müəllif bəzən öz ideya və düşüncəsini obrazların adında da təqdim edir. Məsələn, əsərdəki qadın obrazları içərisində cəsarəti və azad düşüncələri ilə fərqlənən İran xanımın obrazı diqqəti cəlb edir. Müəllifin “İran xanım” kimi təqdim etdiyi bu obrazın azad düşüncəli olması simvolik mənə daşıyır. İran adı ilə adlandırılan bu xanımın azad düşüncəli olması onun səsləndirdiyi “bizim təkamül və sivilizasiya karvanından geri qaldığımızı hamınız bilirsiniz. Təkcə qadınlar deyil, hətta kişilər də geri qalmışlar. Bunu da qeyd edirəm ki, yalnız avam, savadsız və əski adamlar deyil, savadlı, Avropa görmüş insanlarımız da həm mənən, həm də cismən tərbiyələnməlidirlər...” kimi fikirlərində əksini tapır. Onun fikirlərində İran cəmiyyətinin yenidən dəyişməsinə çağırış özünü göstərir. Müəllif İran xanımın uzaqgörənliyini onun cümlələri ilə də ifadə edir. İran xanımın “...sivilizasiya. inkişaf və yenilik ancaq çadranı atıb, bəzənib, eyş-işrət ardınca getmək deyil” (Pişəvəri, 2015: 108) kimi ciddi yanaşmaları ilə də sosial-ictimai problemlərə diqqət yönəltməyə çağırış edir. Müəllif əsərdə cəsarəti və azad düşüncəsi ilə fərqlənən İran xanımın simasında İranın azad düşüncəli və cəsarətli vətəndaşları olan bir dövlətə çevriləcəyinə olan ümidini təbliğ edir.

Romanın bədii dili

S.C. Pişəvərinin “Nadirə” romanının ana dilimizə tərcümə edilərək təqdim edilməsi baxımından, əsərin bədii dili haqqında ətraflı fikir yürütmək çətinlik yaradır. “Nadirə” romanının fars dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsini nəzərə alaraq, əsərin bədii dilinin incəliklərinə

varmaq mümkündür deyil. Buna baxmayaraq, ana dilimizdə təqdim edilən romanda istifadə edilən terminlər, atalar sözləri və məsələlərin işlənilməsi, obrazların təqdimi zamanı monoloq və dialoqların təqdimi əsərin bədii dilinin zənginliyini əks etdirir.

Romanın bədii dilində müəllifin işlətdiyi terminlərin işlənilməsi diqqətdən yayınmır. Belə ki, əsərin "Ata, oğul, mirzə" başlıqlı bölümündə Hacı Qasımın oğlu Həsənağaya verdiyi məsləhətdə terminlərin işlənilməsi zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Hacı Qasımın istifadə etdiyi "idxal və ixrac" ifadələrinə diqqət yetirək: "Oğul, idxal və ixrac üçün sənə bir ticarət mərkəzi açmağı nəzərdə tutmuşam" (Pişəvari, 2015: 13). Müəllifin istifadə etdiyi idxal və ixrac iqtisadi terminləri oxucunun diqqətini özünə yönəldir. Bəllidir ki, idxal bir ölkəyə başqa ölkələrdən mal gətirilməsi, xaricdən mal idxalıdır, ixrac isə satış üçün xarici ölkələrə mal göndərilməsi, xarici bazarlara mal ixracıdır. Müəllifin işlətdiyi terminlərə diqqət yetirək: "Rusofillər, anglofillər, almanofillər, islam tərəfdarları, demokratlar və əks demokratlar, sosialistlər, mürtəcelər, radikallar və s." (Pişəvari, 2015: 187) Müəllif romanda oxucu üçün maraq kəsb edən həmin terminlərin də izahını verir. Rusofillərin – rus tərəfdarları, anglofillərin – ingilis tərəfdarları, almanofillərin isə – alman tərəfdarları olması kimi qısa izah əksini tapır. S.C. Pişəvari əsərdə müxtəlif elm sahələrinə aid sözləri təqdim etdiyi obrazların dili ilə təqdim edir. Müəllif məhz ticarət işlərinin aparılmasını, şirkət yaradılmasının incəlikləri kimi məqamları obrazların dili ilə göstərir. Məsələn, Mirzə Mehdi'nin dili ilə şirkət yaradılmasının incə məqamlarına aydınlıq gətirilir, bunun cəmiyyətdəki sosial-siyasi vəziyyətlə də əlaqədar olması vurğulanır:

"...ölkənin bugünkü vəziyyətini nəzərə alaraq, ərzaq toplamaq məqsədilə dördümüz birgə şirkət yaratmalıyıq. Bu işin (ərzağın alınması) başlanması, yəni şirkətin nizamnamə kapitalı üçün Mazandarandan 200 xarvar (çəki vahidi – 300 kq) və Gilandan isə 100 ton düyünün alınması şirkətin ixtiyarına verilməsi Hacı Əbdülsəmədin öhdəsində olmalıdır. İki ay müddətində Hacı Qasım 300 xarvar buğdanı Tehranda təhvil verməlidir. Mən də İsfahanda 400 xarvar buğda və arpa toplamalıyam. Əhmədağa da sabahdan var-dövlətini şirkətin ixtiyarında qoymalıdır. Nizamnamə kapitalı 80.000 tümən olmaqla təsisçilər heyətinin hər birinin payı 20.000 tümən nəzərdə tutulur. Şirkətin bütün idarə işləri bu dörd nəfərin razılığı ilə yerinə yetirilməlidir" (Pişəvari, 2015: 23-24).

Müəllif əsərdə fikir və düşüncələrini ifadə etmək üçün terminlərə zəruri hal kimi müraciət edir.

Əsərdə dialoqların, monoloqların işlənilməsi diqqətdən yayınmır. Müəllif dialoqlar vasitəsilə insanların daxili keyfiyyətlərini, düşüncələrini, ətrafdakılarına münasibətlərini və s. əks etdirir. Romanda Hacı Qasımla oğlu Həsənağanın, Hacı Qasımla Mirzə Ələmdarın və digər obrazların dialoqları maraq doğurur. Məsələn, Hacı Qasımın hesabat işlərini görən Mirzə Ələmdarla dialoqlarından birinə diqqət yetirək:

"Ələmdar:

– Günortaya yaxın bir gövdəli adam gəlib sizi soruşaraq dedi ki, Hacı ilə işim var. Fikrimcə, adı da Hacı Əbdülsəməd Rəşti idi.

Hacı Qasım:

– Aha! Tanıdım, kök və gövdəli adam... Yəqin ki, siqaret də çəkir, yaxud bir şey yeyirdi. Gülmürdü ki?

Ələmdar:

– Təsədüfən hər üç işi də görürdü. Oturan kimi siqaret çəkdi. Hər sözdən sonra gülürdü. Gedəndə də ağız işləyirdi, elə bil, nəşə yeyirdi.

Hacı Qasım:

– Rəşt əhalisinin bəziləri axmaq adamlardı. Xüsusilə, yaşlı, qərbpərəst hacıları nəzərdə tuturam. Yaşlarının bu vaxtlarında qalstuk taxmaqdan və ətir vurmaqdan xoşları gəlir. Yaxşı, nə deyirdi?

Ələmdar:

– Sizinlə vacib işi olduğunu dedi. Xarici İşlər Nazirliyinin işçisi Cəmsid xanın evində qaldığını söylədi. Dedi ki, nə vaxt istəsəniz ona telefon açə bilərsiniz. Telefon nömrəsi...

Hacı Qasım:

– Çox yaxşı, sabah səhər tezdən ona zəng vurub deyərsən ki, gəlib məni görsün. Axmaq olduğuna baxmayaraq, pis adam deyil. İşləri də yaxşı gedir. Daha nə xəbər?” (Pişəvəri, 2015: 17-18)

Romanda dialoqların çoxluğu diqqətdən yayınmır. Dialoqlar vasitəsilə müəllif həm də təqdim etdiyi obrazların daxili aləmlərini göstərir. Məsələn, ögey qardaşlar olan Əhmədəğa və Hüşəngin dialoqlarında biz bu insanların həm mənəvi, həm də daxili aləmləri ilə yaxından tanış oluruq. Bundan əlavə onların xarakterik xüsusiyyətləri də özünü göstərir. Əhmədəğanın “Əzizim! Bu qərarımda mənimlə həməqidə olmadığını bilirəm. Amma xahiş edirəm məni razı salıb və öz qərarımdan vaz keçirməyə çalışma. Çünki çox zəhmətdən və əziyyətdən sonra bu qərara gəlmişəm...” (Pişəvəri, 2015: 65) fikirlərinə hörmətlə yanaşması və “hörmətli ağa! Mən sənin sözünün qarşısında nə deyə bilərəm. Siz yaxşı bilirsiniz ki, mən həmişə tapşırıqlarınıza tabe olmuşam və olacağam. İndi ki, belə qərara gəlibsiniz, mənə tapşırılan vəzifəni yerinə yetirməyə hazırım...” (Pişəvəri, 2015: 66) cavabı oxucunu bu iki şəxs arasındakı dialoqlara diqqət yetirməyə vadar edir. Dialoq şəklində təqdim edilən bu fikir mübadilələrində ögey qardaşların bir-birilərinə olan inamları, etibarları, insani münasibətləri və s. yer alır. Bu dialoqlar vasitəsilə Hüşəng və Əhmədəğanın bir-birilərinə bağlı olmalarının, böyük-küçük yerini bilmələrinin, hörmətlərini saxlamalarının da şahidi oluruq.

S.C. Pişəvərinin əsərdə istifadə etdiyi monoloqlar da maraq doğurur. Təqdim etdiyi obrazların öz-özünə, təkbaşına danışmaları ilə müəllif onların xarakterlərini açmaqda yanaşı, romanın ideyasının oxucusuna çatdırılmasına yardım edir. Məsələn, Hacı Qasımın daxili monoloqunda biz əsərdəki obrazların xarakterik xüsusiyyətləri ilə yaxından tanış oluruq:

“Hacı da qəlyanın müştüyünü dərindən sümürərək Mirzə Ələmdarın arıq barmaqlarına baxa-baxa özü-özünə dedi:

– Deməli, Həsən də yola gəldi. Böyük oğlum Heydərelə öz işlərində gözüaçıq və diqqətli olsa da, etiraf etməliyəm ki, işin bütün ağırlığı bu eynəkli qocanın çiyindədir. Əgər bu kişi olmasa, bütün işlərim bir-birinə qarışar. Camaat nə qədər boşboğazlıq edir-etsin, mən keçmiş ata-baba adət-ənənələrindən əl çəkməyəcəyəm. Mirzə Ələmdarın bu rəngli qələmi, mürəkkəbqabısı və soğan rəngli cildli dəftəri mənə xeyir-bərəkət gətirir. Mən bu arıq əba-qəba geymiş adamın bir tükünü minlərlə qərbpərəst qalstuklu cavanlara dəyişməyəm. Qoy onlar gəlinciklər kimi bəzənib saçlarını tumarlasınlar. Qoy bu qərbpərəstlər boş başlarını üç, yaxud altı aylıq və ya illik intizamsız hesabat dəftərlərinin içərisində itirsinlər. Mən Mirzə Ələmdarın işini bəyənilib və onun hesabat dəftərlərini müqəddəs sayıram. İndi deyin görüm, onların müxtəlif dəftərlərindəki yazılarından baş açmaq olar? Halbuki tez bir zamanda Mirzə Ələmdarın dəftərindən hər cür hesabatı öyrənmək olar. İşlərinin ləng olmasına baxmayaraq, onların maaşları yüksək olur. Amma Mirzə Ələmdar on beş tümən maaşla həm katiblik, həm hesabat işlərini görür və həm də idarənin xidmətkarıdır. Deməli, mən gərək o qədər ağılsız olum ki, onun qızıldan qiymətli barmaqlarının qədrini bilməyim.

Camaat deyir ki, Ələmdar ağılsızdır. Amma mən ondan ağıllı işçi tapa bilmirəm. On beş il sərəsər bu peşədə işləməsi və mənim kimi adamın etibarını qazanması onun ağıllı olmasına dəlalət edir” (Pişəvəri, 2015: 17-18).

Romanda Əhmədağanın monoloqu vasitəsilə oxucular obrazın daxili aləmini, narahatlığını, həyəcanını anlayır. Müəllif bu obrazın monoloqu ilə cəmiyyətdəki nöqsanlara, baş verən ədalətsizliklərə, insanların məhvinə düçar olan amillərə və s. aydınlıq gətirir. Hətta Əhmədağanın monoloqunda qızını sevən, ona bağlı olan, dəyər verən bir atanın obrazı canlanır:

“Onların təkliflərinin heç birini də qəbul etmək olmaz. Xüsusilə Mehrəngizi ərə vermək təklifini. Bu işi bacarmaram. Axı, onun gözəl gözlərinə necə baxa bilərəm?! Hansı üzlə deyə bilərəm ki, Mehrəngiz, sənin xəbərin olmadan və heç bir məşvərət etmədən, səni tanımadığım bir şəxslə evləndirir?!...”

...Yox! Allaha and olsun ki, mən belə bir iyərnc xasiyyətdən on min kilometrə uzağam. Mən xudbin və özünü sevən adam deyiləm. Mən gözümlün işığı və ürəyim bəndi olan qızımı sevirəm” (Pişevəri, 2015: 48).

Qara Bəşirin monoloqunda insanların əxlaqi dəyərləri, həyat amalı haqqında düşüncələri yer alır:

“Qərribə alçaq və rəzil adamlarıq! Bu iyərnc işlər nəyə lazımdır? İnsan şəhvetinin qarşısında niyə bu qədər zəif və iradəsiz olmalıdır? İnsan nə üçün nəfsini cilovlaya bilmir?” (Pişevəri, 2015: 291).

Qara Bəşirin Mehrəngizə aşiq olmasını özü üçün əlçatmaz olmasını anlaması bu insanın cəmiyyətdə yerini bilməsindən irəli gəlir. Qara Bəşir öz monoloqunda bu məqama aydınlıq gətirir:

“Camaat axmaq deyil. Mütləq məni ələ salacaqlar. Onlar mənim pak, riyasız və ruhani sevgimi başa düşməyəcəklər. Onlar mənim ona pərəstiş etdiyimi ötəri bir həvəs kimi qəbul edəcəklər. Mən o qədər aciz bir məxluqam ki, o müqəddəs varlığı sevməyə haqqım yoxdur. Onu sevməyi dilə gətirmək belə xəta sayılır. Mənim kimi bir qara bədbəxt onu necə sevə bilər? Mən ancaq düşünə bilirəm ki, o, mənim ilahəmdir və mən onun aciz bir köləsiyəm...” (Pişevəri, 2015: 292).

Romanda obrazların danışmalarının dialoqlar və monoloqlar üzərində qurularaq təqdim edilməsi əsərin dilinə ağırlıq gətirmir, əksinə romanda təqdim edilən obrazın xasiyyətinin, karakterinin və s. geniş şəkildə açıqlanmasına yardım edir.

Romanın bədii dilində tez-tez atalar sözü və məsəllərə müraciət edilməsi maraq kəsb edir. Müəllifin əsərdə istifadə etdiyi atalar sözləri məqamında işlədilməsi ilə diqqəti cəlb edir. “Diş verən, çörəyin də verər” (Pişevəri, 2015: 20) atalar sözü Hacı Qasımın Mirzə Ələmdarın dünyaya yeni gələn qız körpəsi üçün işlətdiyi ifadədir.

Romanda Mirzə Mehdiyin dili ilə təqdim edilən atalar sözü də oxucunu düşünməyə vadar edir: “Rüsvay olmaq istəmirsənsə, camaata uyğunlaşmalısan” (Pişevəri, 2015: 26). Müəllif istifadə etdiyi atalar sözlərinin əsas məğzələrini də romanda açıqlayır. İstifadə etdiyi “Rüsvay olmaq istəmirsənsə, camaata uyğunlaşmalısan” atalar sözünün izahını Hacı Qasımın dili ilə təqdim edir: “Həqiqətən, doğru deyirsiniz. Biz gərək ata-babalarımızın adət-ənənəsini müqəddəs bilib onların əksinə əməl etməyə” (Pişevəri, 2015: 26).

Müəllif əsərdə firma yaratmaq sahəsində qüvvələrin birləşdirilməsini təqdir etməsini Əhmədağanın dili ilə təqdim edir. Bu təqdimat atalar sözləri ilə ifadə olunur: “Firma təsis etmək çox yaxşı işdir! Güc birlikdədir” (Pişevəri, 2015: 47).

Romanda frazeoloji birləşmələrə tez-tez müraciət edən müəllif, bunu məqsədli şəkildə həyata keçirir. Çünki müəllifin istifadə etdiyi atalar sözləri və məsəllər həm obrazların daxili aləmini, həm onların hərəkət və əməllərini aydın şəkildə oxucuya çatdırılmasına xidmət edir. Məsələn, Bibixanımın məşədi Hüseynlə dialoqunda ona olan yalvarışlarında bu qadının nitqində xalqın yaddaşında yer tutan frazeoloji birləşmələrə müraciət etməsi əksini tapır: “...gəl daşı ətəyindən tök”. Müəllifin istifadə etdiyi “daşı ətəyindən tök” (Pişevəri, 2015: 36) frazeoloji

birdəmə məhz hər hansı bir şəxsin fikrindən daşınmasını, rəyini dəyişməsinə, görmək istədiyi bir işdən vaz keçməsinə və s. əks etdirir.

S.C. Pişəvəri romanda “Ot öz kökü üzərində bitər”, “farslar demişkən “Söhrabın ölümündən sonra, dərman gətirməkdir” və s. şəkillərdə atalar sözlərindən istifadə edir.

Müəllifin romanda istifadə etdiyi məsəllər maraq doğurur: “Həm Allahı istəyirsiniz, həm də xurmanı” (Pişəvəri, 2015: 191). Əsərdə istifadə edilən məsəllər həm də müəllif düşüncələrini ifadə edir.

Romanda “şərəfətli və nəcib, sakit, təmiz, məlumatlı və alim bir insan” olan “Əhmədəğa haqqında müasir tacirlərin təəssüf hissi ilə söylədikləri” fikirlərdə onun qərbyönlü olması ucbatından iflasa uğramasını və bu səbəbdəndə “ayağını yorğana görə uzatmayanların cəzası budur!” (Pişəvəri, 2015: 212) deyərək onun əməllərini atalar sözü ilə dəyərləndirməyə cəhd etmələrində atalar sözlərinə müraciətin şahidi oluruq.

Romanda çarəsiz vəziyyətə düşən İsfahanlı Mirzə Mehdimin oğlu Ağadadaşa nişanlı olan Hacı Qasımın qızı İffətın Ağa adı ilə tanınan Mirzə Əbdülməcic Əli xandan üçaylıq hamilə qalması və buna bir çarə axtarılması üçün söylədikləri fikirdə də atalar sözlərinə müraciət əsərin əsas məğzini açmağa yardım edir: “Nə olursa olsun! Sənin dediklərini qəbul edib özümü taleyin ümidinə buraxıram. Su ki, başdan aşdı, istər bir qarış, istərsə də min arşın olsun, fərqlənməz. Mən hazırım” (Pişəvəri, 2015: 235).

Romanda xoş arzu, uğur bildirən ifadələr də əsərin bədii dilində xalqın yaddaşına hopmuş ifadələrlə əksini tapır: “...Eşitmişəm Allah sənə daha bir qız uşağı da bəxş etmişdi. Qədəmləri xeyir-bərəkətli olsun, inşallah” (Pişəvəri, 2015: 19).

Sonuç

Siyasi xadim, yazıçı S.C. Pişəvərinin ədəbi yaradıcılığının az tədqiq olunması təəssüf doğurur. Ədəbin siyasi fəaliyyətinin, həmçinin bədii yaradıcılığının geniş tədqiq edilməsi, elmi dissertasiya çərçivəsində işlənilməsi zəruriyyətə çevrilir.

“Nadirə” romanı janr baxımından epistolyar roman xüsusiyyətlərini daşıyır. Əsərin problematikasında əksini tapan qadın azadlığı, maarifçilik ideyaları, insan düşkünlüyü, müəllifin əsərdə təsvir etdiyi hadisələrə fəlsəfi yanaşması günümüzdə də aktuallığını saxlayır. Romanda əksini tapan terminlər, atalar sözləri və məsəllər, obrazların monoloqları, onlar arasındakı dialoqlar əsərin bədii dilinin zənginliyini əks etdirir.

Kaynakça

- Əhmədli, Vüqar (2014). S.C. Pişəvərinin ədəbi-bədii yaradıcılığına dair. “Güney Azərbaycan: tarix və müasirlik”. Bakı. “Zərdabi” nəşriyyatı.
- Nəminli, Yədulla (2015). Bir neçə söz // S.C. Pişəvəri. Nadirə. Bakı. “Elm və təhsil”.
- Pişəvəri, Seyid Cəfər (2015). Nadirə. Bakı. “Elm və təhsil”.
- Qaliboğlu, Elçin (2009). Pişəvəri haqqında həqiqətlər. Xalq Cəbhəsi, 11 dekabr.
- Qəribli, İslam (2015). Seyid Cəfər Pişəvəri və onun “Nadirə” romanı // S.C. Pişəvəri. Nadirə. Bakı. “Elm və təhsil”.
- Rəhimli (Bije), Əkrəm (2019). 662 sayılı məhbüs – S.C. Pişəvəri. Seyid Cəfər Pişəvəriyə aid istintaq materialları (1930-1940). Bakı. “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi.
- Sarisaman, Sadıq (2021). İranlı Bir Türk Lider Mir Cafer Pişeveri”. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Journal of Turkish Researches Institute). 72, (Eylül- September 2021). 463-490.
- shirvan.cls.az/front/files/libraries/2474/books/657955192.pdf [02.10.2022].

Extended Abstract

Politician and writer Sayyed Ja'far Mir Cevad oğlu Pişevari (Cavadzadeh, 1892-1947) is the author of memo-narrative from "Prison Memories Book", novels "Mahun Banu" and "Nadira", many different feuilletons and poems. Sayyed Ja'far Pişevari went down in history as the founder of the Iranian Communist Party and the head of the Azerbaijan National Government (1945-1946). The fact that the national liberation movement in Southern Azerbaijan led by Sayyed Ja'far Pişevari resulted in the establishment of the Azerbaijan National Government did not go unnoticed by him, which left an impact and became the rock of artistic creativity. Sayyed Ja'far Pişevari turned to artistic creativity in order to widely promote the activities of the Azerbaijan National Government known as the 21 Azer Nehzati (revolution) and the reforms carried out by this government.

Although so pity that S.J.Pişevari's artistic creation hasn't widely studied, it is a bitter reality. When talking about Sayyed Ja'far Pişevari's artistic creation, it is impossible to pass without touching on the novel "Nadira", which has not become an object of extensive research in our literary studies. The author's novel "Nadira" remains out of the attention of researchers, despite being a large-scale prose example. In order to overcome this indifference, we studied the work in terms of genre, problematic, images and language.

S.J.Pişevari's novel "Nadira" is also presented as the work of the writer's prison period. However, when we read the work, we witness that the researchers do not reflect the fact that the work reflects the author's life, and that it is not closely related to the his life. Researchers also emphasize the autobiographical nature of the work.

While reading the novel, you can see that some of the events presented under separate headings are described in letters. The events presented through the letters converge around the character of Nadira. In the events presented in the form of a letter, the stories about Nadira, Firidun, Ahmedaga, İran khanum and others are reflected in the events in Iranian society.

In the work, the events related to Nadira are mostly presented in an epistolary way and based on the character's memories. Correspondence is also reflected in Nadira's memoirs. For example, in the fifth part of Nadira's memoirs, the reader gets acquainted with the letters of Mrs. İran. Such a presentation of the events in the work gives us a reason to present the work as an epistolary novel.

The moments of Nadira's memories are reflected in the work, reminiscent of "framing". Thus, possible talking is part of a "framed" composition during the addition of small prose to the novel. "Framing" lays the groundwork for the creation of "inserted" parts in the novel, distinguished by their genre nature. "Framing" is related to polyphonic genre features: the polyphonic nature of the novel allows the author to turn to "framing" during the construction of the plot and composition. Framing allows the contamination of the input parts (episodes) to the artistic work, provided that the genre features are preserved. Framing implies the unity of constructions of two or more genres, in this case, the genre construction of the work plays the leading role of the "frame". "Frame" defines both external (formal organization) and internal (artistic content) boundaries of an artistic work. Non-compliance with genre requirements can occur within these boundaries. It is interesting that the plot line of the novel is built using letters. İran khanum's letter to Nadira attracts attention as the beginning of the use of letters as a tool in the novel.

In the novel "Nadira" by S.J.Pişevari, the events that took place in the socio-political environment of Iran at the beginning of the 20th century, the tragedies caused by the First World War are presented with artistic plates. In the problematics of the novel, we witness the fact that the social situation in the society doesn't escape the attention of the author, solving his problem into the problem of his work. In the problematics of the novel, S.J.Pişevari, as an author, highlights the flaws in literature.

The promotion of women's freedom occupies a large place in the problematics of the novel. S.J.Pishevari expresses his attitude towards women's freedom by pointing out that girls should start a family of their own accord. It shows the importance of educating girls in this direction as well.

It is in the area of interest as a problem that is relevant for the era of touching on the educational system in the problematic of the novel. In the novel, the fact that women's enslavement is caused by her illiteracy attracts the attention of researchers.

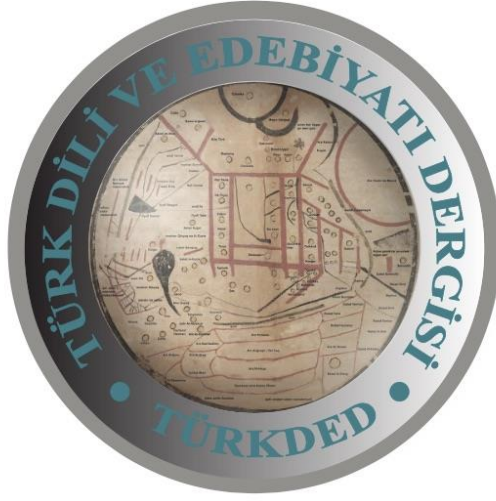
In the problematics of the work, the author delicately explains the addiction of a person as a fondness in any object, event, person, etc. in a person. The author, who presents his attachment as a fondness, shows that its excess can turn into a disease. Author urges his readers to get rid of this problem raised in the problematics of the novel.

It is interesting that the author voiced his philosophical views on the events in the problematic of the work. For example, the author attracts attention with his philosophical approach while clarifying the fact that people have wishes and dreams in public. S.J.Pishevari often exhibits his philosophical approach to social events in the problems of the novel. Philosophically explaining the events he describes reflects the magnitude and importance of the problems. The author explains people, in general, the issues that have become the problem of the whole society with his philosophical approach.

The image gallery of S.J.Pishevari's novel "Nadira" fully reflects life events. In the work, the author masterfully creates the typical characters of the representatives of the same class in Iranian society with different ways of thinking.

S.J.Pishevari's presentation of his ideas and thoughts through images shows itself in the novel. It should be emphasized that the author sometimes presents his ideas and thoughts in the names of the characters. For example, among the female characters who attract attention with their courage and free thoughts in the work, the image of the Iran khanum attracts. In the work, the author promotes his hopes for Iran to become a state with free-thinking and courageous citizens in the person of an Iran khanum who stands out for her courage and free thinking.

It is a pity that the literary works of political figure and writer S.J. Pishevari are not studied much. It becomes necessary to study the writer's political activity, as well as his artistic creativity, and elaborate it within the framework of a scientific dissertation.

KIYIDA KALMIŞ BİR ŞAİR: HÂMİD NİZÂMÎ (BEŞKARDEŞ) VE ESERLERİ
POET LEFT ON THE EDGE: HÂMİD NİZÂMÎ (BEŞKARDEŞ) AND HIS WORKS

MEHMET SAİT ÇALKA

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Assoc. Prof. Dr., Recep Tayyip Erdogan University, Faculty of Arts and Sciences
Department of Turkish Language and Literature

calkamehmetsait@hotmail.com / mehmetsait.calka@erdogan.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-3657-9387>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-7, Aralık-December 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 11.12.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 17.12.2023

Sayfa-*Pages*: 68-81.

Atıf/Citation: Çalka, Mehmet Sait, (2023). “Kıyıda Kalmış Bir Şair: Hâmid Nizâmî (Beşkardeş) ve Eserleri” *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/2: 68-81.

KIYIDA KALMIŞ BİR ŞAİR: HÂMİD NİZÂMÎ (BEŞKARDEŞ) VE ESERLERİ¹

Mehmet Sait ÇALKA*

Özet

Türk edebiyatında öyle şahsiyetler vardır ki, oldukça kayda değer bir sanat anlayışına ve birbirinden değerli eserlere sahip olmalarına rağmen şimdiye kadar hiç tanınmamış ve tanıtılmamıştır. Ölümünden sonra eserleri hakkında bilimsel çalışmalar olmayan ve âdeta unutulmuş bu ediplerin, biz araştırmacıların üzerinde bir hakkı olduğuna inanıyoruz. Dolayısıyla yapılacak araştırmalarla bu şahsiyetlerin biyografilerinin ortaya konması, eserlerinin gün yüzüne çıkarılması ve daha da önemlisi Türk edebiyatı literatürüne kazandırılması gerekmektedir. Şimdiye kadar hayatı ve sanatı üzerinde herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamış, biyografisi ortaya konmamış, eserleri üzerinde inceleme yapılmamış bir şair de 1898 yılında Mardin’de dünyaya gelmiş olan Hâmid Nizâmî’dir. Başta manzum Kur’an tercümesi olmak üzere aruzla kaleme aldığı *Tûbâ* ve *İksîr* adlı şiir kitaplarının yanı sıra piyes ve hatıra gibi türlerden edebî eserlere sahip olan bu şairin kaynaklarda hayatı hakkında çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bu çalışmada kaleme aldığı eserlerle, aruzla yazdığı şiirlerle döneminin ve genel olarak Türk edebiyatının önemli şahsiyetleri arasında sayılabilecek bir edip olduğunu düşündüğümüz Hâmid Nizâmî’nin başta biyografisi olmak üzere eserleri üzerinde durulmuş ve sonuç kısmında bu eserlerden elde edilen tespitler ışığında edebî kişiliğine dair kanaatler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, 20. yüzyıl, Şiir, Hâmid Nizâmî, Mardin.

A POET LEFT ON THE EDGE: HÂMİD NİZÂMÎ (BEŞKARDEŞ) AND HIS WORKS

Abstract

There are such personalities in Turkish literature who have never been recognised and introduced despite having a remarkable understanding of art and valuable works. We believe that we, the researchers, have a right on these forgotten personalities whose works have not been studied after their deaths. Therefore, it is necessary to reveal the biographies of these personalities, to bring their works to light and more importantly to bring them into the literature of Turkish literature. A poet whose life and art have not been studied, whose biography has not been revealed, and whose works have not been analysed is Hâmid Nizâmî, who was born in Mardin in 1898. There is very limited information about the life of this poet, who has literary works in genres such as plays and memoirs, as well as poetry books titled *Tûbâ* and *İksîr*, which he wrote in aruz, especially his verse translation of the Qur’an. In this study, the works of Hâmid Nizâmî, who we think is a poet who can be counted among the important personalities of his period and Turkish literature in general with the works he wrote and the poems he wrote in aruz, are focused on his works, especially his biography, and in the conclusion part, opinions about his literary personality are put forward in the light of the determinations obtained from these works.

Keywords: Literature, 20th century, Poetry, Hâmid Nizâmî, Mardin.

¹ Bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi BAP Birimi tarafından SBA-2022-1318 koduyla desteklenen proje kapsamında hazırlanmıştır.

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Elmek: mehmetsait.calka@erdogan.edu.tr; calkamehmetsait@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-3657-9387

Giriş

XIX. asır ve sonrasında yani Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Anadolu sahası Türk edebiyatında konu ve şekil bakımından Batı edebiyatına bir yönelim olmuştur. Daha sonra ise Cumhuriyetle birlikte bu yönelim daha derin bir değişime doğru gitmiştir. Bu dönemde gerek değişen estetik ve şiir algısı gerekse klasik şiirin yıkılan Osmanlı cihan devletinin bakıyesi olduğuna inanılması dolayısıyla klasik şiire demode, eski ve anlaşılmaz nazarıyla bakılmıştır. Bu gerekçelerle klasik şiire pek çok şair ve araştırmacı mesafeli durmuş, hatta bu şiirin kuralları çerçevesinde şiirlerin artık yazılamaz olduğu kanaati dile getirilmiştir. Oysa çok geçmeden Yahya Kemal Beyatlı'nın *Eski Şiirin Rüzgârıyla* adlı eserinde kaleme aldığı şiirlerle birlikte bu düşüncelerin yersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Öyle ki "*Hakkında yapılan bütün çalışmalarda Neo-klasik bir şair olarak nitelendirilen Yahya Kemal, gerek Eski Şiirin Rüzgârıyla adlı eserinde, gerekse diğer şiirlerinde divan şiirini modern bir bakış açısıyla yoğurarak ölümsüz eserler ortaya koymuştur. Yahya Kemal, Ok şiiri dışında bütün şiirlerini aruz ölçüsü ile yazmıştır.*" (Tonga, 2007: 773). Bu anlamda Yahya Kemal Beyatlı'nın başta rubâileri olmak üzere gazel tarzında kaleme almış olduğu eski-yeni sentezli manzumeleri, pek çok şaire yeni ufuklar açtığını söylemek mümkündür. Zira altı asırlık bir şiir geleneğinin birikiminde var olan şiir estetiğinin gelecekte de var olması gerektiği muhakkaktı.

Bu anlamda Cumhuriyet döneminde Yahya Kemal Beyatlı'nın öncüsü olduğu klasik şiir-yeni şiir sentezli şiirler kaleme almayı, Mehmet Âkif Ersoy, Ömer Ferit Kam, Kemal Edip Kürkcüoğlu, Rıfat Melül Meriç, Arif Nihat Asya, Mahir İz, Mithat Sertoğlu ve Âmil Çelebioğlu da sürdürmüştür. Daha sonra ise Nejat Sefercioğlu, Cemal Kurnaz, Mustafa Tahralı, Şahin Uçar, Nahid Aybet, Memduh Cumhuriyet, Veysel Öksüz, Tacettin Şimşek, Ömer Demirbağ, Ahmet Tanyıldız ve daha birçokları ecdadın bizlere sunduğu ve asırların birikimden süzülen bir zevki oldukça başarılı söyleyişle devam ettirdiklerini söylemek mümkündür.

Yukarıda saydığımız şahsiyetlerden başka oldukça kayda değer bir sanat anlayışına ve eski-yeni sentezli birbirinden değerli manzumelere sahip olmalarına rağmen şimdiye kadar hiç tanınmamış ve tanıtılmamış edipler de yok değildir. Ölümünden sonra biyografileri ve eserleri hakkında bilimsel çalışmalar yapılmamış ve âdeta unutulmuş bu ediplerin, biz araştırmacıların üzerinde bir hakkı olduğu da muhakkaktır. Dolayısıyla yapılacak araştırmalarla bu şahsiyetlerin biyografilerinin ortaya konması, eserlerinin gün yüzüne çıkarılması ve daha da önemlisi Türk edebiyatı literatürüne kazandırılması gerekmektedir.

Şimdiye kadar hayatı ve sanatı üzerinde herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamış, biyografisi ortaya konmamış, eserleri üzerinde inceleme yapılmamış bir şair de Mardin'de dünyaya gelip 1898-1963 yılları arasında yaşamış, I. Dünya savaşında İngilizlere esir düşmüş bir Osmanlı subayı ve daha sonra ise Cumhuriyetin ilk bürokratlarından olan Hâmid Nizâmî'dir. Başta manzum Kur'an tercümesi olmak üzere aruzla kaleme aldığı *Tûbâ* ve *İksîr* adlı şiir kitaplarının yanı sıra piyes ve hatıra gibi türlerden edebî eserlere sahip olan Hâmid Nizâmî'nin biyografisi ve eserleri üzerinde ilk bilimsel araştırma niteliği taşıyan bu çalışmada, kaleme aldığı eserlerle, aruzla yazdığı şiirlerle döneminin ve genel olarak Türk edebiyatının önemli şahsiyetleri arasında sayılabilecek bir edip olduğu ortaya konmuştur. Çalışmada başta Hâmid Nizâmî'nin biyografisi olmak üzere, eserleri üzerinde durulmuş, sonuç kısmında ise eserlerden elde edilen tespitler ışığında edebî kişiliğine dair kanaatler ortaya konmuştur. Bu bağlamda Hâmid Nizâmî'ye dair tespitleri maddeler halinde şu şekilde vermek mümkündür:

1. Şairin Hayatına Dair Tespitler

Yazılı kaynaklarda Hâmid Nizâmî'nin hayatına ve şairliğine dair çok az bilgi bulunmaktadır. Bu kısıtlı bilgilere göre, Hâmid Nizâmî,² 1898'de Mardin'de dünyaya gelmiştir. Babası, yaşadığı dönemde herkesçe sevilen ve sayılan simalardan İzzet Efendi, annesi de yine Mardinli bir ailenin kızı olan Peruze Hanım'dır. Asıl adının Hâmid olduğu ve Hâmid İzzet olarak kayıtlara geçtiği zabıt vekili olarak 1917'de Irak Cephesi'nde savaşırken İngilizlere esir düştüğü yıllara ait Kızılay arşivinden temin edilen esir kartından öğrenilmektedir (Kızılay Arşivi, 1917). İlk öğrenimi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Hâmid Nizâmî'nin 1915'te lise eğitimini, 1936 yılında ise eski adı Ankara Adliye Hukuk Mektebi olan Ankara Hukuk Fakültesinde yüksek öğrenimini tamamladığı kaydedilmiştir. 1915-1922 yılları arasında yedek subay, 1922-1924 yılları arasında ortaokul müdürlüğü görevlerini üstlenmiştir (Milliyet Gazetesi, 1981: 4; Oktay - Bağlum, 1959: 79). Hâmid Nizâmî'in hayatına dair yazılı kaynakların verdiği bu sınırlı bilgilerden başka bu araştırmaya yön veren en önemli kaynak, hâlen hayatta olup Kanada'da yaşayan ve Hâmid Nizâmî Bey'in himayesinde büyümüş olan torunu Mehmet Necip Baltacıoğlu'dur.³ Baltacıoğlu'nun verdiği bilgilere göre Hâmid Nizâmî'nin dedeleri Kafkasya'nın Dağıstan bölgesinden Anadolu'ya göç eden Müslüman Türk boylarındandır.

1800'lü yılların başlarından 1864 yılına kadar süren Rus İmparatorluğunun Hazar ve Kafkasya'daki istila ve işgali sonucunda tahminen 1850'lerin son yıllarında Dağıstan bölgesinde küçük bir hanlığın vârisi olmasına rağmen, Hâmid Nizâmî'nin dedesi ailesi ile birlikte Osmanlı devletine göç etmiş ve yerleştikleri yer de Mardin olmuştur. Baltacıoğlu'nun verdiği bu bilgileri Kafkasya'da 18. asırda başlayan ve yüzyıl devam eden Çerkez-Rus savaşları da teyit etmektedir (Altın, 2017: 580-591; Asan, 2016: 87; Aydın - Kaya, 2021: 223-254).

Mardin'de çok sevilen bir sima olan İzzet Bey, yine Mardinli Peruze hanımla evlenmiş ve bu evlilikten Hâmid Nizâmî, Necati, Ahmet Râgıb Fuat, Ferit ve Abdülkerim adında beş erkek çocuk dünyaya gelmiştir. Bu beş kardeş, babalarının adı münasebetiyle İzzetoğulları olarak tanınmış; ancak daha sonra soyadı kanunuyla birlikte Beşkardeş soyadını almışlardır. Cumhuriyetin ilanından sonra aile fertlerinin bir kısmı Ankara ve İstanbul'a, diğer bir kısmı ise Hatay'a göç etmiştir. Söz konusu bu kardeşlerin en büyüğü herkesçe tanınmış bir doktor olacak olan Dr. Necati (d. 1896?)'dir.⁴

Yine Hâmid Nizâmî'nin yanında büyümüş olan torunu Mehmet Necip Baltacıoğlu'nun dedesinin sohbetlerinden hareketle naklettiği bilgilere göre 1914'te, Osmanlı cihan devletinin yıkılmasıyla sonuçlanacak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla herkes gibi Hâmid Nizâmî'nin de

² Hâmid Nizâmî isiminin yazımında gerek kaynaklarda gerekse kendisinin tabettiği eserlerde farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar Hamit Nizami, Hâmit Nizamî, Hâmid Nizâmî gibi farklılıklardır. Şairin geleneğe bağlı bir şahsiyet olması ve Osmanlı döneminde doğmuş olması dolayısıyla bu ismin Hâmid Nizâmî şeklinde kullanılmasının daha uygun olacağı kanaatine varılmıştır. Ancak çalışmanın kaynakça kısmında şairin eserleri hangi isimle tabedilmişse o şekilde kullanılmıştır.

³ Hâmid Nizâmî'nin bilinmeyen pek çok yönünün yanı sıra eserlerinin tamamını kendi aile arşivinden bizimle paylaşan Mehmet Necip Baltacıoğlu'na şükranlarımızı sunuyoruz. Mehmet Necip Baltacıoğlu, 1954'te Ankara'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Ankara Koleji'nde tamamlayan Baltacıoğlu, 1975'te Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1977'de Boğaziçi Üniversitesi'nde İnşaat Mühendisliği alanında Yüksek Lisans öğrenimini tamamlamıştır. Yine aynı üniversitede bilgisayar mühendisliğinde doktora öğrenimini tamamladıktan sonra 1980'de Kanada'ya giden Baltacıoğlu, orada da bilgisayar yazılımı üzerinde bir doktora daha tamamlamıştır. Kanada Ottawa Üniversitesinde yedi yıl profesörlük yapan Baltacıoğlu, bu görevinin ardından 1990 yılında yine Kanada'da bilgisayar şirketi kurmuştur. Hâlen bu şirketi hem yönetmekte hem de yazılım uzmanı olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

⁴ Doktor Necati olarak bilinen Necati Bey, bölge halkının ileri gelenlerinden biri olup Kurtuluş Savaşı yıllarında Mardin'i temsilen Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere yola çıkmış ancak kongrenin bitiminden sonra Erzurum'a varabilmişlerdir (Eldem, 2021: 257; Aydın vd., 2019: 651).

hayat akışı değişmiştir. Hâmid Bey, askerlik yaşlarına gelmesi ve yüksekokul mezunu olması dolayısıyla zabıt vekili (yedek subay) olarak askere alınmış ve hemen akabinde 1915'in Eylül ayında Gelibolu'ya gönderilmiştir. Çanakkale Savaşı'nın son aylarında Anzaklarla çarpışmış, savaş sırasında bir siperde İngiliz askeriyeye karşılaşmış ve süngüsünü kullanarak İngiliz askerini bertaraf etmiştir. 1916 yıllarının ortalarında Hâmid Nizâmî, Irak Cephesi'ne gönderilmiş ve bu topraklarda vuku bulan Kût'ül Amâre savaşlarında Tümgeneral Charles Vere Ferrers Townshend yönetimindeki İngiliz birliklerine karşı savaşmıştır (Çalka, 2023).

Bahse konu toprakların İngilizlerden geri alınmasıyla kazanılan bu zafer, Çanakkale'nin ardından I. Dünya Savaşı'nın en büyük zaferi olma niteliği taşımıştır. Kût'ül Amâre'de Osmanlı ordusu savaşı kazanmasına rağmen İngilizler geri çekilirken pek çok yaralı Türk askerini beraberinde esir olarak götürmüştür. Bu yaralılardan biri de Hâmid Nizâmî'dir. Bu çarpışmalarda düşman kurşunuyla ağır yaralanan ve uzun süre bilincini kaybederek baygın hâlde kalan Hâmid Nizâmî, İngilizler tarafından bir gemiyle önce Hindistan'a Mumbai Limanı'na daha sonra ise Hindicini'de Burma'ya bağlı Thatmyo⁵ kasabasında bulunan esir kampına gönderilmiştir (Çalka, 2023).

Hindicini bölgesinde Thatmyo Esir Kampı'nda kaldığına dair en net bilgileri şairin kendi şiirlerinin altına düştüğü notlardan da görmek mümkündür. Aşağıdaki şiir, Hâmid Nizâmî'nin bu kampta kaleme aldığı manzumelerdendir:

*(Hindi Çini)deki Hayatımdan...
Tükenmiyor; şu siyah günlerin garîb derdi,
Sürüklüyor beni her gün harâbelerde zebûn...
Hayâtımın biricik ihtiyâcı hep bu idi:
Bu sızlayan, kanayan ömre bir şifâ ve sükûn.*

*Bu sızlayan, kanayan derde ey ilâhî semâ!
Harabelerde, âdemlerde bir penâh aradım.
Yazık ne çâre bulundu ne bir ümîd ne devâ!
Semâvî yurduma yıllarca muntazır yanarım.*

*Müeyesser olmayacaksa şifâ, halâs, rehâ,
Bükâ nasîb ise yâ Rab! Bükâ olup çıkayım
Huzûra, arşa kadar bîmuhâbâ, bîpervâ,
Harâb olan bu binâ-yı vücûdu ben yakayım.*

*Azâba kalmadı asla tahammülüm heyhât!
Değer mi hiç çekilen ızdırâba karşı hayât?*

Hindi Çini Thatmyo 18.5.1918 (Beşkardeş, 1956: 10).

⁵ I. Dünya Savaşı'nda Türk esirlerinin Hindistan Burma'da kaldıkları önemli kamplardan birisi olan Thatmyo esir kampının bulunduğu Hindicini bölgesi daha sonra Birmanya adını almış, günümüzde ise Myanmar olarak adlanmıştır. Savaş başladığında Irak cephesinden alınan Türk esirleri öncelikle Bağdat ve Basra'daki toplama kamplarında tutulmuş daha sonra da gemilerle Hindistan'a aktarılmış, oradan da Birmanya'ya (Burma) gönderilmiştir. Thatmyo Kasabası'ndaki İngiliz birliklerinin kaldığı binaların esir kampına dönüştürüldüğü ve son derece zor şartların bulunduğu bu esir kampında bulunan Türk esirlerinin sayısını tam olarak bilinmemekle birlikte 1917 sonlarında kampta 5000 Türk esirinin bulunduğu kaydedilir (Akkor, 2006: 55-63; Taşkıran, 2006: 140-170).

Mehmet Necip Baltacıoğlu'nun bizzat okuduğu ancak hâlihazırda elde mevcut olmayan Hâmid Nizâmî'nin *Hatıralar* adlı eserine göre bu esir kampının etrafında tel örgü bile bulunmamaktaydı. Zira esirlerin kaçması durumunda ormanlarda vahşi hayvanlara yem olma durumları mevcuttu. Bunun yanı sıra esir kampı yılanların bolca bulunduğu bir kamptı. Özellikle bahar mevsiminde kampın güzergâhının yılanların yumurtalarını bıraktığı bölgeye yakın olması dolayısıyla her yıl bu kamp, yılan istilasına maruz kalırdı. Bu yılanlar İngiliz subayları ile Türk esirlerin uzun uğraşlarıyla bertaraf edilirdi. Yine Hâmid Nizâmî'nin *Hatıralar* adlı eserinde verdiği bilgilere göre kampta yapacak bir şey olmadığından dolayı İngiliz subayları herkese müzik aleti dağıtmış ve esirlere müzik dersleri vermiştir. Enstrüman olarak kemani seçen Hâmid Nizâmî, kısa sürede iyi keman çalmayı öğrenmesiyle subaylar arasında takdir edilmiştir. Yine kampta çok iyi İngilizce dersleri alan Hâmid Nizâmî, bu durum sayesinde hem ileri sevide İngilizce öğrenmiş hem de esaret kampının olumsuzluklarını bir nebze de olsa unutmuştur (Çalka, 2023).

Thatmyo esir kampında üç yıl kalan Hâmid Bey, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ve I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle diğer esir arkadaşlarıyla birlikte 1919'un Mayıs ayı içerisinde bir İngiliz ticaret gemisiyle İstanbul'a getirilmiştir. İstanbul'da Harbiye Nezareti'ne (Savunma Bakanlığı) getirilen Hâmid Nizâmî ve arkadaşları burada harbiye nazırımın yaverlerinden birinin önüne çıkartılmıştır. Hâmid Nizâmî ve arkadaşları muvazzaf olarak esir düştiklerinden dolayı birikmiş maaşlarını almaya haklarının olduğunu bilen yaver, bu maaşların ödenmesi için Hâmid Nizâmî'den rüşvet istemiştir. Ancak Hâmid Nizâmî bu duruma hiddetlenmiş, yavere çok ters konuşmuş ve "Bu istediğin bahşişte arkadaşlarımın kanı vardır, haramdır." diyerek maaşlarını almadan binadan çıkmıştır. Hâmid Nizâmî'nin arkasından giden görevliler Hâmid Bey'e yetişemeyince hakkında yakalama emri çıkartılmıştır. Bu haberi arkadaşlarından alan Hâmid Bey, o gece ilk önce Kadıköy ve Pendik'e gitmiş, daha sonra ise Pendik'ten bir kayıkla Yalova'ya geçmiştir. 1920'nin Ocak veya Şubat aylarında ise büyük meşakkatlerle Ankara'ya ulaşmıştır. Mehmet Necip Baltacıoğlu'na göre Ankara'ya gitmesinin sebebi muhtemelen kendisine gelen mektupları okuduktan sonra Mardin'den babasının arkadaşı ve ilk TBMM'de Mardin Mebusu olacak olan Necip Güven Bey'in Ankara'da bulunmasının yanı sıra memleketi olan Mardin ve civar illerin Fransız işgali altında bulunmasıdır (Çalka, 2023).

Ankara'da Necip Güven'in yanından ayrılmayan Hâmid Bey, bu süre zarfında İstiklal Savaşı'nda cephe gerisinde Necip Güven'in verdiği görevleri başarıyla yerine getirmiştir. Özellikle Necip Güven'in Ankara'dan Mardin'e dönüp Fransızların Anadolu topraklarından çıkarılması ile sonuçlanan anlaşmaların yapılmasında Fransızlara karşı yaptığı mücadelesinde Hâmid Nizâmî'nin Ankara'da antlaşmalara dair yapılan yazışmalarda önemli rol oynadığı nakledilmektedir. 23 Nisan 1920'de ilk meclisin toplanmasının ardından Necip Güven'in yönlendirmeleriyle Hâmid Nizâmî, 1922-1924 yılları arasında ortaokul müdürlüğünün yanı sıra kaymakam vekilliği gibi görevlerde de bulunmuştur (Oktay - Bağlum, 1959: 79). Hâmid Bey bu başarılı ve güven veren kişiliği dolayısıyla 1924'te kendisini çok seven ve itimat eden Mehmet Necip Güven'e damat olmuştur. Necip Güven'in kızı Mükrimne hanımla hayatını birleştiren Hâmid Bey'in bu evlilikten 1926'da Ali Semih; 1928'de ise Semiha Necla (Baltacıoğlu) adını verdiği çocukları dünyaya gelmiştir.⁶ 1932'de Maraş'ta görevliyken dünyaya gelen kızı Türkan

⁶ Oğlu Semih Beşkardeş, Mülkiye mezunu olup 2 Şubat 1959 - 27 Eylül 1959 ile 25 Temmuz 1960 - 3 Eylül 1961 dönemlerinde Mülkiyeliler Birliğinin başkanlığını yürütmüştür (Benli, 1996: 63). Ankara Emniyet Müdürü yardımcılığı ve daha sonra Emniyet müdürlüğü yapmıştır. Teşkilatta Sarı Semih diye bilinen Semih Beşkardeş, oldukça güleç ve rahat tavırlı bir şahsiyet olarak tanınmıştır (Özdemir, t.y.: 1). Kızı Semiha Necla (Baltacıoğlu) (ö. 2018) ise Hukuk Fakültesinden mezun olduktan sonra dönemin önde gelen siyasetçilerden Salih Zeki Baltacıoğlu (ö.1984) ile evlenmiştir. Bolu'da ikamet etmiş olan Semiha Necla Hanım, bölgenin en tanınan avukatlardan biri olmuş ve Bolu ili

ise birkaç ay hayatta tutunabilmiş ve 30 Nisan 1932’de vefat etmiştir. Kızının ölümünden çok müteessir olan Hâmid Bey, kızı için şu mezar kitabesini kaleme almıştır:

Kızım Türkân İçin Kitâbe !

Zâir! Bu küçük türbede bir sîne defîndir;

Bir sine ki firkatzedede hicrânı derindir,

Tarihini yazmıştı ecel şöylece nâgam '

"Nûrum bu ufak yaşla ufûlün ne hazîndir"

30.04.1932, Maraş (Beşkardeş, 1956, 50)⁷

Yukarıda bahsedilen ortaokul müdürlüğü ve kaymakam vekilliği gibi kısa sürmüş görevlerinden sonra 1926’da kayınpederi Necip Güven’in isteğiyle Ankara’da Ziraat Bankası şubesinde bankacılık serüvenine başlayan Hâmid Bey, buradaki görevini 1930’a kadar sürdürmüştür.

1930’da Maraş Ziraat Bankası’na atanan Hâmid Bey, 1934-35 yıllarında aynı bankanın müdürlük görevine getirilmiştir (Maraş Vilayet Gazetesi, 1935: 3; Aydın, 2020: 279). Maraş’taki bu görevinden başka şehrin zirai yönden kalkınması için de görevlendirilen Hâmid Bey, bu anlamda şehirde Maraş Zirai Kooperatifi’ni kurmuş ve kooperatifin sağlıklı çalışması için mücadele etmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1981: 8/5700; Göl, 2006: 43). Bu görevini sürdürürken ilgi alanı olan hukuk eğitimini de sürdürmüş olan Hâmid Nizâmî’nin kaynaklarda 1936 yılında hukuk fakültesinden mezun olduğu zikredilir (Oktay - Bağlum, 1959: 79). Elimizde bulunan ve kendi el yazısıyla ve eski harflerle tutulmuş “Hukuk-ı Düvel” adlı ders notlarının bulunması bu bilgiyi doğrular niteliktedir.⁸

1937’de Aksaray Ziraat Bankası’nın müdürü olduğunu Resmî Gazete ilanından öğrendiğimiz Hâmid Nizâmî’nin, aynı yıl içerisinde Aksaray’da Atatürk’ün talimatıyla kurulmuş olan Azmi Millî Türk Anonim Şirketi Un Fabrikası’na denetçi olarak atanmış ve bu atama Resmî Gazete’de yayımlanmıştır. Şirketteki murakıplık görevinden sonra 1946 yılında yönetim kurulu üyesi olarak görev almıştır (Gül, 2012: 30-31). Söz konusu Resmî Gazete’deki atama ifadeleri şöyledir:

“Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Riyasetinden: Sicilli ticaretin 320 numarasında müseccel bulunan Aksaray Azmi Millî Türk Anonim Şirketi hissedarlarının 16/8/1937 günlü alelade toplantısına aid zabıtname ile 1936 senesi bilançosunun ve zabıtnamede yazılı olduğu veçhile 1937 senesi murakibliğine Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Aksaray Şubesi Müdürü Hâmid Nizâmî Beş Kardeşin intihab edildiğinin vaki olan talebe mebni dairede mahfuz vesaike müsteniden 15/9/1937 tarihinde tescil edildiği ilân olunur.” (Resmî Gazete, 1937: 8237).

Devletin güvendiği bir bürokrat olarak dikkatleri çeken Hâmid Bey 1941-1946 yılları arasında Kastamonu’da; 1947-1948 yıllarında Antakya’da; 1948-1958 yılları arasında ise Bolu’da görev almıştır. 1959 yılında Ankara Ziraat Bankası Genel Müdür Yardımcısı olarak atanan Hâmid Bey, 1962 yılına gelindiğinde ise ağır bir hastalığa yakalanmış ve günlerce yatakta kalmıştır.

Baro başkanlığını yıllarca yürütmüştür. Ayrıca Semiha Necla Baltacıoğlu, bu çalışmada bilgi ve belgelerle yardım aldığımız Mehmet Necip Baltacıoğlu’nun annesidir.

⁷ Düşürülen tarihte hata mevcuttur. Zira *"Nûrum bu ufak yaşla ufûlün ne hazîndir"* mısraının ebced değeri 1309’dur. Oysa Miladi takvimle verilen tarih 30 Nisan 1932, hicri olarak 1350’ye denk gelmektedir.

⁸ Söz konusu bu notlar, Kanada’da bulunan Mehmet Necip Baltacıoğlu’na ait Aile Arşivi’nde bulunmaktadır (Beşkardeş, t.y.)

Yapılan tetkiklerde akciğer kanseri olduğuna dair teşhis konmuştur. O yıllarda bu hastalıkla mücadele noktasında Türkiye’de imkânların çok kısıtlı olması dolayısıyla ailesi onu İngiltere’de ameliyat ettirmek istemiştir. Ancak o, İngilizlerin kendisine ve arkadaşlarına yaptığı zulüm ve baskıları hatırladıkça İngiltere’ye gitmemek için direnmiştir. Nihayetinde orada ameliyat olmaya ikna edilen Hâmid Bey, ailesiyle birlikte İngiltere’ye gitmiş orada ameliyat edilmiştir. Ameliyatının iyi geçtiği söylene de geri döndükten kısa bir süre sonra 1963 yılında fenalaşmış ve aynı yılın ikinci yarısında vefat etmiştir (Çalka, 2023). Aile arşivindeki muhalefâtı arasında tespit edilen bir varakta şairin vefat ettiği yılda kendi hastalığına dair irat ettiği dörtlük şöyledir:

*Ben hasta-i aşkam ciğerimde veremim var
Uğrunda fedâ olmaya cânâ kasemim var
Âteş neye sarmış bu cigergâhımı doktor?
Âyân-ı İlâhîde bilirsin kademim var (19.06.1963, Ankara).*

2. Eserleri

2. 1. Manzum Eserleri

2. 1. 1. *Tûbâ*

Hâmid Nizâmî’nin 1948 yılında kendi imkânlarıyla tabettiği bu eser, şiir kabiliyetini gösteren en önemli eseridir.⁹ Eserin ön sözündeki “*Tûbâ*’daki şiirlerimin bir kısmı, I. Dünya Savaşı’nda Hindicini’de geçen esaret günlerimde, diğerleri de müteakip yıllarda yazılmıştır. Bu şiirleri, doğuşlarındaki ifadelerine sadık kalarak yaşamış oldukları edebî devrenin, üslup ve edası ile okuyucularına sunmağa karar verdim. Hoş görülürse ne mutlu...” (Beşkardeş, 1948). İfadelerinden anlaşılacağı üzere şiirlerinin önemli bir kısmını Hindicini’de geçen esaret günlerinde kaleme almıştır. Yine bu ifadelerinden Hâmid Nizâmî’nin bu eserde şekil olarak Osmanlı şiir geleneğine bağlı kalarak şiirlerini kaleme aldığı açıkça anlaşılmaktadır. Eserde toplamda 43 manzume bulunmaktadır. Bu manzumelerin 25’i gazel, 10’u mesnevi, 5’i nazm, 2’si müstezad, 1’i ise şarkı nazım şekilleriyle kaleme alınmıştır. Bu manzumelerin sadece birinde hece vezni kullanılmışken diğer tüm manzumelerde aruz ölçüsü kullanılmıştır. Manzum dibace özelliği taşıyan bir dörtlükle eserine başlayan Hâmid Bey, bu eseri tebrik için gökten meleklerin indiğini ifade ederek fahiye örneği de vermiştir:

*Tûbâyâ dalup hayrete düşmüştü felekler,
İnmiş gibi tebrîkine dünyâyâ melekler,
Hûrîleri iklîlini giymişti cinânın,
Gûyâ eserin ismini tes’îd edecekler. (Beşkardeş, 1948, 3).*

Esarete kaldığı yıllarda kaleme alınması dolayısıyla şiirlerinin çoğunda hikmet, felsefe, yalnızlık, ölüm ve karamsarlık gibi konuların işlendiği *Tûbâ*’da az da olsa beşerî aşkın terennüm edildiği örnekler de vardır. Ancak eserde bulunan manzumelerin çoğunda I. Dünya Savaşı yıllarında hayatının en hüznü yıllarının ağır yükünün vermiş olduğu sıkıntıların yanı sıra esarete yaşadığı zorluğun, yalnızlığın ve kimsesizliğin sessiz çığlıklarını duymak mümkündür. Örneğin “Şekvâ Rû’yâ” başlığını taşıyan manzumesi, şairin içinde bulunduğu yalnızlığın ne derece derin olduğunu göstermektedir:

⁹ Şairin *Tûbâ* adlı eserini tarafımıza ulaştıran ve bu anlamda Hâmid Nizâmî’nin hayatı ve eserlerine dair araştırmaya başlamamıza vesile olan Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak hocamıza şükranlarımızı sunuyoruz.

*Neden bir bî-kesim yâ Rab refîkim yok bu âlemde?
Bahârım bir hazân olmuş başım hüsrân ü mâtemde,
Huzûrum yok perişânım serâpa zâr ü efgânım,
Bu hilkatte enîsinden cüdâ düşmüş tek insânım.*

*Günüm mesmûm gecem muzlim sabâhum nûrdan mahrûm
Hakikat kalmamış gûyâ gözümde her emel ma'dûm*

*Bu mevhumât ü meçhûlât içinde ben neyim bilmem,
Sirişkim dîdeden hüznüm melâlim dinmiyor bir dem.* (Beşkardeş, 1948: 14).

Yine “Şarkım” başlığını taşıyan manzumesinde de vatan hasreti başta olmak üzere yalnızlığı ve hüznü işlemiş olan Hâmid Nizâmî, savaşın sona ermesiyle insanların manevî hayatında kıştan sonra bahar geldiğini, her yerde bahar esintilerinin bulunduğunu fakat buna rağmen kendi iç dünyasında hâlen hazan yaşadığını şu mısralarla ifade etmiştir:

*Dert ortağı yok geçmeyecek böyle zamânım,
Hasret dolu kalbimle bu yerlerde nihânım,*

*Âlemde bahâr oldu cihân doldu şetâret,
Bilmem ne zamân son bulacak fasl-ı hazânım?* (Beşkardeş, 1948: 45).

Eserinde kaleme aldığı manzumeler arasında Gâzi Giray’ın meşhur “Râyete meylederiz kâmet-i dil-cû yerine / Tûğa dil bağlamışız kâkül-i hoş bû yerine” ile başlayan manzumesine ve Yahya Kemal Beyatlı’nın “Yârin ki her tebessümü dâğ üstü bâğ olur / Destinde câm tutsa semavî çerâğ olur” şeklinde başlayan manzumesi ile “İsmail Dedenin Kâinâtı” başlıklı manzumesine nazirelerinin bulunması Hâmid Nizâmî’nin klasik edebiyatta bulunan nazire geleneğine de bağlı olduğunu göstermesi açısından oldukça kıymetlidir.

Hâmid Nizâmî’nin bu şiir kitabında dikkatleri çeken önemli hususlardan biri, ithaf ettiği şiirlerinin çokluğudur. Bu da şairin ithaf edebiyatında önemli bir yerde zikredilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (bk. Yurttutar, 2008). *Tûbâ* şiir kitabında “Tahayyül” adlı şiirini Faik Âli Ozansoy’a; “Giryelerim” adlı şiirini “Üstâdım” şeklinde hitap ettiği Mehmed Âkif Ersoy’a; “Edemem ki” adlı şiirini “Kardeşim” olarak muhabbetini dile getirdiği Muhittin Somel’e; “Mardin’e” adlı şiirini “Hemşehrim” olarak zikrettiği Osmanlı’nın son, Cumhuriyetin ilk önemli hukukçularından olan Ebül’ulâ Mardin’e ithaf etmiştir. Bunların yanı sıra aynı eserde “Bir Meçhuleye”, “O’na”, “Aband’a”, “Harbiye’ye” ve “Babama” adlı şiirler de ithaf ettiği diğer manzumeler olarak dikkatleri çekmektedir.

2. 1. 2. İksîr

Hâmid Nizâmî’nin ikinci manzum eseri olan bu eser, şairin 1956 yılında yine kendi imkânlarıyla tabettirdiği bir eserdir. Bu eseri *Tûbâ* adlı eserinden farklı kılan husus, hemen tüm manzumelerin sonunda nerede ve hangi tarihte kaleme alındıklarına dair notun düşülmüş olmasıdır. Bu bilgiler, şairin hayatı ile kaleme aldığı manzumeler arasındaki ilişkiyi göstermede oldukça kıymetli bilgilerdir. *Tûbâ* eserinde olduğu gibi bu eserine de manzum dibace özelliği taşıyan bir dörtlükle başlayan Hâmid Bey, bu dörtlükte şiirlerinin kaynağının eski şiir geleneği, ilhamının ise Osmanlı tarihi olduğunu ifade etmiş ve kendi eserini methederek yine bir fahriye örneği vermiştir:

*Aldım suyu eski bir pınardan;
İlhâmı da köhnemiş çınardan,
“İksîr” gibi bir eser belirdi,
Sâkîleri başka bir diyardan. (Beşkardeş, 1956: 1).*

Eserin içinde 52 manzume bulunmaktadır. Hâmid Nizâmî, söz konusu bu manzumelerin 41 adedini Bolu’da Ziraat Bankası’nda müdürlük yaptığı yıllarda kaleme almıştır. Diğer manzumeleri ise Hindiçini/Thatmyo (2), Ankara, İstanbul, Kastamonu, Maraş ve Irak’ta kaleme almıştır. Dört manzumede ise tarih ve yer bilgisi bulunmamaktadır.

Yine tüm manzumelerde aruz ölçüsünü kullanan Hâmid Nizâmî, bu anlamda geleneğin bir takipçisi olduğunu bu eserde de göstermiştir. Manzumelerin 20’sini mesnevi, 17’sini gazel, 5’ini kıt’a, 5’ini nazm, 3’ünü müfret şeklinde nazmeden Hâmid Bey, 1’er müstezat ve şarkı da nazmetmiştir.

İçerik olarak bu eserdeki şairlerinde Hâmid Nizâmî, başta Osmanlı’nın eski günlerine özlem olmak üzere, esaretin elemi, vatana hasret, hikmet, varlık felsefesi ve aşk konularını işlemiştir. Örneğin aşağıdaki manzumesi incelendiğinde Ziya Paşa’nın *Diyâr-ı küfrü gezdim beldele kâşâneler gördüm / Dolaştım mülk-i İslâm’i, bütün virâneler gördüm* (Kahraman, 2001: 128) ile başlayan manzumesini hatırlatan ifadeleriyle I. Cihan Harbi’nden sonra Doğu memleketlerinin eskiye ait ihtiyaçlarından eser kalmadığını esefle dile getirdiği görülmektedir:

*Yine Şarkın o harâb ülkelerinden geçtim,
Âsiyâbındaki durgun sularından içtim.*

*Yükselen kubbelerin haşmeti olmuştu masal,
Pınarından, çınarından süzülen sâde hayâl*

*Güneşin göllere resmettiği meşher Belde,
Bu mu âtiye kalan tantanalardan elde?*

*Muhteşem Şarkın o mâzîdeki dârâtı yine,
Beni hülyâları sarmıştı derinden derine. (Beşkardeş, 1956: 2).*

Yine özellikle Hindiçini’deki esaret günlerine dair bir vesika görünümünde olan aşağıdaki manzumeden anlaşıldığı kadarıyla şairin orada geçirdiği her gün kendisi için kara bir gündür. Bir hasbihâl tarzında ve sergüzeşt-nâme türünde değerlendirilebilecek aşağıdaki manzumeden vatanına dönme hasreti içerisinde yanıp kavrulan, gözyaşı döken bir insanın günden güne ümidinin tükendiğini, çektiği ıstırapın artık çekilmez bir hâl aldığını hatta “*Harâb olan bu binâ-yı vücûdu ben yakayım / Azâba kalmadı asla tahammülüm heyhat! / Değer mi hiç çekilen ızdırâba karşı hayat?*” ifadeleriyle kendi yaşamına son vermeyi dahi düşündüğünü bundan dolayı da çok inandığı ve güvendiği Rabbine niyazda bulunduğunu anlamak mümkündür:

*Tükenmiyor; şu siyah günlerin garîb derdi,
Sürüklüyor beni her gün harâbelerde zebûn...*

*Hayatımın biricik ihtiyâcı hep bu idi:
Bu sızlayan, kanayan ömre bir şifâ ve sükûn,*

Mehmet Sait ÇALKA

*Bu sızlayan, kanayan derde ey ilâhi semâ'!
Harabelerde, ademlerde bir penâh aradım.*

*Yazık ne çâre bulundu ne bir ümîd ne devâ!
Semâvî yurduma yıllarca muntazır yanarım.*

*Müyesser olmayacaksa şifâ, halâs, rehâ,
Bükâ nasîb ise ya Rab! Bükâ olup çıkayım!*

*Huzûra, arşa kadar bîmuhâbâ bî-pervâ,
Harâb olan bu binâ-yı vücûdu ben yakayım.*

*Azâba kalmadı asla tahammülüm heyhat!
Değer mi hiç çekilen ızdırâba karşı hayat?*

Hindi Çini Thatmiyo 18.05.1918 (Beşkardeş, 1956: 10).

Şiirlerinde geçmiş dönemlerde felsefe, hikmet ve kelam sahasında tartışılmış bazı konulara dair düşüncelerine de yer veren Hâmid Nizâmî'nin özellikle kâinatın mahiyeti ve insanın yaratılışı üzerinde zihnî mütalaalar yaptığı görülmektedir. Aşağıdaki örnekte kâinatın sadece en, boy ve derinlik şeklinde tanımlanabilecek üç boyutla sınırlandırılmayacağını, bu evrenin boyut olarak sonunun olmadığı gibi başlangıcı hakkında da fikir beyan edilemeyeceğini ifade etmiştir:

*Üç buûd ile kevni etme tahdîd,
Yoktur o hudûsun intihâsı...
Bir cüz'ünü eylemekle tecrîd,
Zannetme bulunsun ibtidâsı! (Beşkardeş, 1956: 3).*

Yine bir müfret beytinde yaratılışın özünün yani sırlarının insan gözüyle görülemeyeceğini, insan gözünün sadece görülebilen varlıkları temaşa edebilecek şekilde Allah tarafından yaratıldığını şu şekilde izah eder:

*Hilkatin künhüne enzâr nüfûz eyliyemez,
Dîdeyi, sathî temâşâya muhassas kılmış. (Beşkardeş, 1956: 6).*

İksîr'de Mehmet Âkîf'in manzum hikâye nevinden şiirlerini hatırlatan örneklere de yer veren Hâmid Nizâmî, "Gölde Bir Gece", "Mehmet... Irak Cephesinde...", "Hayat ile Mücadele", "Atlı", "Deniz Efsanesi" ve "Nuh-Tufan" şiirlerini bu tarzda kaleme almıştır.

Tûbâ şiir kitabında olduğu gibi bu eserde de Hâmid Nizâmî, belli ya da meçhul şahıslara şiirler atfetmiş ve bu anlamda ithaf edebiyatının önemli bir ismi olmaya namzet olduğunu göstermiştir. Buna göre bu eserde, bir şiirini "Büyük Kardeşim Dr. Necati'ye", bir şiirini "Dr. Kemal Kuthan'a" bir şiirini "Anneme" başlığıyla vefat eden validesine ve bir başka şiirini de "Sana" başlığıyla meçhul birine atfetmiştir.

2. 1. 3. Manzum Yasin-i Şerif ve Namaz Sureleri Tercümesi

Hâmid Nizâmî'nin Arapçaya vukufiyeti ile dinî bilgi ve tecrübesini şairliğiyle birleştirdiği ve 1961'de tabettiği eseri olan *Manzum Yâsin-i Şerif ve Namaz Sureleri Tercümesi*, Türk edebiyatında Manzum Kur'an Tercümeleri geleneğinin önemli bir halkası olarak değerlendirilebilecek bir örneğidir.

Edebiyatımızda manzum Kur'an tercümeleri geleneğinin bilinen ilk örnekleri, XVI. yüzyıldan itibaren Latîfî, Ahmed-i Dâ'î, Seyyid Muhammed, Şakir Ahmet Paşa, Senâ'î Şeyhülislâm Yahyâ Efendi gibi şairler tarafından ortaya konan eserlerdir (Söylemez, 2019: 1). Osmanlı döneminden sonra Cumhuriyet döneminde de Kur'an'ın bazı surelerine dair manzum çeviri denemelerinin yapıldığı görülmüştür. Behçet Kemal Çağlar (öl.1969), Enver Tuncalp (öl. 1992), Bedri Noyan (öl. 1997), İlahiyatçı-yazar Emin Işık (öl. 2019), Adil Ali Atalay (Vaktidolu), A. Adnan Sütmen, Rıza Çiloğlu ve İlahiyatçı-yazar Nusret Çam gibi müelliflerin bu yönde kaleme aldıkları manzum Kur'an tercümeleri mevcuttur (bk. Ecer, 2009: 210-211).

Esere Fatıha suresinin manzum çevirisiyle başlayan Hâmid Nizâmî Bey, daha sonra sırasıyla Yasin, Nas, Felak, İhlas, Tebbet, Nasr, Kâfirun, Kevser ve Mâun surelerinin tercümelerini nazmetmiştir (Beşkardeş, 1961). Fatıha suresini 14'lü hece vezniyle yazan Hâmid Nizâmî, Yasin suresinin ilk kısmını *mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün* yazarken orta kısmını 15'li hece vezniyle, son kısmını yine *mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün* aruz kalıbıyla nazmetmiştir. Nâs, Tebbet, Kâfirûn ve Nasr surelerini 14'lü; Felak suresini 12'li; İhlas suresini 8'li; Kevser suresini 10'lu hece vezniyle yazarken Mâun suresini ise aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* vezniyle kaleme almıştır.

2. 1. 4. Hâzım

Tûbâ adlı şiir kitabının son sayfasında Hâmid Bey'in yayımlanacak eserleri arasında gösterilmiş olan bu manzum piyes, Hindiçini'de Thatmyo esareti yıllarında kaleme alınmış olup yayımlanmamıştır. Aile arşivinde sadece dağılmış bir iki varakına ulaşılabilen eser, maalesef kayıptır.

2. 2. Mensur Eserleri

2. 2. 1. Zaferden Zafere

İstiklal Harbi hatırası olarak 1940'ta kaleme alınan bu piyes, İstiklal savaşını konu alan tarihi piyes olarak dikkate alınması gereken bir eserdir. Piyes, daktilo edilmiş ancak yayımlanmamıştır. Eserin üzerinde müellifin kalemlerle tashihleri bulunmaktadır. Üç perdeden oluşan bu piyesteki kahramanlar, İstiklal Harbi'ni yaşamış şahısları temsilen oluşturulmuş karakterlerdir. Karakterler, Türk Cephesi Kumandanı, Cephe Erkân-ı Harbiye Reisi, Birinci Fırka Kumandanı, Sekizinci Fırka Kumandanı, Cephe Yaveri, Düşman Generali, Düşman Zabiti, Düşman İkinci Zabiti, İhtiyar Türk Köylüsü, Türk Çocuğu, Türk Yüzbaşısı, Türk Mülazımı, Türk İkinci Mülazımı şeklinde ifade edilmiştir (Beşkardeş, 1940).

2. 2. 2. Hatıralar

Hindiçini'de esir olarak kaldığı yıllarda Hâmid Bey'in günce olarak tuttuğu notları ihtiva etmektedir. Aile arşivini elinde bulunduran Mehmet Necip Baltacıoğlu, bu eserin 1960'lı yıllara kadar aile arşivinde bulunduğunu, kendisinin de bu hatıraları okuduğunu ancak Hâmid Bey'in vefatından sonra maalesef bu eserin kaybolduğunu ifade etmiştir (Çalka, 2023).

Sonuç

Tespitler ışığında Hâmid Nizâmî Bey'in hayatı ve eserlerine dair şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Kaynaklarda asıl adının Hâmid İzzet olarak tespit ettiğimiz şairin ikinci ismi olan Nizâmî, şairin şiirde kullandığı mahlasıdır. Ancak daha sonra bu ismi soyadı kanunuyla birlikte ikinci isim olarak ismine eklemiştir.
2. Hâmid Nizâmî, XIX. asrın sonlarında, Osmanlı'nın en zor dönemlerinde Mardin'de dünyaya gelmiş, 1916 yıllarının ortalarında I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Kût'ül Amâre savaşlarında tümgeneral Charles Vere Ferrers Townshend yönetimindeki İngiliz birliklerine karşı savaşmış ve İngilizlere esir düşmüş bir Osmanlı zabıt vekilidir. Bu zor dönemlerinde şiir yazmaya başlamış olan Hâmid Nizâmî, hayatının son demlerine kadar şiir yazmış, hatta ölümüne neden olan müzmin hastalığını da şiirleştirmiştir.
3. Osmanlı şiir geleneğine vâkıf bir şair olarak şiirlerinin çoğunu aruzla kaleme almış olan Hâmid Nizâmî'nin aruzu kullanmada mahir bir şair olduğunu söylemek mümkündür.
4. Şiire olduğu kadar musikiye de meraklı bir şahsiyet olduğu anlaşılan şairin özellikle *Tûbâ* şiir kitabında bulunan "Fasıllarla Başbaşa" şiirindeki ifadeleri, onun musiki ilmi hakkındaki derin bilgisini göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir.
5. Dört manzum, iki mensur olmak üzere altı esere sahip olan Hâmid Nizâmî'nin farklı türlerden eserlere sahip olması, kuvvetli bir edebî kişiliğine ve ileri seviyede yazma kudretine sahip olduğunu göstermesi bakımından değerlidir.
6. Eserleri arasında manzum Kur'an tercümesinin bulunması, Hâmid Nizâmî'yi gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde az sayıda örneği bulunan bu türün önemli bir halkası konumuna yükselttiği söylenebilir.
7. Hâmid Nizâmî'nin şiirlerinde dikkatleri çeken önemli hususlardan biri, gerek *Tûbâ* adlı eserinde gerekse *İksîr* adlı eserinde ithaf ettiği şiirlerinin çokluğudur. Bu da şairin ithaf edebiyatında önemli bir yerde zikredilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.
8. *Tûbâ* ve *İksîr* adlı eserlerinde Mehmet Âkif'in manzum hikâye nevinden şiirlerini hatırlatan örneklere yer vermiştir. *Tûbâ*'da "Büyük Divân", "Tatmiyo Geceleri" başlıklı manzumeler; *İksîr*'de ise "Gölde Bir Gece", "Mehmet... Irak Cephesinde...", "Hayat ile Mücadele", "Atlı", "Deniz Efsanesi" ve "Nuh-Tufan" başlıklı manzumeler bu tarzda kaleme almıştır.
9. Gelenek ve gelecek arasında bir şair olarak karşımıza çıkan Hâmid Nizâmî'nin şiir özelliklerinden biri de eserlerinde kaleme aldığı manzumeler arasında Divan şiirinde bulunan nazire geleneğini de sürdürmüş olmasıdır. Bu da Hâmid Nizâmî'nin klasik edebiyat geleneğine de bağlı olduğunu göstermesi açısından oldukça kıymetlidir.
10. Tespit edilen eserleri ve şiirleri incelendiğinde Hâmid Nizâmî'nin 20. yüzyılda yaşayıp Osmanlı şiirinin hemen tüm inceliklerini kullanarak şiirler kaleme alan önemli edipler arasında gösterilebilecek bir şahsiyet olduğu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Akkor, Mahmut (2006). *I. Dünya Savaşında Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Altın, Hakan (2017). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes Sürgünü)". *Belgi*, 14, 580-591.
- Asan, Hakan (2016). *Kırım ve Kafkasya'dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elazığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi.

- Aydın, Nurhan - Kaya, Handan (2021). “Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne Yapılan Çerkez Göçleri”. *Tarih ve Günce -Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi- Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic*, 9, 223-254.
- Aydın, Süavi vd. (2019). *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*. (3. Baskı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aydın, Tülay (2020). “Tülay Aydın, “Tek Parti Döneminde Chp’nin Maraş İl Teşkilatı (1936-1946)”. *Maraş Araştırmaları-I*. (ed. İbrahim Solak), Konya: Palet Yayınları.
- Benli, Hasan Tahsin (1996). *Mülkiyeliler Birliği Tarihi 1946-1996*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Beşkardeş, Hâmit Nizâmî (1956). *İksîr*.
- Beşkardeş, Hâmid Nizâmî (1961). *Manzum Yasini Şerif ve Namaz Sûreleri*. Ankara.
- Beşkardeş, Hamid Nizâmî (t.y.), *Hukuk-ı Düvel, (Ders Notları)*. Mehmet Necip Baltacıoğlu Aile Arşivi, Kanada.
- Beşkardeş, Hamit (1940). *Zaferden Zafere*.
- Beşkardeş, Hâmit Nizâmî (1948). *Tûbâ*.
- Çalka, Mehmet Sait (2023). “Mehmet Necip Baltacıoğlu’yla Dedesi Hamit Nizami Beşkardeş Üzerine Ses Kaydı”. Görüşme Tarihi: 26 Ağustos 2023.
- Ecer, A. Vehbi (2009). “Kur’ân-ı Kerim’in Manzum Tercüme Denemeleri”. *Hikmet Yurdu Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2/3, 207-213.
- Eldem, Turgay (2021). “Cihan Harbi’nden Sonra İtilaf Devletlerinin Mardin Sancağı’nı İşgal Girişimleri”. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) The Journal of International History Researches*, 5/2, 251-267.
- Göl, Ercan (2006). *Cumhuriyet Döneminde (1923-1950) Maraş’ın Sosyoekonomik Yapısı ve Gelişimi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Projesi.
- Gül, Mustafa Fırat (2012). *Aksaray Azmi Milli Türk Anonim Şirketi*. Niğde: Niğde Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Kahraman, Kemal (2001). *Ziya Paşa*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kızılay Arşivi (1917). “Esir Kartı, Hamid İzzet”, Arşiv No: 35452, Sıra No: 30821, Liste No: 59, Sayfa No: 6.
- Maraş Vilayet Gazetesi (1935). “Tayin-Haber”. Yıl: 2, sayı: 75, s. 3, 26 Şubat 1935.
- Milliyet Gazetesi (1981). “Vefat-Abdülkerim Beşkardeş”. s. 4, 01 Şubat 1981.
- Oktay, Afşin - Bağlum, Kemal (1959). *Biyografiler Ansiklopedisi*. İstanbul: Bereket Matbaası.
- Özdemir, Erol (t.y.), “İsmail Hakkı Demirel İle Söyleşi-12/24 Sisteminin İlk Uygulayıcısı”, https://www.caginpolisi.com.tr/eski_sitemiz/41/15-16-17-18-19-20-21-22-23-24.htm
- Resmi Gazete (1937). “İlanlar”. s. 8237, 20 Eylül 1937.
- Söylemez, İdris (2019). “Kur’ân Sûrelerine Dair Yazılmış Manzum Bir Örnek: Şeyhulislâm Yahyâ Efendi’nin Tertib-i süverî’l- Kur’ân’ı”. *Universal Journal of Theology*, 4/1, 1-14.
- Taşkıran, Cemalettin (2006). *Ana Ben Ölmedim - I. Dünya Savaşı’nda Türk Esirleri*. 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tonga, Necati (2007). “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Divan Şiiri Tartışmaları ve Gelenekten Faydalanma”. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4, 771-782.
- Yurt Ansiklopedisi (1984 1981). “Kahramanmaraş”. C. 8. İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- Yurttutar, Mustafa (2008). *İthaf Edebiyatı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

Extended Abstract

There are such personalities in Turkish literature who have never been recognised and introduced despite having a remarkable understanding of art and valuable works. We believe that we, the researchers, have a right on these forgotten personalities whose works have not been studied after their deaths. Therefore, it is necessary to reveal the biographies of these personalities, to bring their works to light and more importantly to bring them into the literature of Turkish literature.

A poet whose life and art have not been studied, whose biography has not been revealed, and whose works have not been analysed is Hâmid Nizâmî, who was born in Mardin in 1898. There is very limited information about the life of this poet, who has literary works in genres such as plays and memoirs, as well as poetry books titled *Tûbâ* and *İksîr*, which he wrote in aruz, especially his verse translation of the Qur'an.

In this study, the works of Hâmid Nizâmî, who we think is a poet who can be counted among the important personalities of his period and Turkish literature in general with the works he wrote and the poems he wrote in aruz, are focused on his works, especially his biography, and in the conclusion part, opinions about his literary personality are put forward in the light of the determinations obtained from these works. Accordingly, Nizâmî, the second name of the poet, whose real name is Hamid İzzet, is the pseudonym used by the poet in poetry.

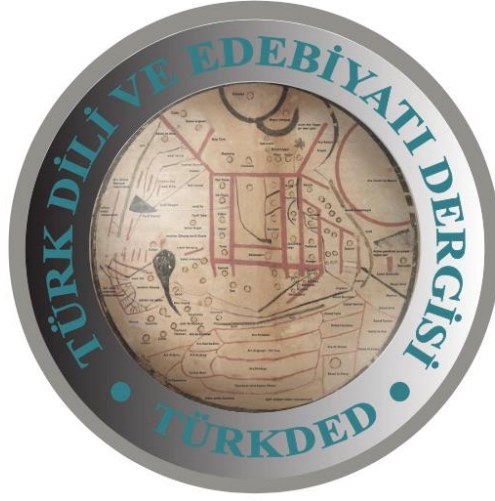
Hâmid Nizâmî was an Ottoman soldier who was born in Mardin at the end of the nineteenth century, during the most difficult periods of the Ottoman Empire, fought against the British troops under the command of Major General Charles Vere Ferrers Townshend in the battles of Kût'ül Amâre on the Iraq Front in World War I in mid-1916 and was captured by the British. He started writing poetry during these difficult times. Hâmid Nizâmî wrote poetry until the end of his life and even poetized his illness that caused his death.

As a poet who adhered to the Ottoman poetic tradition, we can say that Hâmid Nizâmî, who wrote most of his poems in aruz, was a successful poet in using aruz. He is a person who is interested in music as well as poetry. Especially his expressions in the poem "Fasıllarla Başbaşa" in his poetry book *Tûbâ* are very valuable in terms of showing his deep knowledge of music science.

Hâmid Nizâmî has six works, four in verse and two in prose. The fact that he has works from different genres shows that he has a strong literary personality and advanced writing power. The presence of a verse translation of the Qur'an among his works has made Hâmid Nizâmî an important link in this genre, which has few examples both in the Ottoman period and in the Republican period.

One of the important issues that draws attention in Hâmid Nizâmî's poems is the number of poems he dedicated. This has brought the poet to an important place in dedication literature. Among the people to whom he dedicated his poems, the most striking figures are Faik Âli Ozansoy, Mehmed Akif Ersoy, Ebül'ulâ Mardin and Dr. Kemâl Kuthan.

In his works titled *Tûbâ* and *İksîr*, he included examples reminiscent of Mehmet Akif's verse story genre. This characteristic of his shows that the poet followed in the footsteps of important figures of modern literature and that he also followed the characteristics of the developing modern poetry.

**GÜNCEL AZERBAJYCAN ROMANI: GELİŞME EĞİLİMLERİ VE
PERSPEKTİFLER (2000'li Yılların Romanları Temel Alınarak)**

**MÜASİR AZƏRBAYCAN NƏSRİ: İNKİŞAF MEYLLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏR
(2000-Ci İllərin Romanları Əsasında)**

**CONTEMPORARY AZERBAIJANI PROSE: TRENDS AND PROSPECTS OF
DEVELOPMENT (Based On Novels Of The 2000s)**

LALA HASANOVA

Doç. Dr., Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi, Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü
Assoc. Prof. Dr. Azerbaijan Academy of National Sciences, Nizami Ganjavi Literature Institute
hltlala@mail.ru

 <https://orcid.org/0000-0001-9448-1519>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and
Literature

TÜRKDED-7, Aralık -December 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 07.09.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 28.11.2023

Sayfa-*Pages*: 82-95.

Atıf/Citation: Hasanova, Lala, (2023). "Güncel Azerbaycan Romanı: Gelişme Eğilimleri ve Perspektifler (2000'li Yılların Romanları Temel Alınarak)" *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/2: 82-95.

**GÜNCEL AZERBAIJAN ROMANI: GELİŞME EĞİLİMLERİ VE
PERSPEKTİFLER (2000'li Yılların Romanları Temel Alınarak)**

Doç. Dr. Lala HASANOVA*

Özet

Günümüz Azerbaycan edebiyatı farklı kuşak yazarların eserleriyle temsil edilmektedir. Her yeni yüzyılın başlangıcı, edebiyatta yoğun arayışlarla birlikte gelir. Bu durum, 20. yüzyılın başında ortaya çıkan edebî gruplar ve farklı yaratıcı yönelimler için parlak bir örnek olarak, 21. yüzyılın başlangıcı için de tipiktir. Geçmiş on yıl, yeni arayışlar ve yeni yazarlarla akılda kalıcıdır.

Azerbaycan'ın bağımsızlık dönemi edebiyatında dört edebî kuşak belirtilebilir: 60'lar (Anar, Elçin vb.), 70-80'ler (Kamal Abdulla, Zahid Sarıtorpaq, Alabbas vb.), 90'lar (Hamid Herischi, İlqar Fahmi, Parviz vb.) ve 2000'li yılların edebi kuşağı. Son yıllarda edebiyata katılan yazarlar - Ağayar Şerif, Gan Turalı, Vüsal Nur vb. - yeni bir edebî kuşak olarak şekillenmiştir. Bu makalede, Azerbaycan edebiyatında 1990-2000 yıllarında yayımlanan romanlar analiz edilmiş, postmodern edebiyatın özellikleri incelenmiş, hikaye türünün ve tarzının özellikleri tartışılmış ve günümüz Azerbaycan edebiyatının gelişme eğilimleri değerlendirilmiştir. Bu tezler, Gan Turalı, Ağayar Şerif, İlqar Fahmi ve Vüsal Nur gibi yazarların eserleri temel alınarak ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: nesir, savaş teması, büyümlü gerçekçilik, Azerbaycan nesri, roman

**MÜASİR AZƏRBAYCAN NƏSRİ: İNKİŞAF MEYLLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏR
(2000-Ci İllərin Romanları Əsasında)**

Xülasə

Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı müxtəlif nəslin nümayəndələri olan yazıçıların yaradıcılığı ilə təmsil edilir. Hər yeni əsrin əvvəli ədəbiyyatda intensiv axtarışlarla müşayiət olunur. XX əsrin əvvəlində yaranan ədəbi qruplar, fərqli yaradıcılıq meyilləri buna əyani bir misaldır. Bu hal XXI əsrin əvvəli üçün də xarakterikdir. Arxada qalan hər bir onillik yeni axtarışlar, yeni müəlliflərlə yadda qalır. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında dörd ədəbi nəslə fərqləndirmək olar: 60-cı illər (Anar, Elçin və b.), 70-80- cı illər (Kamal Abdulla, Zahid Sarıtorpaq, Əlabbas və b.) 90- cı illər (Həmid Hərisçi, İlqar Fəhmi, Pərviz və b.) və 2000 –ci illər ədəbi nəslə. Son illərdə ədəbiyyata gələn yazıçılar- Şərif Ağayar, Qan Turalı, Vüsal Nuru və b. - artıq ədəbi nəsil olaraq formalaşmışlar. Məqalədə 1990- 2000- ci illərdə Azərbaycan ədəbiyyatında yaranan romanlar təhlilə cəlb olunmuş, postmodern nəsr xüsusiyyətləri araşdırılmış, bununla yanaşı nəsrə yaranan janr-üslub özəlliklərindən bəhs olunmuş, müasir nəsrimizin inkişaf meyilləri izlənməmişdir. Bu tezislər Qan Turalı, Şərif Ağayar, İlqar Fəhmi, Vüsal Nuru kimi yazıçıların əsərləri əsasında təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: nəsr, müharibə mövzusu, magik realizm, Azərbaycan nəsr, roman

**CONTEMPORARY AZERBAIJANI PROSE: TRENDS AND PROSPECTS OF
DEVELOPMENT (Based On Novels Of The 2000s)**

Abstract

Contemporary Azerbaijani literature is represented by works of writers from different generations. The beginning of each new century is accompanied by intensive literary searches. A

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü, hltlala@mail.ru. 0000-0001-9448-1519

vivid example of this is literary groups and various creative directions that emerged in the early 20th century. Such a situation is typical for the beginning of the 21st century as well. Each past

decade is remembered for new searches and new authors. In the literature of the period of Azerbaijan's independence, four literary generations can be distinguished: the 60s (Anar, Elchin, etc.), the 70s-80s (Kamal Abdulla, Zahid Saritorpag, Alabbas, etc.), the 90s (Hamid Herischi, Ilgar Fahmi, Parviz, etc.), and the literary generation of the 2000s. Writers who have entered literature in recent years - Sharif Agayar, Gan Turaly, Vusal Nuru, etc. - have already formed as a new literary generation. The article analyzes novels published in Azerbaijani literature in the 1990s-2000s, explores the peculiarities of postmodernist literature, discusses genre and stylistic features of prose, and traces the trends in the development of contemporary Azerbaijani literature. These theses were analyzed based on the works of writers such as Gan Turaly, Agayar Sharif, Ilgar Fahmi, and Vusal Nuru.

Keywords: prose, theme of war, magical realism, Azerbaijani prose, novel

Giriş

Kökləri qədim zamanlara dayanan Azərbaycan ədəbiyyatında ilk nasir olaraq Xaqani Şirvani göstərilir. Füzulinin ana dilində yazdığı “Şikayətnamə” və başqa əsərləri də nəsr nümunələrinə *aid edilir*. Sonrakı mərhələlərdə A.Bakıxanov realist hekayənin banisi olaraq qeyd olunur. Bu sırada İsmayıl bəy Qutqaşının “Rəşid bəy və Səadət xanım” hekayəsini də qeyd etmək yerinə düşər. “Qeyd olunan bu müəlliflərdən sonra M.F.Axundov ədəbiyyatımıza istər mövzu, istərsə də dil baxımından yeni bir əsər gətirmiş oldu. Bu, 1857-ci ildə qələmə alınan, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk povest kimi qiymətləndirilən “Aldanmış kəvakib” povestidir...” (Vahabova, 2014: 6-7). XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində (1894–1904) “Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı başlayarkən qədim və zəngin Azərbaycan ədəbiyyatında bədii nəsr inkişaf etməmiş bir sahə idi... Xalq Mirzə Cəlilin hekayələri ilə bu janrı öz milli ədəbiyyatının faktı olaraq qəbul etdi” (Vahabova, 2014: 6-7). Ölkə ərazisində sovet dövrü qurulandan sonra, bütün sovet ölkələrində olduğu kimi Azərbaycan ədəbiyyatında da “sosialist realizmi” əsas cərəyan olaraq qəbul olundu və ədəbiyyat ciddi nəzarət və yönləndirmə şəraitində inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu.

«Milli nəsrin sosializm realizmi konteksti dörd mərhələdə ehtiva olunur: 1920-30- cu illərin ilkin stixik mərhələsindən sonra 1930-1950-ci illərin qəti normativlər dövrü və yeni tarixi şəraitdə -1950- ci illərdən "potensial imkanlar dövrü" gəlir ki, bu mərhələdə metod son sənət imkanlarını da tükədir” (Əlişanoğlu 2006: 293). Milli nəsrin “1960-cı illər - 1970-ci illərin əvvəllərində qazandığı yeni səviyyədən söhbət açan tədqiqatçı milli ədəbi prosesdə "yeni nəsr" adını almış bu hadisəni hərtərəfli araşdıraraq, fəlsəfəsi və poetikasını aşkarlamışdır. "Yeni nəsr" Azərbaycan ədəbiyyatında proses səciyyəli yeni tipoloji hadisədir. Onu yetirən bilavasitə dünya ədəbi-mədəni kontekstində baş verən proseslərdir” (Əlişanoğlu 2006: 294). Bu proses XX əsrin 80- cı illərinin sonlarına qədər davam etdi. 90- cı illərdə isə ədəbi ictimai həyatımızda olduğu kimi, ədəbiyyatımızda da tam yeni səhifə açıldı, müasir ədəbiyyatşünalıqda yeni dövr “Müstəqillik dövrü çoxmetodlu Azərbaycan ədəbiyyatı (1991-ci ildən)” (Müstəqillik dövrü, 2016: 114) olaraq xarakterizə edilir.

XX əsrin 90-cı illəri Azərbaycan ədəbiyyatında roman janrının tənəzzül dövrü olaraq xarakterizə olunur. Həmin illərin əsərlərinə nəzər salsaq sovet hakimiyyəti dövründə uzun müddət qadağa altında olan qərb ədəbiyyatı ilə ilk tanışlıqdan təsirlənən müəlliflərin bu təsirə qarılıqları, bu səbəbdən bir çox əsərlərdə Kafkanın təsirinin açıq –aydın sezildiği görünür (Afaq Məsudun romanları (Cəfərov 2016: 47, 140; Əlişanoğlu 2013:59), Pərvizin “Ölengi” əsəri, Natiq Rəsulzadə (Axundova 2011: 202; Rəsulzadə 2013) yaradıcılığında absurd əsərlər və başqa əsərlərdə F.Kafkanın təsiri). Həmin dövrdən bəhs edən araşdırmaçılar bu məqama yetərinə toxunmuşlar.

Yazıcıların bu təsiri dəf edərək, öz yaradıcılıq stixiyasını müəyyənləşdirə bilməsi xeyli zaman tələb etdi. Əgər 1990-cı illərdə nəsrə Azərbaycan dilinə yenidən tərcümə olunmuş Frans Kafkanın təsiri güclü idisə, 2000-cı illərdən başlayaraq postmodern poetika və Umberto Ekonun “Qızılgülün adı” romanının təsiri hakim mövqə qazandı, Azərbaycan nəsrində postmodern roman mərhələsi yarandı (Əlişanoğlu 2011:81). Məhz bu dövrdə, 2000-ci illərdə, roman ən çox müraciət olunan janrlardan birinə çevrildi.

Azərbaycan ədəbiyyatının “dönüş nöqtəsi” olaraq qiymətləndirilən (Talibzadə 2010: 20) Kamal Abdullanın “Yarımqıç əlyazma” romanından sonra “yeni roman” nəzəriyyələrindən, postmodern poetikadan təsirlənmə daha çox gənc yazıcıların yaradıcılığında yer aldı. Bununla belə, gənc yazarlar ilkin olaraq postmodernizmin formal xüsusiyyətlərindən bəhrələnilirdilərsə, bu fəlsəfinin mahiyyətinə təcridən yiyələndilər. Həmid Herişçinin “Nekroloq” (2001), Pərvizin “Ölənği” (2001), İ.Fəhminin “Koroğlu” dastanının motivləri əsasında qələmə aldığı “Çənlibel tülküsi” layihəsinə aid olan üç romanı- “İlk sui-qəsd” (2005), “Qarğa yuvası” (2006), “Kölgədə əqrəb” (2007), “Bakı tarixindən kollaj” (2007), Elxan Qaraqan “A” (2008), Aqşın Yeniseyin “Göləqarğısancan” (2009), Kəramət Böyükçölün “Çöl” (2010), Nərmən Kamalın “Aç mənəm” (2010), Ağayar Şərifin “Haramı” (2011), Sevinc Pərvanə “Şəhər” (2010), və s. əsərlər məhz bu qəbildən romanlar olaraq qiymətləndirilir (Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı 2016 : 239).

Lakin gənclərin axtarıları yalnız postmodern estetikə ətrafında cəmləşmiş, geniş arsenalı əhatə edir. Müşahidələrimizi konkretləşdirmək üçün “yeni nəsil” yazıcılarımızın yaradıcılığına nəzər salmaq yerinə düşər.

Şərif Ağayarın romanları

Şərif Ağayar yeni nəsrin - “2000- cilər” ədəbi nəslinin maraqlı müəlliflərindən biridir. Əsasən, nəsr sahəsində yazıb yaradan müəllif son illər bir neçə roman qələmə almışdır.

Bir çox müəlliflərdən fərqli olaraq, Şərif Ağayar əsərlərində əsasən qeyri-adi effektiv obrazlar və hadisələrdən deyil, yurd-yuvasından didərgin düşən insanların gündəlik qayğılarından, hiss və düşüncələrindən, qarşılaşdıqları çətinliklərdən bəhs edir. Yaradıcılığına nəzər saldıqda, yazıcının bəlli mövzunu- yurd yuvasından köçkün düşən insanların taleyini, canlandırmaqda israrlı olduğu görünür.

Müharibə, didərginlik mövzusunda müasir ədəbiyyatda bir çox müəlliflər müraciət etsələr də, gənclərin yaradıcılığında bu mövzu fərqli anlam kəsb edir. Yaxşı bələd olduğu mövzunu zahiri ştrixlərlə deyil, hadisələrin mahiyyətinə vararaq müəyyən sosial qrupun həyat tərzini olaraq canlandıran müəlliflər, insanların yaşadıkları ağrını mümkün qədər dəqiqliklə ifadə etməyə çalışırlar. Bu əsərlərdə müharibənin özü yox, əks- sədası yer alır. Son illər müharibə mövzusu, əsasən, kiçik yaşlarından bu mühiti anbaan müşahidə edən yazıcılar tərəfindən yazılır. Bu səbəbdən də, əsərlərdə yaşananların dərki müharibə təsvirlərini, döyüş səhnələrini üstələyir. Bu rəqurs müharibənin insanlara vurduğu mənəvi psixoloji yaraların, mürəkkəb və ağrılı vəziyyətin mümkün qədər dəqiq və sinxron şəkildə çatdırmaq istəyi ilə bağlıdır.

Bir çox müasir nasirlərimizin yaradıcılığında olduğu kimi, Şərif Ağayarın romanlarında da yeni nəsr texnikasına bələdlik və bu vasitələrdən mümkün qədər bəhrələnmə istəyi güclüdür. Eyni zamanda, xalq təfəkkürünə, psixologiyasına bələdliyi, sözün arxetipik qatları ilə işləyə bilmək bacarığı yazıcı kimi onun müsbət tərəfidir. Yaradıcılığında müxtəlif təsvir üsullarına əl atan müəllif, fərqli yaradıcılıq metodlarından istifadə edir- postmodern (“Haramı”) (2011), magik realizm (Ağ göl) (2018), lirik-realist təsvirdə yer alan dekonstruksiya cəhdi- cəhənnəmi xatırladan Gülüstən (“Gülüstən”, 2015). Daimi axtarış və sintez yazıcının əsas yaradıcılıq kredosudur. Hər növbəti əsərində yazıcı daha fərqli və yeni bir təsvir formaları axtarışındadır.

Bütün bunlar Ağayar Şərifin yaradıcılığının əsas mövzunu daha dolğun ifadə edəcək bədii forma axtarışında olan müəllif olaraq xarakterizə etməyə imkan verir.

“Kərpickəsən kişinin dastanı” əsəri ilə özünü istedadlı müəllif kimi tanıdan Ağayar Şərif özünü böyük formada sınağa cəhd edərək “Haramı” romanını (2011) qələmə almışdır. Üç mətndən ibarət əsər (əsas hadisələri əks etdirən mətn, 7 günlük gündəlik və publisistik üslubda 12 əhvalat) ölüm hadisəsi ilə başlanır və əsərdə sona qədər qatilin kimliyi müəyyənləşmir. Haramıda, cəmiyyətin qanunlarının işləmədiyi bir məkanda öz qanunları ilə yaşayan Səməndər əlindəki comağın gücünə ətrafı da öz qanunları ilə hesablaşmağa vadar edir, müasir dünyamıza çomağı, beşaçılan tufəngi ilə daxil olur.

Əsərin “Günəş gəzib yorulanda” adlı hissəsində tamam başqa bir Səməndərin canlandırıldığı parçalar qəhrəmanlıq təsvirlərindən daha təsirlidir. “...onun bütün qaba görünüşü, tünd xasiyyəti, güzgilərində və təbii ki, daha çox könül dünyasında bəslədiyi o incəliyi, o duyğusallığı qorumaq üçündür. Məhz o incəlik, o duyğusallıq nə qədər coxdursa, Səməndərin zahiri kobudluğu və xasiyyətinin tündlüyü o qədər artıqdır. ...Bütün bunların Səməndərə kifayət qədər əziyyət verdiyini indicə, bu dəqiqə, onun mirvari kimi sinəsinə səpələnən göz yaşlarına baxandan sonra başa düşdüm” (Şərif 2011: 44).

“Səməndər darıxır” başlıklı hissədə bu mətləblər bir daha vurğulanır. Yenidən onun tənhalığı, dünyaya vaxtından gec gəldiyi, bu səbədən də özünə bab insan tapa bilmədiyi qeyd olunur. “Onun gözündə, ətrafındakı kiçik və zəif insanlar oyuncaq kimi görünürdülər. Oyuncaqların hiyləgərliyini görəndə şir kimi qızırsırdı”. “Səməndərin üstündən kotan kimi keçib gedən və getdikcə daha çox çirkinliklərə, əclafliqlara bulaşan zaman ona əzab verirdi” (Şərif 2011 : 45).

O, “... zamanla uyuşa bilmirdi. Zamanla uyuşmazlıq isə böyük komediyalar və ya dəhşətli faciələr yaradır. Səməndər faciələrlə yaşayan biri idi” (Şərif 2011 : 46).

Səməndərin faciəsi müasir dünyamızda mərdlik, kişilik kimi dəyərlərin iflası ilə şərtlənir. “O, əlacsiz idi. Bu əlacsizlik Səməndərin miskinliyindən, fağırılığından deyil, qüdrətindən, yenilməzliyindən doğmuşdu. Səməndər o ürəyi, o vüqarı iyirmi birinci əsrə adlada bilmişdi və ömrü boyu qoruyub-saxlamağa məhkum idi” (Şərif 2011 : 58).

Bununla belə, bu roman da eksperimental səciyyədən (üç mətndən istifadə, qəhrəmana ikibaşlı münasibət, ən mühüm hadisələrin sona qədər şübhə içində buraxılması, mətbuatda gedən məqalə və araşdırmaların eynən, “redaktəsiz” əsərə daxil edilməsi, qaçaq, oğru və çoban obrazlarına fərqli yanaşma və s.) qurtula bilmir. Müəllif maraqlı bir ideyanı yeni roman nəzəriyyələrinə güzəştə getməkdən çəkinmir.

Ağayar Şərifin “Arzulardan sonrakı şəhər” (2017), “Gülüstən” (2017) romanlarında doğma el -obasından didərgin düşən - ilk sevgisinə qovuşa bilməyən, sosial ədalətsizliklər mənəgənəsinə sıxılan gənclərin taleyi əks olunur. “Gülüstən” əsərində sosial tematika, publisistik təsviri aktuallaşdırırsa, “Arzulardan sonrakı şəhər” (2017) romanında yazıçı bu yanaşmadan uzaqlaşır. Lirik-realist təsvir vasitəsilə gəncin tənhalığı, “müharibədən gələn” səslərin darmadağın etdiyi yaşamın ağırlığı əks olunur. Müharibənin xaraba qoyduğu doğma məkənin simvolu olan çəhrayı rəngli at başının rəsmi, diqqəti ən əsas məsələyə- əldən gedən torpaq mövzusunə yönləndirir. “Mətn içində mətn” strukturundan istifadə müxtəlif dövrlərdə, məkənlərdə yaşamasından asılı olmayaraq eyni hissləri yaşayan insanlar arasında bağların yaranmasına xidmət edir.

Romanın konfliktli xəyal dünyası və gerçəklik arasındakı uçurumun təsviri üzərində qurulur. Uşaq hər vəchlə arzularına əks olan, qəddar və amansız gerçəklikdən qurtulmağa çalışaraq xəyallarına sığır. Həsənin yuxuları, özündən fərqli temperamentli insan olaraq

Güncel Azərbaycan Romanı: Gelişme Eğilimleri ve Perspektifler (2000'li Yılların Romanları Temel Alınarak)

“mənim içimdə üç fərqli insan var...” (Şərif 2017 : 7) deyə bəhs etməsi, ruhlar aləmi ilə bağlılığı personajın mürəkkəb psixoloji dünyasını dəqiqliyi ilə ifadə etməyə vasitə olaraq təsvirin dolğunlaşmasına xidmət edir.

Hadisələr- Həsən doğulmadan öncə yaşanan konflikt, uşaqlığı-məktəb illərinin təsviri, peşə məktəbinə qəbul olunması- gənclik illəri onun özü tərəfindən nəql edilir. Subyektiv təhkiyə, hadisələrin personajın özü tərəfindən nəql edilməsi, həmçinin, təsvirin psixoloji məqamlara köklənməsinə səbəb olur.

Evində məskunlaşdıqları Sərdar müəllimin otağının “mağaraya, div deşiyin”ə bənzədilməsi (nənəsi qətiyyətlə ona həmin otağa girməyi qadağan edir, nağıllarda olduğu kimi məhz qadağalı 40-cı otaqda sirr saxlanılır), nəvənin əzizləyərək “sevimli ifritə”, “Miss 154” adlandırdığı nənəsinin küpəgirən qarına bənzədilməsi, nağıl konstruksiyasından istifadə: “Nənəm sevindiyyindən dingildəməyində olsun, gör mənim ağıma nə gəldi...” oxucunu fərqli məcraya yönəltmə də, nağıl qəhrəmanlarından fərqli olaraq həm Həsən, həm də nənəsi mürəkkəb psixoloji yük daşıyırlar.

Romanda müharibə sxematik şəkildə - mənfur düşmən və müsbət qəhrəman qarşıdurması prizmasından əks olunmur, daha çox ekzistensial, ümumbəşəri mövzularla paralel şəkildə işlənir. Həsənin “yetimçiliyi” müharibə ilə başlamır. Müharibə onu doğma yurdundan didərgin salsa da, öncə nənə və babaları arasında yaşanan konflikt, anası ilə atasının ayrılmasına, ailələrinin dağılmasına səbəb olur. Ailə daxili konflikt, hərəkəsin bir-birinə düşmən kəsilməsi ilə qohumlar arasında nifaq yaranır. Qohumların bir çoxu zamanla həyatdan köçsə də ədavətin doğurduğu ağrı bitmir. Köçkünlük isə bu ailədaxili faciəni, nənə və nəvənin həyatını daha da ağırlaşdırır. Qürbətdə qalan qəbirlər kəndən şəhərə, düzənlikdən səhraya köçün yaratdığı nisgilin simvolu olaraq xatırlanır.

Ədəbiyyatın əsas cərəyanlarından olan realizmin XIX əsrdən başlayaraq əsasən iki qolu- F.Dostoyevski, L.Tolstoy, İ.Turgenyev və başqa müəlliflərin yaradıcılığında yer alan psixoloji realizm və Nikolay Qoqolun yaradıcılığında yer alan mistik (magik) qolu formalaşmışdır (Qukovski 1989). Müasir nəsrə nəzər saldıqda, ikinci xəttin hakim mövqə tutmaqda olduğu, postmodern yanaşmanın getdikcə realizmin modifikasiyaları ilə əvəzləndiyi görünür. Şərif Ağayarın “Ağ göl” romanını Ə.Haqverdiyev, M.Süleymanlı, Y.Səmədöglü yaradıcılığında yer alan mistik realist əsərlərə aid etmək olar.

“Ağ göl” romanında hadisələr real və eyni zamanda sirli bir məkanda -Pircahan qəsəbəsində baş verir. “Gözdən uzaq, öz halında, öz havasında Pircahan qəsəbəsi.... Bol-bərəkətli Ağ göl, sadə balıqçı ailələri, yaşamlı paralel mamırlı daşların əfsanəsi, qoşa iydələrin qoruyucu gücü.... Övliyələrin qoruması altında dünyadan ayrılmış məskən”. Realist və mifoloji təsvirin paralel şəkildə yer aldığı əsərdə baş verənlər göldə batan Pirməmmədin ruhu tərəfindən nəql edilir: “Ağ göl Pirməmmədi udub, bədənini gizlədib, ruhunu hadisələrinin içinə yollayıb və o, pircahanlıların açma bilmədiyi siri astaca pıçıldayır” (Şərif 2018 :12).

Əsərdə ilk olaraq böyük zaman - Ağ babanın göl ətrafında məskunlaşması təsvir olunur. Mamırlı yazıda həmin zamanın, yaranma, ölüm və dirçəliş olaraq daha yığcam formada təkrarlanacağına qeyd olunduğuna inanan, “qızıl dövr”ünü başa vuraraq, kosmosdan xaosa doğru yuvarlandıqlarını dərk edən qəsəbə sakinləri nicat gözləntisindədirlər.

Romanda insanla təbiətin harmoniyasını ifadə edən, övliyələrdən miras qalan mifoloji obrazlar mühüm yer tutur: Ağ göl, böyük və kiçik iydə ağacları, ehsan bulağı, gölün üstünə çökən duman, “sevgi saçan” qaratikan kolları. Camal atanın içindeki “tor hörmək və çəpər çəkmək yangısı” xüsusi anlam kəsb edir: “səadət deyilən nədirsə, ondan qaratikan çiçəklərinin qoxusu gəlirdi. İnsanlar da arılar kimi cumurdular onun üstünə, içinə. Tapan da olurdu, tapmayan da”.

Camal atanın hörümçəyə bənzərliyi vasitəsilə onun yer əhli olmadığını vurğulanır: “O üzün və qıllı əllərini təkbirə açan vaxt əyri ayaqları və balaca bədəniylə hörümçəyə o qədər oxşadı ki, deyirdin, bu saat gözəgörünməz torundan yapışıb sürətlə göyün ənginliklərinə dırmanacaq” (Şərif A., 2018, 82).

Əsərdə yer alan qurban vermə, hörümçək, arı, Ata və oğlun ruhu, İsmayıl haqqında rəvayət, yaşlı vaxtında verilən övlad (İshaq peyğəmbər), xilaskar (on ikinci imam Mehdi sahib əz-zaman) motivləri mifoloji konteksti aktuallaşdırır. Kənd camaatı Pirməmmədin “cümlə insanlığın xilas” üçün Yaradan tərəfindən qurban olaraq qəbul edildiyinə inanaraq nicat gözləntisində olsa da, onun ölümü qəsəbənin sonunun başlanğıcı olur. Miflərdə olduğu kimi roman böyük fəlakətlə tamamlanır.

Zənnimizcə, əsərdəki mifoloji- mistik qatın zənginləşməsi, xalq yaradıcılığından daha geniş istifadə, mövzunun dolğun təsvirinə imkan verər, roman strukturunun zənginləşməsinə xidmət edərdir.

Ağayar Şərif son “Komandir” (2020) romanı aprel şəhidi, polkovnik-leytenant Raqif Orucova həsr edilib. Mövzu seçimi, təsvir rakursu uğurlu olsa da (hadisələrin dünən “yaxın” və bu gün “uzaq” müstəvidən təsviri, personajlar tərəfindən nəql edilməsi), fakt və bədii təsvir mütənasibliyinin qorunmaması, personajların təsvirində müşahidə olunan natamamlıq gözdən qaçmır. Müəllif bədii əsər yazmaq istəsə də, bəzən faktların “çılpəqlığı” bədii şərhəndirməni üstələyir. Müahribə mövzusunda yaranan bir çox əsərlərdə nəzər çarpan bu xüsusiyyətin, zamanla aradan qalxacağı arzu ediləndir. Çünki cəmiyyətin həyatında yaşanan bütün katalizmlər ilk olaraq publisitika, poeziya daha cevik reaksiya verir, nəsr əsərlərinin yaranması daha uzun zaman tələb edir. Çağdaş nəsrimizdə Mustaf Cəmənli (“Fred Asif”, “Mübariz”), Yunus Oğuz (“Ovçu”) və başqa müəlliflər qəhrəmanlarımızın obrazlarını yaratmışlar. M.Cəmənlinin “Fred Asif” romanı bədii-sənədli bioqrafiya kimi qələmə alınıbsa, digər müəlliflər bədii əsərlər yaratmışlar. Zənnimizcə, müəlliflər mövzunu janr baxımından necə görmək istədiklərini müəyyənləşdirməkdə (bədii-sənədli və ya bədii əsər) çətinlik çəkirlər. Lakin bu xəttin ədəbiyyatımızda aparıcı mövzuya çevrilməsi arzuolunandır. Çünki 20 yanvar hadisələrindən bu günə qədər davam edən müstəqillik, torpaqlarımızın azadlığı uğrunda çanlarından keçən yüzlərlə qəhrəmanlarımızın obrazlarının nəsrimizdə əks olunması, tarixi yaddaşımızla birgə bədii yaddaşımızda da həkk olunması zəruridir.

Fərqli yaradıcılıq metodlarına müraciəti - postmodern (“Haramı”, 2011), magik realizm (“Ağ göl”, 2018), lirik-realist təsvirdə dekonstruksiya cəhdi- cəhənnəmi xatırladan Gülüstan (“Gülüstan”, 2015), “Arzulardan sonrakı şəhər” (2017) romanı, yazıçını, daim axtarışda olan müəllif olaraq xarakterizə edir. Hər növbəti əsərində fərqli, yeni təsvir formalarına müraciət edən Ağayar Şərif müasir nəsrimizin inkişaf meyllərini müəyyən edən, “yeni ədəbiyyat” yaradan nasirlərimizdəndir.

Klassik yanaşmadan postmodernə doğru -İlqar Fəhmi

Şair, yazıçı, ssenarist, kinodramaturq, tərcüməçi İlqar Fəhmi 90-cı illər ədəbi gəncliyinin nümayəndələrindən biridir. Ədəbiyyata yenilikçi axtarışların intensivləşdiyi, klassik ədəbiyyata nihilist münasibətin hökm sürdüyü bir dövrdə gəlməsinə baxmayaraq, ilk bədii təcrübələrini qəzəl janrında qələmə almışdır.

Yaradıcılığa poeziya ilə başlasa da, dünya ədəbiyyatından təbdillər layihəsi çərçivəsində yazdığı hekayələr, postmodernist üslubda yaratdığı tarixi əsərləri İlqar Fəhmini ədəbi mühitdə həm də istedadlı nasir kimi tanıtmışdır.

Müəllifin yaradıcılığını şərti olaraq estetik-modernist və postmodernist əsərlər olaraq qruplaşdırmaq olar. İlk bölgüyə aid olan əsərlərdə bir-birini sevən iki insan arasında yaşanan

mürəkkəb münasibətlər yer alır. Onları həyata bağlayan əsas qüvvə - sənətdir. Müəllifin monotəməşaları yazıcının bir çox əsərlərində hadisələr tamaşa salonunda, teatrda baş verir, səhnə ilə bağlı terminlərdən çox istifadə edilir) xatırladan əksər əsərlərində hadisələr gözəl olduğu qədər çılğın, əxlaqi normalar çərçivəsinə sığmayan qadın obrazları ətrafında cərəyan edir (“Karmen”, “Aktrisa”, “Akvalanq”, “Akvarium” və s.). Lakin qarşı tərəf özünü incidən, əzab verən qadından qurtulmağa can atmır, ovsunlanmış kimi onsuz həyatını təsəvvür etməyərək bu yaşama davam edir.

İlqar Fəhmi “Aktrisa” (2017), “Akvarium” (2017), “Akvalanq” (2018); “Çənlibel tülküsi” trilogiyasına aid olan -“İlk-sui qəsd”(2005), “Qarğa yuvası” (2006), “Kölgədə əqrəb” (2007); həmçinin “Bakı tarixindən kollaj” (roman-mozaika) (2007) romanlarının müəllifidir.

Qəhrəmanları yaradıcı insanlar olan, psixoloji-trilogiya təşkil edən “Aktrisa”, “Akvarium”, “Akvalanq” əsərlərində hadisələr yaradıcılıq vasitəsilə həyatlarındakı boşluğu tamamlamağa çalışan, yaratdıqları dünyaya qapılmış yaradıcı insanlar ətrafında cəmləşir. Digər obrazlar isə onların “oyunu” ətrafında dekorasiya rolunu oynayırlar. “Əsər içində əsər” strukturundan istifadə olunan romanlarda hadisələr ikili müstəvidə cərəyan edir: real həyatda və obrazın müəllifi olduğu əsərdə. Bu iki aləm arasında kəskin sərhəd deyil, güclü əlaqə mövcuddur. Belə ki, əgər real həyatda hadisələrin üst qatı təsvir edilirsə, baş verənlərin mahiyyəti alt qatda, “əsərlər”də açılır. Hər üç romanda ilk baxışda çox sadə mövzu yer alır: maddi rifahını düşünüb varlı, yaşlı bir insanla ailə qurmuş cavan bir aktrisa, özünə qarşı diqqətsizlikdən sıxılan cavan qadın və həyatdan usanmış yazıçı. Lakin hər üç romanda bu ilk baxışda sadə görünən hadisələrin qeyri-adi müstəvidə inkişafı yer almışdır.

Bu əsərlərin hər birində müəllif, insanın psixoloji dünyasına varmağı bacarır. Müasir ədəbiyyatımızda bir çox müəlliflərin “böyük” mövzulara müraciət edib uğur qazana bilməmələrinə səbəb insanın daxili təlatümlərini göstərməkdə çətinlik çəkmələridir. İlqar Fəhminin yaradıcılığında 90-cılar nəslinə xas mənəvi böhran, idealsızlıq, xəyalları puç olmuş bir nəslin qəlb təlatümləri dəqiqliklə təsvir olunub.

İlqar Fəhminin yaradıcılığında müşahidə olunan ikinci xətt tarixə dekonstruktiv yanaşma, postmodern üslubdur. “Koroğlu” dastanının motivləri əsasında yazılan “Çənlibel tülküsi” layihəsinə aid olan üç roman ədəbiyyatımızda ilk dekonstruktiv əsərlərdəndir. Xalq dastanına fərqli yanaşmanın yer aldığı romanlarda dastan qəhrəmanları əks amplitudada təqdim olunsa da, şərqin mühafizəkar ruhu qorunmuş, dekonstruksiya fərqli şəkildə təzahür etmişdir.

“İlk sui-qəsd” əsəri Koroğluya qarşı təşkil edilən qəsdin günahkarlarının axtarışı üzərində qurulub. Ədibin janrını “yarımtarixi roman” olaraq müəyyənləşdirdiyi “Qarğa yuvası” (Çənlibel tülküsi - 2-ci kitab) əsərində də hadisələr detektiv süjet xətti üzrə inkişaf edir. Baş verən cinayətlərin araşdırılması Həməzəyə həvalə edilir. Hər iki romanda xalq qəhrəmanlarının məlum obrazları fərqli şəkildə canlandırılır.

“Qarğa yuvası” romanında Koroğlunun quldur Qara Mahmud qarşısında acizliyi göstərilir, onun ünvanına söylənilən ittihamlar nəticəsində qəhrəmanlığı şübhə altına alınır. “Hər yerindən duran əbləh xalqın, camaatın adını əlində pərçəm kimi tutub öz işini görür. Sən də elə. Sən bu xalqı o səbəbdən belə qoruyursan ki, sənin hüsurunda baş əyənlərin sayı azalmasın... . Elə bizim tək qaçaq-qulduru tutmağa cəhd eləməyin də camaatın qeydinə qalmağın deyil, sən ancaq xalqın gözündən düşməkdən, özünü hörmətdən –qiymətdən salmaqdan qorxursan” (Fəhmi İ., 2018, s.23). Lakin buna baxmayaraq Koroğlu mənfi qəhrəmana çevrilmir. Qəhrəmanı “insaniləşdirməyə” çalışan müəllif, Koroğluya xas müsbət keyfiyyətləri tam şəkildə inkar etmir, min illərlə xalqın yaddaşında canlının xalq qəhrəmanının obrazının tam deformasiyasından çəkinir, arxetiplərin dağılmasını qarşısına məqsəd kimi qoymur. Koroğlu mifik xüsusiyyətlərini itirsə belə, insani xüsusiyyətlərini itirmir- qadınlara qarşı münasibəti, insanpərvərliyi- kimi

müsbət xüsusiyyətləri saxlanılır. Xalq dastanının dekonstruksiyası üzərində qurulan əsər postmodern təcrübə olaraq maraq doğurur.

Yaradıcılığına xas Şərq kontekstini vurğulayan müəllif, müsahibələrində “müasir Qərb nəsr formalarını götürüb, içini bizim Şərq təfəkkürü” (Fəhmi 2007) ilə işlədiyini qeyd etmişdir.

“Çənlibel tülkü” layihəsinin üçüncü kitabı olan “Kölgəboğanlar” romanında əvvəlki iki əsərə xas ironik yanaşma, dekonstruksiya şərq poetikası ilə əvəzlənir. Roman ayrı-ayrı hekayətlərə bölünür: Əbülfəz ağanın hekayəti (məyyəyən məhzəbə yetişib Allahın salamına etinasızlıq göstərən insanın əhvalatı), bütöv bir şəhəri qan gölünə qərq etmiş Şərq hakiminin qəddarlığı, qırmız rəngin doğurduğu dəhşət və Şeyx Əhmədlə tərsa qızının hekayəti. Şərq nağılları üslubunda nəql edilən hekayətlərdə klassik şeir nümunələri, sufizmdən gəlmə motivlər yer alır, şeyxi məhv edən ehtiras odu, “cismın istəklərinə” ram olan insanın faciəsi canlanır.

Son illərdə qələmə alınmış “*Bakı tarixindən kollaj*” mozaik romanının üslubunu məyyəyənləşdirməyə çalışan müəllif yazır: “mənım yazdığım ... real Bakının tarixi deyil, mənım öz içimdə yaratdığım, yalnız mənə məxsus olan Bakının estetikləşdirilmiş tarixidir, ... Belə demək olarsa... mən öz şəhərimı realist üslubda yox, sırf bədii-estetik üslubda yazmışam” (Fəhmi 2007).

Bir qədər ironik üslubda yazılmış əsərdə dünənki və bugünkü Bakı qarşılaşdırılır. Müəllifi qloballaşan dünyanın bir parçası olan, daim sökülən və yeniləşən şəhərimizin tədricən “ağappaq, hamar bir kəfənə çevriləcək...” tarixi, özünə xas xüsusiyyətlərini tədricən itirməsi narahat edir. Gerçəklə təxəyyülün sintezinin Bakının tarixi haqqında məlum faktların “şanlı” örtüyündən ayrılaraq, bir növ müəllifin düşüncəsinə uyğun şəkildə təqdim edildiyi əsərdə, tarixi abidələr, insanlar haqqında gerçək məlumatlar (Bakı sözünün etimologiyası, bakılıların mənşəyi, H.Z. Tağıyev, C.Cabbarlı və b. obrazlar) şərh edilir, bədii və publisistik təsvirin növbələşməsi yer alır.

Fərqli üslub, təsvir xüsusiyyətləri ilə seçilən əsər müəllifin modernist və postmodernist axtarışlarının sintezini ehtiva edən eksperimental əsər olaraq maraq doğurur (Həsənova 2019).

Vüsal Nuru yaradıcılığında janr axtarışları

Azərbaycan nəsrində qotik janr xüsusiyyətləri nə klassik, nə də müasir nəsrdə geniş yayılmış bir hadisə deyil. Bu baxımdan Vüsal Nurunun “999”, “Prezidentin qızı” romanları maraq doğurur.

Janrı qotik ədəbiyyat, mistik triller kimi məyyəyən edilən “Prezidentin qızı” romanı, sirli, müəmmalı bir əhvalat əsasında qurulub. Mürəkkəb, şaxələnən süjetə malik əsərdə, müəllif müxtəlif xətləri birləşdirir, bir əhvalat əsasında yönləndirir və inkişaf etdirərək, tədricən çözülmə müəmmaların sonda məntiqi yekununa nail ola bilir. Məkanlar, keçidlər sanki bir-birindən doğur, vahid süjet xətti ətrafında birləşir. Dənizdə atılmış estakadada baş verən hadisələr dörd dostun həyatını dəyişərək əsl kabusə çevrir. Romanın süjeti tsiklik xarakter daşıyır: iki reallığın mövcudluğu, mistik dünya ilə konflikt və yenidən reallığa qayıdış baş verir. Konflikt “lənətlənmiş” məkanda, irrealığın müasir həyata müdaxiləsi, qarabasmalar, yuxu motivləri sayəsində gerçəkləşir. Keçmişlə bu gün arasında əlaqə yaradacaq şəkillər təqdim edilir. “Prezidentin qızı” romanında gənclərin zorakılığı əsərin əsas konfliktini təşkil edir. Romanda müasir dünyanın bir çox problemlərinə ötəri, publisistik tonda toxunulur.

“Dorantağ” romanında zamanla eksperimentlər, alternativ tarix konsepsiyası, Əshabı-kəfin tarixini fərqli rakursdan göstərməyə cəhd edən müəllif keşmiş ideallaşdırmır, tarixi fərqli, bir qədər ironik şəkildə təsvir edir. İnsanların mağaraya tapınmasına, mövhumata qarşı olan gənc yazar Əshabi-Kəf haqqında roman yazaraq insanları bu yanaşmadan çəkəndirməyə çalışır. Zaman tunelini tapmaq arzusunda olan qəhrəman tunelə daxil olmaqla, əsrləri adlayıb qədim əcdadlarının zamanına dönə bilir. Mürəkkəb və ziddiyyətli, əsrlərin sirtinə bürünmüş bir epoxanın təsviri özü sehr, çoxplanlılıq tələb etsə də, əsərin ideyasının Şərq fəlsəfəsinə əsaslanması daha dolğun ifadə

istəyir. Mövhumatın inkarı fəlsəfi əsaslandırmanı tələb etsə də, müəllif mövzunu fəlsəfi aspektə həll etməyə çalışmır, ideyanın təqdimatı ilə kifayətlənir.

Təhlillərdən gənc yazarı Vüsal Nuru fərqli üslublara üz tutan, müxtəlif janrlarda yazmağa üstünlük verən müəlliflərdən olduğu bəlli olur. Qotik (“Prezidentin qızı”, “999”), tarixi-mistik (“Dorantağ”), realist (“Qaraqaşlı”) əsərlərin müəllifinin yeni romanı olan “İlgımda çimən atlar” (2022) antiutopiya janrında qələmə alınıb. Azərbaycan nəsrində geniş yayılmayan, az müraciət olunan janrlardan olan bu ədəbiyyat nümunəsi olaraq Xalq yazıçısı Anarın “Ağ qoç, qara qoç” və Sənan İsmayılovun son illərdə qələmə aldığı “Rədd edilmişlər”, («Отторжение»), «Üçüncü dairə» «Третий круг») əsərlərini qeyd etmək olar.

“İlgımda çimən atlar” romanında yaddaşın unudurulması ilə robota (super insana) çevrilən yeni nəslin formalaşması, müəyyən ideyanın əsarətində olan cəmiyyətin faciəsi əks olunur.

Antiutopik əsərlərdə olduğu kimi hadisələr qapalı məkanda baş verir. Janrın tələblərinə uyğun olaraq personajları- sistemin qurbanları, sistemə qarşı etirazını bildiren üsyankar və tiran (dövlətin rəhbərləri) olaraq təsnif etmək olar. Ölkənin tanınmış həkimlərini “qapalı şəhər olan” Miroqrada toplayırlar. Onlar buraya yeni insan yaratmaq, eksperimentlər üzərində çalışmaq üçün gətiriliblər. Yaxşı həyat, iş şəraiti haqqında vədlərə inanıb bura gələn insanlar aldadılıqlarını bu əraziyə ayaq basdıqları ilk anlardan anlasalar da, bu məkani tərək etmək mümkün deyil. Burada uzun müddət yaşayan sakinlər isə, yeni gələnlərdən fərqli olaraq zamanla keçmişlərini unudur, yaddaşsız, bir –biri ilə bağlılığı olmayan kütləyə çevrilirlər.

Beləliklə, əsərdə «seçilmiş insanlar», öz qanunları ilə yaşayan “ədalətli” cəmiyyət və başqa utopik konseptlərlə yanaşı, utopik ideyalara inanmayan, qanunlara asi çıxan insanlar kimi antiutopik məqamlar yer alır.

Artıq bəlli zaman keçməsinə baxmayaraq tariximizin “sovet” mərhələsinə tez-tez müraciət edilir. Ömrümüzün mühüm bir mərhələsini birdən-dirə unutmaq mümkün deyil. Keçmişə üz tutub yaşananları yenidən dəyərləndirmək cəhdi cəmiyyətin etdiyi səhvlərdən nəticə çıxarmasına hesablanır. Müxtəlif üslub və janrda yazılmış bədii nümunələrdə həmin zaman kəsiyinə dəfələrlə müraciət olunub: M.Bukqakovun “İt ürəyi”, M. Zamyatinin “Biz”, A.Platonovun “Kotlavan” və b. Milli ədəbiyyatımızda XX əsrin 80- ci illərindən başlayaraq Elçinin “Ölüm hökmü”, Yusif Səmədoğlunun “Qətl günü” kimi əsərləri və başqa nümunələri misal çəkmək olar. Müstəqillik dövrü ədəbiyyatında isə bu mövzu uzun zaman (açıq və ya gizli (dolay) kontekstdə) aparıcı mövqedə olub- Elçinin absurd-pyesləri, Məqsəd Nurun “Şəhər Meri” və daha onlarla bədii, bədii-sənədli romanlarda ziyalı və sistem qarşıdurması əks olunub.

XX əsr ədəbiyyatında qorxu əsas motivlərdən biri olaraq yer alır. Təhlilə cəlb etdiyimiz əsərdə eyni problem qrotest şəklində əks olunur. “Burada yalnız daxili qanunlar işləyir. Miroqradaın Baş katibi Nikita İliç Vissarionoviç yoldaşdır. -Raya rəhbərin adını ayaq üstə deyib, yüngülcə təzim elədi. Əyləşdi. Monitora Baş katib göründü; orta boylu, dolu bədənli, lopa bıçlı kişi əlində tutduğu qara şlyapasını havada yelpik kimi yelləyirdi. Kadr dəyişdi: bir dəstə xoşbəxt təbəssümlü adamın arasında gəzir, onları dinləyir, nəsə deyir, asta addımlarla kütləni arxasınca aparırdı” (Nuru 2022 : 27). Bu qapalı məkənin rəhbərlərinin, mühitinin təsvirində Sovet dövlətinin müxtəlif atributları parodik şəkildə əks olunur. Rəhbər obrazında (Nikita İliç Vissarionoviç) bir necə sovet liderinin xüsusiyyətləri cəmləşib (həm adında, həm zahiri portretində) -xorultulu nəfəsi, “ağzının marçılıtı” (“Adama elə gəlirdi Baş katib iclasda sərxoşdu, o qədər içib, keyimiş dili söz tutmur”), meydanda Leninin heykəli, Sovet psixiatri Snejnevskinin portreti, yoldaş, zəhmətkeşlər kimi müraciət formaları, “oraq-çəkiç” ordeni (“Döşəmənin ortasında iri beşguşəli ulduz, qızılı rəngdə oraq-çəkiç elə canlı, elə dəqiq çəkilib, görün deyir əlimi atsam, çəkiçin sapından yapışaram, ayağım ilişsə, oraq kəsər”) (Nuru 2022 : 34), Beriya adına laboratoriya və s.

“Bu şəhərdə hər kəs istədiyini ala bilər. Şəhərimizdə dünyanın ən yaxşı geyim mağazaları var. Əyləncə, istirahət mərkəzi hamı üçündür. Sağlamlığa ziyan olan vərdişlər qadağandır. Xahiş olunur, gəmidə sizə verilmiş sarı üzlü təlim kitabını oxuyasız. Eyni nüsxə telekartınıza elektron şəkildə yüklənib. Hər kəs nizam intizam qaydalarını bilməlidir. Hüquqlarınızı, imkanlarınızı öyrənin. Bəhanələr qəbul olunmur” (Nuru 2022 : 27-28). Beləliklə, əsərdə sərt qanunlar cərcivəsində yaşam, qapalı məkan əks olunur. Zamanla tələb olunanlarla razılaşmayıb etirazını bildiren birinin sistemə qarşı çıxması ilə ideal görünən düzənin ifşası yaşanır. Şəhər yeni sakinlərə ideal məkan kimi təqdim olunsada, “Miroqrad hökuməti vətəndaşların, qonaqların sağlamlığını öz maraqlarından üstün tutur. – Raya Kozakova dərhal dilləndi. Məncə, bu cavabı dəfələrlə vermişdi. – Əsgərlərin vəzifəsi qonaqları şəhərə hörmətlə, sağ-salamat ötürməkdir. Şəhərə yalnız dezinfeksiya olunmuş adamlar buraxılır. Şəhərdə nəqliyyatın hərəkəti qadağandır. Biz atmosferi çirkləndirən qazlardan, adamları qəzalardan qoruyuruq. Lakin, hamının dayanacaqlarda oturub gözləmək hüququ var. Yerimək həm sağlamlıqdır, həm də qazanc. Siz nizam-intizamla yeridikdə telekartınız addımlarınızı sayar, sizə bonus qazandırar. Bu bonusları alışı-verişdə xərcəyə bənzərsiz” (Nuru 2022 : 27 -28) yeni gələnlərdə bu yaşam tərzi istehza doğurur. İlk gündən maska taxmağa məcbur edilən insanlar zahiri individuallıqlarını belə itirir, nömrə ilə çağırılırlar. “Raya Kozakova hamıdan maskaları götürməyi xahiş elədi. Dedi ki, bu gündən sonra sizin əsil üzünüz bu maskadır. Süni-intellektli qapılar maskaların rəqəmlərini oxuyanda açılır” (Nuru 2022 : 29). Yeni sakinlərə daim seçilmiş insanlar olduqlarını xatırladırlar: “Onu da dedi ki, dünyəvi dövlətimiz sizi minlərlə həmkarınızın arasından seçib. Bura gələndə qədər küçələrdə adamlarla rastlaşdınız. Hər ölkədən seçilmişləri gördünüz. Siz də onların arasındasınız... . Burda işıqlı bir gələcək qurulur. Bizim sayəmizdə dünya növbəti bir mərhələyə keçir. Parentallar erası başlayır; super insan, super güc. Ağrısız cəmiyyət formalaşır. Bu parentallar bizim laboratoriyalarımızdan çıxırlar. Dünyanın köhnəlmiş idarəetmə sistemini bizim dövlət yenidən qurur. Gələcək üçün bu gün biz birlikdə çalışmalıyıq. Hərəkət öz elmi bacarığını ortaya qoymalıdır. Gərək elm, bacarıq, təcrübə bir mərkəzdə cəmlənib hədəfə, məqsədə istiqamətlənsin. Dünyanın ağrısını kəsmək üçün burdasız. Xırda-para məişət məsələlərini yoluna qoymaq sizə çətin olmaz. Axı siz sıradan adamlar deyilsiz. Bu sözlərin qarşısında nə deyərsən? Anastasiya Mixaylovna közün üstünə su səpdi. İndi bu otaqda dünya üçün nə qədər vacib adam olduqlarına inandılar” (Nuru 2022 : 59). Şəhər sakinləri (rəhbərliyi çıxmaq şərti ilə) könüllülərə və seçilmişlərə bölünsələr də, bu iki qrup arasında uçurum yoxdur. Birindən digərinə keçmək üçün adi bir qayda pozuntusu yetərlidir. “Sarı Banka borcun olanda... Nizam-intizamı pozanda... Sarı Xətt Nazirliyi cəza verir. Hesabın bitəndə könüllü olursan” (Nuru 2022 : 58).

Beləliklə, romanda böyük ideallara aludə olub, adi insani hisslərə qənim kəsilən antihumanist yaşam, gərəkliliyə etinasız olub, illuzor gələcək iddiliyasında olan cəmiyyət əks olunur. Yalan vədlərə uyaraq yeni, daha yaxşı həyat haqqında uydurmalara inanan, vəziyyəti real şəkildə qiymətləndirə bilməyən insanın sonradan bu illuziyaya catmaq üçün ən dəhşətli vasitələrə əl atması labüd reallıq olaraq əks edilir. Öz yaratdığı qurbanına çevrilən cəmiyyət, simasından utanıb başqa “üz” altında yaşamağa üstün tutan insanlar (maskabaşlar) və s. kimi bir çox müasir problemlərin əks olduğu əsərdə, mifik xətt zəif də olsa sezilir: Xilaskar missiyası, xəyanət, şəhərin meşə (şər qüvvələri təmsil edən məkan) olaraq təqdimi, sonda Aydının ikiləşməsi və s.

XX. əsrin birinci yarısında yaşamış rus filosofu N.Berdyayev utopik ideyaların asanlıqla reallaşması ilə, ziyalıların və mədəni təbəqənin, utopiyalardan qurtuluş yollarını axtardığını, utopik, “mükəmməl” deyil, daha azad olan cəmiyyətə dönmək istədikləri bir yüzilliyin astanasında olduğunu qeyd edirdi (Berdyayev 2012 : 587-588). Vusal Nurunun antiutopiya janrında yazdığı bu əsər ədəbiyyatımızın bu istiqamətə yönələn axtarırlarının nəticəsi olaraq maraqlı doğurur.

Qan Turalı “Fələk qırmancı”

Qan Turalı əsasən esse, hekayə və pyeslərlə yanaşı, həmçinin, iki roman müəllifidir. Hər iki romanında yazıçı müasir dövrün qəhrəmanını canlandırmağa çalışmışdır. “Mustafa” (2011) romanında bir gəncin həyatı nəql edilirsə, “Fələk qırmancı” (2016) poetika baxımından nisbətən daha mürəkkəbdir. Mətn içində mətn strukturunun yer aldığı əsərdə iki süjet xətti paralel şəkildə inkişaf edir - həyatda öz yerini tapmağa çalışan əyalətdən gələn Zeynəblə “ədəbiyyat oyunundan yorğun düşmüş” yazıçının münasibətləri və sufi olaraq yetişən gəncin hekayəti. Postmodern estetikaya uyğun olaraq- həyatda mütləq həqiqət anlayışı yoxdur, hətta ən müqəddəs bildiyimiz fikirlər və yanaşmalar belə fərqli çözümlər tələb edir- fikrinə əsaslanan yazıçı, hər kəsin məlum həqiqətlərdən qurtularaq özünün həqiqətə çatmalı olduğu fikrini aşılayır.

Birinci hekayətdə melodrama, ikinci hissədə şeyx mərtəbəsinə qədər yüksələn və sonda nail olduqlarını tərk edərək yaşamağı tərcih edən dərvişin hekayəsi nəql olunur. İkiləşən, parçalanan baxışların (nihilist yazıçı və imanlı Zeynəb; sufilərin inamının şübhəyə alınması), insanın daxilində yaşanan inam və inamsızlığın, ümid və çarəsizliyin, əzəli həyat meyarlarının, axtarışlarının təsvir olunduğu əsərdə əbədi mövzuların yeni yozumunə cəhd yer alır.

Onların hər üçü- Zeynəb, yazıçı və dərviş azadlıq və harmoniya axtarışındadırlar. “Mən bir əsir idim, azad olmaq istədim. Bu sevmədiyim kənddə nə azadlıq vardı, nə də azad adamlar. İnsanların həyatı bəsit, primitiv və kobud idi” (Qan Turalı 2016 : 3). Özünü real həyatda deyil, sovet dövrünün romantik qızları kimi kitablarda tapan, yazıçını ideallaşdıraraq kumirinə çevirən romantik qızçıqaz, Sevil (Cəfər Cabbarlının “Sevil” əsəri) qədər cəsarətli və əzmkardır. Mehdi isə yazıçının digər əsərlərinin qəhrəmanı kimi (hekayələri və “Mustafa” romanı) səbatsız həyat sürən, həyatda özünü tapa bilməyən biridir.

Təəssüf ki, təsvir olunanların gerçəkliklə çox oxşar (hətta surəti) olması, əsərin bədii məziyyətlərinə mənfi təsir edir. Müəllif və personajın bir- birinə yaxınlığı (Mehdinin monoloqlarında səslənən müasir ədəbi mühit, dövr haqqında fikirlər və s.) onun yazıçının ikinci “mən”i (fikirlərinin, baxışlarını ifadəçisi) olaraq qəbul edilməsi, yazarın fikirlərinin rüporu olaraq çıxış edən Mehdi Bəyazidin uğurlu bədii personaj olaraq canlandırılmasına əngəl olur.

Müəllif müxtəlif mətnlər arasında əlaqə qurmağa çalışsa da- bir çox əsərlərə, fikirlərə istinad, müasir mahnıların, filmlərin, filosofun (romanda təkrar-təkrar xatırlanan Vitqenşteyn) xatırlanması, ikinci xətdə Qurandan verilən sitatlar, rəvayətlər əks effekt yaradır. Mehdi Bəyazid yüksək intellektual deyil, daha çox “yarımçıq alim” olaraq yadda qalır. Zeynəbin onun ideallaşdırması da vəziyyəti xilas edə bilmir. İkinci qat fəlsəfi məzmun ehtiva etsə də, təsvir bədii şərhəndirməni üstələyir, dərvişlik həyatının geniş təsvir edilsə də sufi dünyagörüşü, yanaşması yer almır. Oxu prosesində heç bir rəğbət doğurmayan personajların hər ikisi özlərini ətrafdakı insanlardan və situasiyadan üstün hesab etsələr də, miskin və acizdirlər. Yazıçı müxtəlif vasitələr əl ataraq mətnin strukturunu mürəkkəbləşdirməyə çalışsa da (hadisələrin öncə Zeynəb, sonradan Yazıçı tərəfindən nəql edilməsi, bu xəttin dərvişlə bağlı hekayətlə paralel inkişafı) vəziyyəti xilas etmək mümkün olmur. Həmçinin, romanın dil- üslub xüsusiyyətlərinə də diqqət yetirilməlidir. Ard-arda işlənən sadə cümlə konstruksiyaları mütaliə zamanı fikir qırıqlığına səbəb olur.

Nəticə

Beləliklə, gənclərin roman janrına müraciəti ilə müstəqillik illəri nəsrində yeni meyillərin, fərqli inkişaf istiqamətlərinin müəyyənələşdiyi bəlli olur. Təhlillərdən görüldüyü kimi, yeni romanlar ideya-məzmun paradigmasının zənginliyi ilə seçilir, axtarışların intensivliyi, çoxsaylı əsərlərin yaranması ilə müşayət olunur. Gənc müəlliflərə xas təsirlənmələrin, yeni roman nəzəriyyələrinə aludəçiliyin aradan qalxması, postmodern estetikanın realist yanaşma (daha çox realizmin modifikasiyaları) ilə əvəzlənməsi, ciddi ədəbiyyatla yanaşı, kütləvi nəsr nümunələrinin

yarandığı görünür. Mənzərənin müxtəlifliyi axtarışların maraqlı nəticələrlə sonuclanacağına ümid verir. Gənclər müasir dövrün problemlərini ədəbiyyata gətirməkdə maraqlıdırlar.

Gənclərin yaradıcılığında, həmçinin müasir Azərbaycan ədəbiyyatının əsas mövzusu olan müharibə mövzusunun fərqli anlam kəsb etdiyi qeyd olunur. Müharibə mövzusunun, müasir insan, şəxs və solumünasibətlərini fərqli rəkursdan canlandırmağa çalışan gənc yazarların, problemlərin dolğun təsvirinə can ataraq müxtəlif meyllər - postmodern, magik realizm, modernizm kimi fərqli istiqamətlərdə yazıb-yaratdıqları aydın olur. Yeni nəsr texnikasına bələdlilik və bu vasitələrdən mümkün qədər bəhrələnmə istəyi güclü olsa da, eyni zamanda, xalq təfəkkürünə, psixologiyasına bələdlilikləri, sözün arxetipik qatları ilə işləyə bilmək bacarığı yazıçı kimi onların yaradıcılığının müsbət tərəfi olaraq vurğulanır.

Janr -üslub axtarışlarının intensivliyi Azərbaycan nəsrinin dünya ədəbiyyatı müstəvisində gedən proseslərə qatılmaqda maraqlı olduğunu, dünya ədəbiyyatının bir qolu olaraq inkişaf etməkdə olduğunu bəlli edir.

Ədəbiyyat

Axundova, Elmira (2011). *Druzey moix prekrasnie çerti*, Bakı, CBS.

Berdıyayev, N.A (2012). *Filosofiya neravenstva*, Moskva, İnstitut ruskoy sivilizasiı.

Cəfərov, Nizami (2016). *Afaq Məsud dünyası*, Bakı, Elm və təhsil.

Əlişanoğlu, Tehran (2011). Ən yeni romançılığımız “Yarımcıq əlyazmadan sonra”, *Tənqid.net*, 8 (1), s. 80-83

Əlişanoğlu, Tehran (2006). *XX əsr Azərbaycan nəsrinin poetikası*, Bakı, Elm.

Əlişanoğlu, Tehran (2013). *Müstəqillik illəri Azərbaycan ədəbiyyatı*, Bakı, Qanun.

Ənvəroğlu (Qasimov) (2008). *Himalay, Azərbaycan romanının inkişaf problemləri*. Bakı, «Nurlan».

Berdıyayev, N.A (2012). *Filosofiya neravenstva*, Moskva, İnstitut ruskoy sivilizasiı.

Fəhmi, İlqar (2017). *Akvalanq (Yüngül bir yay oyunu, yaxud roman dekorasiya)*, Bakı, Xan.

Fəhmi, İlqar (2017). *Akvarium*” (Teatral roman), Bakı, Xan.

Fəhmi, İlqar (2017). *Aktrisa (iki hissəli psixoloji detektiv)*, Bakı, Xan.

Fəhmi, İlqar (2016). *Bakı tarixindən kollaj Roman-mozaiqa. İlqar Fəhmi külliyyatı*, 8 cild, Bakı, Xan.

Fəhmi, İlqar (2019). *Qarğa yuvası. İlqar Fəhmi külliyyatı*, 13 cild, Bakı, Xan.

Həsənova, Lalə (2019). İlqar Fəhminin “Bakı tarixindən kollaj” romanında fakt və təxəyyülün sintezi”, *Filologiya və sənətşünaslıq*, 2, 97-102

Qan Turalı (2016). *Fələk qırmancı*, Bakı, Mütərcim.

Qan Turalı (2011). *Mustafa*, Bakı, Qanun.

Qukovskiy, Q. (1989). *Realizm Qoqolya*, M.- L, Qolitizdat

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (2016)., 2 cildə, II C. Bakı, Elm və təhsil.

Nuru, Vüsal (2015). *Dorantağ, Azərbaycan*, 9, 9-107

Nuru, Vüsal (2022). *İlqımda çimən atlar, Azərbaycan*, 9, 23-109

Nuru, Vüsal (2014). *Prezidentin qızı*, Bakı, Zərdabi LTD.

Şərif, Ağayar (2018). *Ağ göl*, Bakı, Qanun.

Şərif, Ağayar (2017). *Arzulardan sonrakı şəhər*, Bakı, Qanun.

Güncel Azərbaycan Romanı: Gelişme Eğilimleri ve Perspektifler (2000'li Yılların Romanları Temel Alınarak)

Şərif, Ağayar (2011). Haramı, Bakı, Qanun.

Şərif, Ağayar (2020). Komandır, Bakı, CBC.

Talibzadə, Aydın (2010). Sehrbazlar dərəsinin ağ dərvişi və ya Kamal Abdullanın 60 yaşı, *Azərbaycan*, 12, 20–22.

Vahabova, Səadət (2014). Cəlil Məmmədquluzadə nəsrinin poetikası. Bakı, Elm.

Elektron mənbə

Fəhmi, İlqar (2007), “Mənimçün qəzəl artıq arxa plana keçib”// <http://ilqarfehmi.blogspot.com/2007/11/ilqar-fhmi-mnimn-qzl-artq-arxa-plana.html>

Rəsulzadə, Natiq (2013), “Mənə Şərqi Kafkası deyirlər”. Müsahibə// <https://www.kulis.az/news/6995>

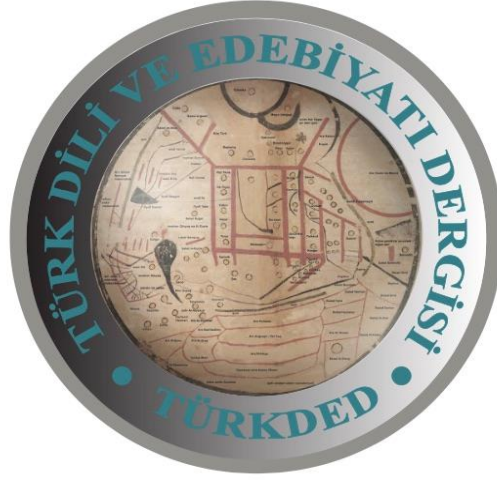
Extended Abstract

Contemporary Azerbaijani literature is represented by works of writers from different generations. The beginning of each new century is accompanied by intensive literary searches. A vivid example of this is literary groups and various creative directions that emerged in the early 20th century. Such a situation is typical for the beginning of the 21st century as well. Each past decade is remembered for new searches and new authors. In the literature of the period of Azerbaijan's independence, four literary generations can be distinguished: the 60s (Anar, Elchin, etc.), the 70s-80s (Kamal Abdulla, Zahid Saritorpag, Alabbas, etc.), the 90s (Hamid Herischi, Ilgar Fahmi, Parviz, etc.), and the literary generation of the 2000s. Writers who have entered literature in recent years - Sharif Agayar, Gan Turaly, Vusal Nuru, etc. - have already formed as a new literary generation. The article analyzes novels published in Azerbaijani literature in the 1990s-2000s, explores the peculiarities of postmodernist literature, discusses genre and stylistic features of prose, and traces the trends in the development of contemporary Azerbaijani literature. These theses were analyzed based on the works of writers such as Gan Turaly, Agayar Sharif, Ilgar Fahmi, and Vusal Nuru.

Thus, it becomes clear that new tendencies and different directions of development were defined in the prose of the years of independence with the appeal of young people to the novel genre. As can be seen from the analysis, new novels are distinguished by the richness of the idea-content paradigm, the intensity of searches, accompanied by the creation of numerous works. It seems that the influence typical of young authors, the addiction to new theories of the novel has disappeared, postmodern aesthetics have been replaced by a realistic approach (mostly modifications of realism), along with serious literature, mass prose examples have appeared. The diversity of the landscape gives hope that the search will end with interesting results. Young people are interested in bringing the problems of modern times to literature.

It is noted that the theme of war, which is the main theme of modern Azerbaijani literature, has a different meaning in the creativity of young people. It is clear that young writers who try to revive the theme of war, modern human, personal and social relations from a different angle, write and create in different directions, such as postmodernism, magical realism, modernism, striving for a complete description of the problems. Although familiarity with new prose techniques and the desire to use these tools as much as possible is strong, at the same time, familiarity with folk thinking and psychology, the ability to work with the archetypal layers of words is emphasized as a positive aspect of their creativity as writers.

The intensity of genre-style searches shows that Azerbaijani prose is interested in participating in the processes at the level of world literature and that it is developing as a branch of world literature.

TÜRKÇENİN SORU EKİ/EDATI $\{+mI^4\}$ NİN EK-FİİL İŞLEVİ

ADDITIVE-VERB FUNCTION OF TURKISH QUESTIONARY
SUFFIX/PREPOSITION $\{+mI^4\}$

RABİA AKSU

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature

raksu@erzincan.edu.tr

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-7, Aralık-December 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 07.12.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 16.12.2023

Sayfa-*Page*: 96-110.

Atıf/Citation: Aksu, Rabia, (2023). “Türkçenin Soru Eki/Edatı $\{+M^4\}$ Nın Ek-Fiil İşlevi” *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/2: 96-110.

TÜRKÇENİN SORU EKİ/EDATI +{mI⁴} NİN EK-FİİL İŞLEVİ

Rabia AKSU*

Özet

Türk dilinin bütün lehçelerinde soru ifadeleri; soru kelimeleri veya soru eki/edatıyla yapılmaktadır. Eski Türkçeden beri dilimizde kullanılan soru eki +mi hem kullanım biçimi hem de kökeni bakımından tartışma konusu olan bir dilbilgisi ögesidir. Diğer eklerden farklı olarak isim çekiminde de fiil çekiminden sonra da kullanılabilen bu biçimbirim aynı zamanda cümleye farklı anlamlar katmaktadır. Soru ekinin ek mi yoksa edat mı olduğu konusu hakkında hâlâ farklı görüşler bulunmaktadır. Ek olarak değerlendirildiğinde bu ekin diğer eklerden farklı olduğu bir gerçektir. Ancak eski dönemlerden farklı olarak günümüzde ünlü uyumlarına girmesi sebebiyle edat olarak kabul edilmemektedir. Bu durum ekin veya edatın cümleye kattığı anlam ve gramer yapısı ile ilgilidir. Bu çalışmada hem isim hem de fiil çekimlerinden sonra kullanılabilen ve kendisinden sonra geldiği unsuru soru yapan +mi ekinin aslında ek-fiil işlevinde olduğu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, soru eki, ek-fiil, +mI

ADDITIVE-VERB FUNCTION OF TURKISH QUESTIONARY SUFFIX/PREPOSITION {+mI⁴}

Abstract

Interrogative expressions in historical and contemporary dialects of the Turkish language; It is done with question words and question suffixes or prepositions. The interrogative suffix +mi, which has been used in our language since Old Turkish, is a grammatical element that is a matter of debate in terms of both its usage and its origin. Unlike other suffixes, this morpheme can be used in noun conjugation and after verb conjugation, and also adds different meanings to the sentence. There are still different opinions on whether the interrogative suffix is a suffix or a preposition. When evaluated as a suffix, it is a fact that the suffix is different from other suffixes used in Turkish. However, unlike in ancient times, it is not accepted as a preposition today because it complies with vowel harmony. This situation is related to the meaning and grammatical structure that the suffix or preposition adds to the sentence. In this study, it will be emphasized that the +mi suffix, which can be used after both noun and verb conjugations and makes the element it follows a question, actually has a suffix-verb function.

Key Words: Turkish language, question attachment, additional verb

Giriş

Türk dili tarihinde soru ifadesi farklı biçimbirimlerle karşılanmıştır. Bu biçimbirimlerden biri soru eki/edatı olan mI/mU'dur. Bu biçimbirim için kökenine ve kullanım şekline bağlı olarak dilbilimcilerin bazıları ek ve bazıları edat terimini kullanmıştır. Farklı yaklaşımların sebeplerinden biri bahsedilen soru ögesinin anlamıyla ilgilidir. Bu çalışmada bu soru biçimi unsuru için soru eki ifadesi kullanılacak ve +mi olarak gösterilecekti

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, raksu@erzincan.edu.tr

Türkçede Soru Eki/Edatı

Türkçede soru ifadesi farklı biçimbirimlerle yapılmaktadır. Soru kelimeleriyle oluşturulan soru cümlelerinin yanında hem isimlerden hem de fiil çekimlerinden sonra gelebilen soru ekiyle oluşturulan cümleler en sık kullanılan cümlelerdir. Konuşma dilinde ise soru anlamı vurguyla da verilebilir. Yazı dilinde soru kelimelerinin her biri bir ifadeye farklı bir ögeyi buldurmaya yönelik kullanılır:

Kaç tane aldın? **Üç** tane alabildim.

Ne zaman geleceksin? **Bir saat** sonra geleceğim.

Hangi kazağı alayım? **Yeşil** kazağı alabilirsin.

Kim gelmiş? **Kardeşim** gelmiş.

Verilen örneklerde soru kelimelerinin cevabı olan kelime cevap cümlesinde yer almaktadır. Yani soru kelimesine karşılık bir kelimeyle cevap verilmektedir. Soru eki ise her zaman tek bir ögeyi bulmaya yönelik değil kimi zaman tüm cümleden cevap almaya yönelik soru anlamı taşımaktadır.

Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde soru eki/edatı olarak görev yapan bu biçimbirim, diğer eklere göre farklı bir kullanım alanına sahiptir. Hem isim çekimlerinden hem de fiil çekimlerinden sonra gelen bu ek, diğer soru kelimeleri gibi belli bir ögeyi sormaz. Ama aynı zamanda diğer edatlar gibi de kullanılmaz. Bu durum soru sözü olan {+mI}nın ek mi yoksa edat mı olduğu konusunda fikir ayrılığı oluşturmaktadır. Bu biçimbirimin kökeni ile ilgili de farklı görüşler mevcuttur. Muharrem Ergin, ekin edat menşeli olduğunu ifade ederek ismin fiile soru şeklinde bağlanması için bu ekin kullanıldığını söylemektedir. Soru ekinin de tıpkı hâl ekleri gibi cümlede ismi yükleme bağlayan bir ek olduğuna dikkat çekmektedir (Ergin, 2013:243).

Ergin, aynı zamanda soru ifadesini şöyle de izah etmiştir: “Dillerde soru, çeşitli ve birbirinden farklı şekillerle ifade edilir. Bazı dillerde ses tonu ile bazılarında kelime sırasında yapılan bir değişiklik, bazılarında bir çekim şekli ile karşılanır. Türkçede ise soru çekimlidir. Fiil kiplerini soru şeklinde sokmak için onlara soru eki ilave edilir. Bu soru eki isimlerde de fiillerde de aynıdır. Yalnız kullanım ve vazife bakımından ayrılır. Demek ki Türkçede fiillerin bir çekim şekli de soru ifade eder ve bu şeklin eki soru eki’dir.” (Ergin, 2013: 136).

Zeynep Korkmaz, bu biçimbirimin ek olduğunu ifade ederek edat menşeli olması konusunda Muharrem Ergin’e gönderme yapmıştır (Korkmaz, 2009:329).

Süer Eker ise soru eki kabul etmekle birlikte bu biçimbirime “ek ile sözcük arasında yapı ve işleyişe sahip” bir enklitik teriminin kullanılmasının daha doğru olacağını söylemektedir (Eker, 2010: 337).

Haydar Ediskun, günümüzde {+mI⁴} biçiminde kullanılan bu öge için “soru edatı” ifadesini kullanmaktadır (2010: 218). Tahsin Banguoğlu ise ekin soru konusu olan kelimedenden sonra geldiğine dikkat çekerek bu biçimbirim için “gerçekleme zarfı” ifadesini kullanmıştır. Fiil çekiminde diğer çekim eklerinden önce gelmesi sebebiyle ise fiil çekiminde bu biçimbirimin “ek” sayıldığını belirtmektedir (Banguoğlu, 2007: 455).

Bu biçimbirimim dil araştırmacıları tarafından farklı terimlerle isimlendirilmesinde ekin edat menşeli olması önemli rol oynar. Ek, Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtlarında da geçmektedir. Eski Türkçenin Gramerini hazırlayan A. Von Gabain ek için soru edatı ifadesini kullanmıştır (2003:160).

Gabain, çalışmasında soru edatı için gönderdiği notlarda; Genel Altayca *mu kökünün Brahmi yazısındaki yalın hâl olan bo'dan teşkil ettiğini ve Eski Türkçede yalın durumunun bo/po biçiminde olması gerektiğini belirtmiştir. (2003: 128)

Soru ekiyle ilgili bu karışıklığın iki sebebi olduğu söylenebilir. Birincisi daha önce de kökeni ile ilgili farklı yaklaşımlar, ikincisi özellikle günümüzdeki kullanımından dolayı ek kabul edilmesidir. Aslında biçim olarak edatın ekleşmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Edat kelimeye bitişik olarak yazılmaz. Ancak ses uyumlarına göre ünlüsünün değişmesi ve hâl ekleri gibi ismi yükleme bağlaması sebebiyle ek olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda fiilden ve isimden sonra gelerek onları soru hâline getirmektedir. Yani bir çekim eki görevindedir. Bu durumda bu biçimbirim edat olarak kabul edilecekse hâl eklerinin de *ek hâlindeki edatlar* olarak kabul edilmesi gerektiği söylenebilir..

Soru Ekinin Tarihi Lehçelerde Kullanımı

Gabain kitabelerde kullanılan soru edatının +GU eki olduğunu ifade ederek bu edatın belagatla ilgili sorular yaptığını belirtmiştir. (Gabain, 2003: 106)

“*Bo sabımda igid bar gu*” (Bu sözümde yanlış var mı?)

“*Bödke körügme beglergü yanıltaçı siz*” (Bu devirde (bana) tabi olan beyler (siz) mi yanılacaksınız?) (BK, K8)

Çalışmasında ayrıca +mu için de kitabelerde sadece tek bir yerde kullanıldığını söylemektedir:

“*bar mu nä*” (*iyi olmaz mıydı*) (Gabain, 2003: 106)

Köktürkçede sadece isim tabanlarına gelen ve fiillerle kullanılmayan +mU eki, Uygur Türkçesi döneminde ses uyumuna da uymuş ve kullanımı artmıştır (Bulak, 2019:313).

“*Teprençsiz boltum ermez mu*” (Sarsılmaz değil miyim?) (Gabain, 2003:89)

“*Ötünti kañım kutı méni sever mü*” (KP, VI/4)

Karahanlı Türkçesinde Eski Türkçedeki gibi +mU biçiminde yuvarlak ünlüyle kullanılan bu ek için Necmettin Hacıeminoğlu; bu biçimbirimim aslında edat değil ek olduğunu söylemiştir. Gerekçe olarak da diğer soru edatlarının aksine isim veya fiillerden sonra gelebildiğini ve bu şekilde soru mefhumunu ifade ettiğini söylemektedir. (Hacıeminoğlu, 2013:105)

“*Sini ol törütü sañga birdi kut Mānga birmegey mü mun sözke büt*” (KB, 1244)

“*Kelir mü sen azu barrı mu sen?*” (DLT, 57/43)

“*Bu işda seniñ taplağın bar mu?*” (DLT, 232/201)

DLT’de soru edatı madde başı olarak verilmiş ve mealen şöyle açıklanmıştır: “İsimlerin ve fiillerin sonuna gelen sorgu edatıdır. “ *bu at **mu**, barding **mu***” gibi. Oğuzlardan bir takımı fiil-i gaibin sorgusunda sonundaki yuvarlak ünlüyü düz yaparlar ve “*ol bardı **mi***” derler” (Atalay, C. III: 215).

Harezmi Türkçesinde ek daha çok yuvarlak ünlüyle kullanılmaktadır. Az da olsa düz ünlü bîçimler de görülmektedir. İsimlerden sonra: biz **mü**, içinde **mü**, yanıt bar **mu**; fillerden sonra: bilür **mi**, buyrur **mu** siz, şakındınız **mu** gibi (Yüksekkaya, 2011: 158).

“Ey éw édileri, destür bar **mu** kim bu éwke kirse?” (NF, 107/1).

Ekin Harezmi Türkçesinde az da olsa düz ünlü örneklerinin bulunması Oğuz ve Kıpçak Türkçesinin etkisiyle olmalıdır.

Kıpçak Türkçesinde ise ekin düz ünlü bîçimi daha yaygındır: *bişmiş **midür**, kéldik **mü**, kéleyim **mi**, kelür **mü** sen körmediñ **mü** sen, körmes sen **mi*** gibi (Argunşah, 2011: 291).

Eski Anadolu Türkçesinde soru ekinin kullanımı da düz ünlüyledir. Bu sebeple de yuvarlak ünlü kelimelerden sonra geldiğinde dudak uyumunu bozmaktadır. Fiillerden sonra kullanımı bugünkü kullanımla benzerdir:

“*kara toñlu kâfirlere uğradın **mi**, ala gözlü yigitlerüñ kırdurduñ **mi**?*” (DK, 122b/10)

“*hağğa yağ in olam **mi** ki rağmetine şalam **mi** ki iremediñ ölem **mi** ki derviş olubilsen derviş*” (YE, 123/3)

“*baña müdārā eyledüñ helállık **mi** diledüñ*” (SK, 221a/1)

Soru ekinin Türk dili tarihindeki kullanımı ile ilgili çalışmalara bakıldığında daha çok edat olarak adlandırıldığı görülmektedir. Günümüzdeki kullanımından yola çıkılarak ise kimi dilciler tarafından ek olarak kabul edilmektedir.

Soru Ekinin Cümledeki Anlamları

Türkçe Dilbilgisi kitaplarında soru eki +mi’nin cümleye soru anlamı dışında da anlamlar kattığı belirtilmiş ve örneklendirilmiştir. Haydar Ediskun, soru edatının şu anlamları kazandırdığını ifade ederek bu anlam çeşitliliğinin Türkiye Türkçesinde görüldüğünü eski dönemlerde hemen sadece soru sormak için kullanıldığını belirtmektedir (Ediskun, 2010: 297).

a) Pekiştirme anlamında: “*Kardeşim okula gitmez olur mu?*”

b) Rica anlamında: “*Zahmet olmazsa biraz su verir misiniz?*”

c) Hayret ya da inkâr anlamında: “*Bu soğukta denize girilir mi?*”

d) –di’li geçmiş zamanlı bir fiilden sonra gelince şart anlamında: “*Mektubu okudun mu her şeyi anlarsın.*”

e) Şimdiki ya da geniş zamanın olumsuzundan sonra gelince olumlu artçıl zaman anlamında: “*Akşamları güneş batmıyor mu ya da batmaz mı içime bir hüznün çöküyor.*”

f) Geniş zamanın yinelenen olumlu III. kişinin arasına girince olasılık ya da sürerlik, kesinlik anlamında: “*Hiç belli olmaz, yağmur da kar da yağar mı yağar; rüzgâr eser mi eser; Hasan onbaşı bu işi yapar mı yapar.*”

g) Şimdiki zamanın yinelenen olumlu III. kişinin arasına girince güya, sözüm ona anlamında: “*Bizim çocuk okula gidiyor mu gidiyor.*”

h) Gelecek zamanın yinelenen olumlu III. kişinin arasına girince illa, mutlaka olumsuz III. kişinin arasına girince hiçbir zaman anlamında: “*Kafasına koydu bir kere gidecek mi gidecek; bizim çocuk okumayacak mı okumayacak.*”

ı) Yinelenen sıfatların arasına girince, pekiştirme sıfatıyla ünlem cümlesi kurmuş olur: “*Geniş mi geniş bir yol*”

Zeynep Korkmaz da ekin farklı ifadeler katmasını şu örneklerle açıklamıştır. (Korkmaz, 2009: 330)

a) Pişmanlık: “*Artık bundan sonra bu gibi çetrefilli işlerle uğraşmak mı? Asla!*”

b) Olumsuzluk: “*Benden mi izin istedin ki onlarla ortak olurken*”, “*Allah’ın emrini Nikolas Tekfur mu bilir, sakalı göbeğinde köy papazı mı?*”

c) Ret: “*Ne... demiş? Riya mı yapacağız? Halkı mı aldatacağız?*”

d) Olasılık: “*Elma mı desem armut mu desem yoksa çekirge mi desem!*”

e) Aşağılama: “*Beneto mu? Neden uluk köpek gibi bu rezil?*”

Soru ekinden önce söylenen veya sonrasında gelen cümleler, belirtilmek istenen anlamları sağlamıştır. Soru ekinin ise daha ziyade bu cümlelerin verdiği anlamları pekiştirdiği söylenebilir.

Soru Ekinin Cümledeki Yeri

Ek, isimlerden sonra geldiğinde cümlenin hangi unsurunu öğrenmek istiyorsa o kelimedenden sonra gelmektedir:

Kardeşin **mi** bana yardım edecek?

Kardeşin bana **mı** yardım edecek?

Kardeşin bana yardım **mı** edecek?

Kardeşin bana yardım edecek **mi**?

Buna benzer kullanım /DA/ edatında da görülmektedir:

Kardeşin de bana yardım edecek.

Kardeşin bana da yardım edecek.

Kardeşin bana yardım da edecek.

Kardeşin bana yardım edecek de göreceğim.

Ekin fiil çekimlerinden sonraki kullanımı da tek biçimli değildir. İyelik kökenli şahıs ekleriyle çekimlenen; -di'li geçmiş zaman ve şart kipiyle beraber emir ve gereklilik kiplerinde şahıs eklerinden sonra kullanılmaktadır:

Kendileriyle görüştünüz **mü**?

Bugün burada kalsak **mı**?

Kahve yapsınlar **mı**?

Sabah erkenden çıkalım **mı**?

Zamir kökenli şahıs ekleriyle kullanılan kiplerde ise cevher fiilinin soru şekillerinin takımıyla (-miyim, -misin) fiil gövdesine getirilerek zaman ekinden sonra yani ikinci sırada kullanılır (Banguoğlu, 2003:456).

Beni dinliyor **musun**?

Uyumuş **muyum**?

Yarın gelecek **misin**?

Fiil çekimlerinin hikâye ve rivayet birleşik çekimlerinde de zaman eklerinden sonra gelir:

Çıkacak **miydin**?

Sen bize gelir **miydin**?

Sen bize gelir **miymişsin**?

Söylemeli **miydim**?

Anlatsa **miydık**?

Üçüncü şahıs çekimlerinde soru eki, şahıs ekinden sonra gelmektedir:

Biliyorlar **miymiş**? **Gelecekler miydi**?

Şart birleşik çekiminde ise mi soru eki ek-fiilin şart kipinden sonra gelir:

Görürsem **mi**? Tutacaksan **mı**? Kalsanız **mı**?

Ekin farklı anlamları vermek için kullanılması, yerinin cümle içerisinde değişebilmesi gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda bu biçimbirim edat ve ek biçimbiriminden daha farklı bir yapı olduğunu belirtmek gerekir. {+mI⁴} soru eki, ek gibi kelimeye bitişen ve anlam katan bir öge olmadığı gibi tam bir edat görevi de yapmamaktadır.

{+mI⁴} biçimbirimi, cümleyi soru biçimine getirirken edat veya ekten ziyade ek-fiille benzer bir kullanım göstermektedir. Özellikle isim unsurundan sonra gelen kimi soru eklerinin cevabının ek-fiilde olması bu fikri pekiştirmektedir.

İyi misin? (İyiyim)

Hava sıcak mı? (Evet, hava sıcak; hayır sıcak değil)

Üzgün müydün? (Hayır, üzgün değildim.)

Örnek cümlelerde isimden sonra gelen soru eki ismin soru hâlini yapmaktadır. Soruların cevabı değişmekle birlikte cevaplar da ek-fiille çekimlenmiş bir cümle biçiminde olacaktır. Bu biçimdeki sorularda +mi ekinin ek-fiil görevi daha açık görülmektedir.

Benzer durum diğer dillerde de mevcuttur. İngilizcede Türkçedeki ek-fiille benzer bir kullanım gösteren am/is/are (to be) biçimbirimleri, soru cümlesi yaparken başa gelmektedir:

Are you ok? Yes, I am good.

Is this your sister? No, she isn't my sister.

Ekin, ek-fiil işlevinde olması ol- fiili ile de ilgilidir. Zira ol- fiilinin dildeki anlamlarından biri de “*Ek fiilin geniş zamanı olan -dır (-dir) anlamında kullanılan bir söz*” <https://sozluk.gov.tr/> şeklindedir. Soru ekinin derin anlamında *olmak* yardımcı fiili anlamı vardır.

Arapça kâne fiili, Türkçe *olmak* fiili ve Türkçedeki ek-fiillere benzer bir kullanım çeşitliliğine sahip fiildir. Arap gramerinde bu fiil, nâkıs (yanına haber getirilmediğinde tam mana veremeyen) fiil olarak nitelendirilir (Uzunoğlu, 2015: 86).

عَابِدِينَ لَنَا وَكَانُوا ve *kânû lenâ ‘âbidîn* “Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdi”¹

عَزِيزٌ قُوًّا اللَّهُ وَكَانَ ve *kâna(A)llâhu kavîyyen ‘azîzâ* “Allah, kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”²

Arapça soru cümleleri oluşturulurken cümle başına soru kelimesi getirilirse öğelerin yeri değişebilir:

اَيْنَ كَانَ الْمَدِيرُ؟ “Müdür neredeydi?”

هل كَانَ صَادِقًا الرَّجُلُ؟ “Adam doğru sözlü müydü?” (Uzunoğlu, 2015: 93)

Diğer dillerde de örneklerini gördüğümüz gibi Türkçede de esas fiil olmadığı hâlde ismi yüklemleştiren unsurlar/yardımcı fiiller, *olmak* fiili ve ek-fiildir. İşte bu *soru eki* +mi’nin görevinin Türkçedeki soru hâlini kurmak olduğunu düşünüyoruz. Soru ekini tam anlamıyla ek veya edat olarak değerlendirememeye sebeplerinden biri bu olsa gerektir. Bunun için ek-fiilin Türkçedeki durumunu gözden geçirmek gerekir.

Türkçede Ek-Fiil’in Kullanımı

¹ Ahzab 33/25

² Enbiya 21/73

Türkçenin en eski biçimbirimlerinden biri olan ek-fiil Eski Türkçe döneminde günümüzdekine benzer bir kullanım alanına sahiptir. Yardımcı fiil olarak isimlendirilen bu fiil (Gabain, 2003:137) isim durumundan sonra gelerek isimleri yüklemleştirir; fiil çekimlerinden sonra gelerek de birleşik zaman kavramı oluşturur. Eski Türkçede *ér-* biçiminde olan bu fiil sondaki /r/ sesinin erimesiyle *i-* biçimine dönüşmüş, günümüzde ise çoğunlukla ekleşmiştir.

ET *ér-mek* > EO *i-mek* > TT *-mek* (Banguoğlu, 2007: 474)

Günümüzde daha çok ulama yapılarak yazılan ve söylenen ek-fiil için kimi araştırmacılar bu fiilin yardımcı fiil olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Atabay; Özel, 1976: 81).

Zeynep Korkmaz da ek-fiilin farklı isimlendirmelerinden bahsederek, her ne kadar *i-* (imek) olarak adlandırılrsa da tek başına bir anlamı olmadığını ifade etmiştir. Çünkü bu fiil, diğer esas filler gibi tek başına kullanılamaz ve yapım ekleriyle genişletilemez. Fiilin dildeki görevi, isim soylu kelimeleri fiil durumuna getirmek ve basit zamanlı kiplerden birleşik zamanlı kipler oluşturmaktır (Korkmaz, 2009:702).

Fiilin; geniş zaman, geçmiş zaman ve şart kipleri ile birlikte bir de *-ken* zarf-fiili çekimleri vardır. Her ne kadar esas fiil olarak kullanılmasa da “ne idüğü belirsiz” gibi tek tük örnekleri görmek de mümkündür.

Jean Deny ise ek-fiili alt başlıklarıyla inceleyerek geniş zaman çekiminin ek-fiile sonradan eklendiğini ifade etmiş, diğer alt başlıklarda ise diğer kullanımlarını vermiştir. (*di’li geçmiş zaman, miş’li geçmiş zaman, şart kipi, -ken zarf-fiili, i-dük, olumsuzluk*) Ek-fiilin geniş zaman kipinin aslında uymaca (ekleme) olduğunu, birinci ve ikinci kişilerinde bu kipin aslen zamir olduğunu belirtmektedir. Bu görüşünü desteklemek için de günümüz Doğu lehçelerindeki kullanımı vermektedir:

män yaş män, sän yaş sän “ben gencim, sen gençsin” (Deny, 2012: 321).

Ek-fiilin gerek Eski Türkçedeki kullanımına gerekse günümüzdeki ekleşmiş biçimine bakıldığında bu biçimbirimin dilin her döneminde ismi yüklemleştiren bir yapı olduğu görülmektedir. Ek-fiil kimi dilbilgisi kitaplarında nakıs/kısaltılmış fiil olarak da geçmektedir.

Banguoğlu ek-fiilin diğer dillerde de olduğu gibi yalın anlamlı bir durum fiili olduğunu belirterek bu fiilin karşısındaki diğer fiilleri gerçek fiil olarak adlandırmaktadır (2007: 474).

Günümüz Türkçesinde genelde kelimeye ulanarak ve ünlüsü düşmüş biçimiyle kullanılan bu fiilin kullanım alanı oldukça geniştir. Hem isim çekimlerinde ismi yüklemleştiren hem de fiil çekiminde birleşik zaman kipi oluşturan bu biçimbirimin, *geniş/şimdiki zaman, geçmiş zaman, şart kipi ve -ken zarf-fiili* çekimleri vardır. Çoğu dilbilgisi kitaplarında ek-fiilin üçüncü kişi çekimi olarak +Dİr/+Dur eki geçmektedir. Banguoğlu bu ekin, ET. *ér-* fiiline paralel bir salt fiil olan *tur-* fiilinden bir iz olduğunu belirtmektedir (Banguoğlu, 2007: 474).

İsim çekiminde :

yalnız+ø-ø+ım (ET. *yalñız èr-ür men*) yalnız+ø-mış+ım yalnız+ø-dı+m

yalnız+ø-sa+m yalnız+ø-ken

hava yağmurlu+ø-ø+ø
hava yağmurlu+y-sa+ø

hava yağmurlu+y-du+ø
hava yağmurlu+y-ken

hava yağmurlu+y-muş+ø

Fiilerde birleşik zaman oluştururken:

bil-i+yor+ø-du+m
bil-i+yor+ø-muş+um

bil-i+yor+ø-sa+m
bil-i+yor+ø-ken

Ek-fiilin geniş zamanı birleşik zaman çekimi yapar mı konusu da dilbilimciler tarafından farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. +Dİr/+DUR eki *turur* (bildirme) fiil tabanının ekleşmiş biçimidir. Aynı zamanda ek-fiilin hem ünlüsü (i-) hem de geniş zaman kipi erimiştir. Bu durumda ek-fiilin geniş zaman birleşik çekimi *bil-ecek+ø-ø+im* biçiminde olmalıdır.

Türkiye Türkçesinde +Dİr/+DUR ekinin şahıs eklerinden sonra da gelebilmesi onu ek-fiilden ziyade pekiştirme/kuvvetlendirme eki yapmaktadır (Hunutlu, 2018: 375).

Ek-fiilin olumsuz hâli *değil* edatı/gerçekleme zarfı ile yapılmaktadır. Değil edatı isimle ek-fiil arasına girer (Korkmaz, 2009:716). Yani ek-fiil değil edatına kip ve şahıs ekleriyle eklenerek onu çekimler.

Yalnız **değil+ø-ø+im**

Henüz gidebilmiş **değil+ø-ø+ø**

Tam olarak istediğim gibi **değil+ø-ø+sin**

Bunları herkese anlatacak **değil+ø-di+k**

Söylediği yalanlar bu kadar **değil+ø-ø+ø+dir**

Soru Ekinin Ek-Fiil Görevinde Olması

Soru hâli eki, cümlede sorulmak istenen herhangi bir ögenin evveline getirilerek soru cümlesi oluşturulur Şahıs ekinden sonra geldiğindeyse cümlenin tamamını; cümledeki bir ögeyi değil, cümledeki yargıyı soru hâline kor. (Daşdemir, 2015: 161)

Türkçede ek-fiil ve ol- gibi esas fiil olarak kullanılmayan fiillerle oluşturulan cümleleri soru hâline getirmek için +mi eki kullanılır. Soru eki eklendiği isim veya fiil çekimini cümlede sorulan öge yapmaktadır. Bu durum da ekin soru cümlesinde ismi yüklemleştiren ek-fiilin soru biçimi olduğunu göstermektedir.

Faruk Gürbüz'ün³ Arapça derslerinde belirttiği gibi bu husus diğer dillerde de görülmektedir. İngilizce ve Arapça gibi dillerde Türkçenin ek-fiil veya *olmak* fiili gibi yardımcı fiil olarak kullanılan fiillerine benzer fiiller bulunmaktadır. (İng. to be, am/is/are; Ar. kâne) Bu

³ EBYÜ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çeviribilim Profesörü.

fiiller soru cümlelerinde ise başa gelerek aynı cümleyi soru biçimine getirmektedir. Türkçede de *olmak* fiilinin ve ek-fiilin kullanıldığı cümlelerin soru biçimi +mi eki ile yapılır.

“Kızım deden evde **mi**? Yarın yola çıkıyormuşsunuz.” (Korkmaz, 2009: 330)

Bu sorunun cevabı; “Evet evde+ø-ø” veya “Hayır evde değil+ø-ø” biçiminde gelir. Cevabında ek-fiilin olduğu ifadenin sorusu {+mI⁴} eki ile yapılmıştır. Türkçede soru sıfatı (ismi soru ile niteleyen kelime), soru zamiri (ismin yerini soru biçimiyle tutan kelime) gibi kavramlar göz önünde bulundurulduğu zaman isimden sonra gelen ek-fiilin soru biçimi {+mI⁴} eki ile yapılmaktadır. Bu soruda soru ekinin yeri sorulmak istenen unsur farklı olduğunda değişebilir.

“Kızım deden **mi** evde” +mi eki isimlerden sonra geldiğinde anlam açısından onu soru hâline getirmektedir. Türk dilinin esas fiili anlamında olmayan ek-fiil de fiil anlamından ziyade isimleri fiilleştirir. Bu kullanım soru eki {+mI⁴}nin ek-fiille benzer görevde olduğunu düşündürmektedir.

“Sivaslı **mısınız**?” “Sivaslıyım” “Sivaslı değilim” örneğinde de benzer bir durum görülmektedir. Zira sorulan sorunun cevabı ek-fiille belirtilmektedir.

Ek-fiilin Türkçedeki kullanımları ve bu kullanımların soru biçimleri de +mi ekinin ek-fiil görevini daha da açık biçimde ortaya koymaktadır.

Ek-fiil ile çekimlenmiş bir ismin soru hâli +mi eki ile yapılır. Bu durumda isme gelen (ek-fiil-kip eki+şahıs eki) biçimbirimleri soru ekine eklenmektedir. Banguoğlu cevher fiilinin üç kipinin (geniş/şimdiki zaman, di’li ve miş’li geçmiş zaman) soru şeklinin +mi eki ile yapıldığını belirtmektedir (Banguoğlu, 2007: 476).

var mı+y-ø+m	yok mu+ø-ø+sun	deli mi+ø-ø+ø	az mı+ø-ø+yız
hatalı mı+y-dı+m	hasta mı+y-dı+n	çok mu+y-du+ø	biz mi+y-di+k
hızlı mı+y-mış+m	korkak mı+y-mış+sın	küs mü+y-müş+ø	yalan mı+y-mış+ız

Fiil çekiminde birleşik zaman yapan ek-fiilin soru biçimi de +mi eki, ile yapılmaktadır. Bu kullanımda +mi ekinin yeri kipe göre kimi zaman değişmektedir.

yapar mı+y-dı+m	bil-i+y-or mu+y-du+n	gelecek mi+y-di+ø	söylemeli mi+y-di+k
bakacak mı+y-mış+m	unutur mu+y-muş+sun	tutsa mı+y-mış+ø	Kalsa mı+y-mış+ız
Görür+ø-se+m mi	Bulur+ø-sa+n mı	çıktı+y-sa+k mı	

Fiillerin birleşik zamanlı çekimlerinin soru biçiminde şart kipi dışındaki şahıs ekleri soru ekine eklenen ek-fiilden sonra gelmektedir. Basit zamanlı çekimlerin soru biçiminde şahıs eklerinin ve soru ekinin yeri değişebilmektedir.

geleyim mi	gördün mü	gelsin mi
gitsem mi	bildiniz mi	baksınlar mı
çıksak mı	kırsanız mı	durdular mı

Verilen örneklerin yanında diğer kiplerde şahıs ekleri fiilden sonra soru ekine eklenen ek-fiilden sonra gelmektedir. Banguoğlu soru ekinde sonra gelen şahıs eklerinin ek-fiilin takımı olduğunu (-miyim, -misin vb) belirtmiştir (Banguoğlu, 2007: 456).

görür müyüm	susacak mısın	yapar mı+ø
ölecek miyim	bilmiş misin	gelecek miyiz
bilmeli miyim	gidebilir misin	söylemeli misiniz

Yukarıda örneklere bakıldığında soru ekinin ek-fiille çekimlenmiş unsurları soru biçimine getirdiği görülmektedir. Soru cümlelerinde $\{+mI^4\}$ eki bu unsurları soru hâline getirirken anlamını değiştirmemiştir. Zira bu soruların cevabı ek-fiille çekimlenmiş bir öge olacaktır.

Sonuç

Eski Türkçeden günümüze çoklukla soru hâli için kullanılan $\{+mI^4\}$ eki, cümlenin sonuna geldiğinde tüm cümleyi soru hâline getirdiğinden dolayı soru kelimelerinden farklı bir kullanım alanına sahiptir. Aynı zamanda diğer eklerden farklı bir kullanım biçimi bulunduğu için ek hakkında farklı değerlendirmeler yapılmaktadır.

Günümüzde çoğunlukla soru eki olarak adlandırılan bu biçimbirim kaynaklara göre edat kökenlidir. Eski dönemlerde tek biçimi olan bu ek, günümüzde ses ve dudak uyumuna uymaktadır. Ancak diğer eklerden farklı olarak kelimeye bitişmemektedir. Bu özellikleri sebebiyle de edat mı yoksa ek mi olduğu tartışmaları devam etmektedir. Türkçede edatların ekleştiği veya ek gibi kullanıldığı *ile*, (EAT'de) *için* gibi başka örnekler de vardır. Ancak bu edatların kelimeye bitişmesi onları tam anlamıyla ek hâline getirmemektedir. Hem edat hem de ekin özelliklerini gösteren bu biçimbirim için yaygın olan soru eki terimi kullanılmıştır.

Ek, eski dönemlerde daha çok soru anlamında kullanılıyorken günümüzde soru dışında; pekiştirme, şaşırma, alay etme gibi anlamları da sağlamaktadır. Bu durum ekin, soru kelimeleri gibi belirli bir ögeyi sormaktan ziyade eklendiği unsurları soru hâline getirmesi ile ilgilidir. Soru cümlesi oluştururken soru kelimeleri gibi belirli bir unsuru veya bilinmeyen bir kavramı cümle içinde belli olan bir varlıktan/kavramdan sonra gelerek o kelimeyi soru hâline getirmektedir. Verilen cevabın da, sorulan kavramın içinde bulunduğu ve o kavram için olumluluk veya olumsuzluk içeren bir biçim taşıması dikkat çekici hususlardandır. Cümlenin sonunda geldiğinde ise tüm cümleyi yani aslında yüklem gerçeğini sormaktadır.

Özetle $\{+mI^4\}$ soru eki, ek-fiilin soru biçimini oluşturmaktadır. Ek-fiil dilde belli bir anlamı yani esas fiil anlamı olan bir fiil olarak düşünmemek gerekir. Soru eki, ismi yüklemleştiren veya fiil çekiminde birleşik zaman kavramını oluşturan bu biçimbirimin soru hâli olarak düşünülmalıdır. Bu durum da onu anlam bakımından ek olmadığının göstergesi olur. Ayrıca soru eki de ek-fiil gibi ismin neredeyse tüm çekim biçimlerinden sonra gelebilmektedir. İsimlerin veya daha doğrusu yüklem soru hâlini/durumunu gösteren bu unsur diğer hâl ekleri gibi edat olarak da kabul edilebilir. Hâliyle soru ekinin anlam bakımından görevi net olmakla birlikte dilbilgisel görevinin farklı olduğu görülmektedir.

Ek-fiilin ismi yüklemleştirdiği ve fiillerin birleşik zamanlı çekimlerini oluşturduğu cümlelerde soru biçiminin $\{+mI^4\}$ eki ile yapılması bu biçimbirimlerin gramer görevlerinin

birbirine benzer olduğunu göstermektedir. Basit zamanlı fiil çekimlerinde ise ek-fiil görevinden ziyade fiil çekim eki (soru hâli) olarak kabul etmek gerekir.

Eser Kısaltmaları

KB: Kutadgu Bilig

NF: Nehcü'l-Feradis

YE: Yunus Emre Divanı ve Rasaletü'n-Nushiyye

DK: Kitab-ı Dede Korkud

BK: Bilge Kağan Yazıtı

KP: Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi

SK: Süleyman-nâme-i Kebir

Kaynaklar

Aksu, Rabia (2016). *Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr (10.cilt) İnceleme-Metin-Dizin, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)* Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.(SK)

Arat, Reşit Rahmeti, (2007). *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.(KB)

Argunşah, Mustafa ve Yüksekkaya Sağol, Gülden ve Tabaklar, Özcan (2011). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Atabay, Neşe ve Özel, Sevgi (1976). *Sözcük Türleri II*, Yayına Haz. Doğan Aksan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Türkiye Türkçesi Temel Dilbilgisi Genel Programı Dizisi II/B 2.

Atalay, Besim (2006). *Divânu Lugâti't-Türk I-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bulak, Şahap (2019). *Türkçede “-mI/-mU” Soru Unsuru*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(66), 309-330.

Daşdemir, Muharrem (2015). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum: Fenomen Yayınları.

Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi*, Çev. Ali Ulvi Elöve, Uyar. Ahmet Benzer, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, İnceleme Dizisi: 65.

Eckmann, Janos *Nehcü'l-Feradis Uştmahtarının Açık Yolu Cennetlerin Açık Yolu II Metin*, Yay. Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, Türk Dil Kurumu Yayınları: 518 (NF)

- Ediskun, Haydar (2010). Türk Dilbilgisi, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Eker, Süer (2010). Çağdaş Türk Dili, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2013). Türk Dil Bilgisi, İstanbul, Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. Von (2003). Eski Türkçenin Grameri, çev. Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2013). Karahanlı Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hunutlu, Ümit (2018). “Ek Fiilin Öğretim Yöntemindeki Sorunlar” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(1), 363-378.
- Kaçalın, Mustafa S. (2017). Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.(DK)
- Korkmaz, Zeynep (2009). Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (2017). Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri, İstanbul: Kesit Yayınları. (BK, KP)
- Tatçı, Mustafa (2005). Yunus Emre Divân ve Risâletü'n-Nushiyye, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı Divanlar Serisi: 3.(YE)
- Tekin, Talat (2010). Orhun Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzunoğlu, Vecih (2015). “Arap Dilinde Kâne (كَنْ) Fiili ve Kur'an'da Kullanımı” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, S. 41, s. 83-130.

Extended Abstract

In the history of the Turkish language, the question expression has been met with different morphemes. One of these morphemes is mI/mU, which is a question suffix or preposition. The terms affix and preposition are used for this morpheme due to its origin and usage. One of the reasons for the different approaches is related to the meaning of the question item in question. In this study, the term question suffix will be used for this question format element. In Turkish, interrogative expressions are made with different morphemes. In addition to interrogative sentences formed with question words, the interrogative suffix, which can come after both noun and verb conjugation, is the most frequently used one. In addition to these elements, a question meaning can also be given with emphasis, especially in spoken language. Each question word is used to find a different element in the statement.

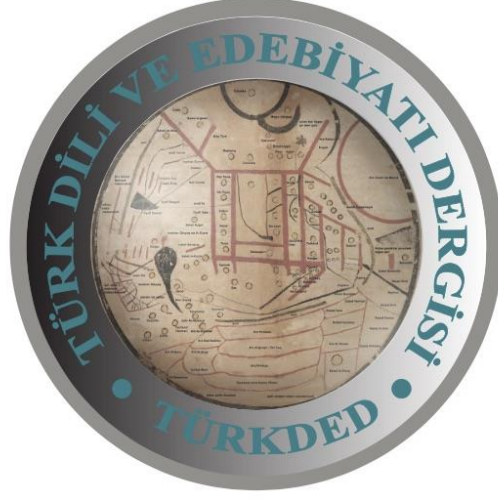
This morpheme, which serves as a question suffix/preposition in historical and contemporary dialects of Turkish, has a different usage area compared to other suffixes. This suffix, which comes after both noun conjugations and verb conjugations, does not ask a specific element like other question words. But it is also not used like other prepositions. This creates a disagreement about whether the interrogative word +mi is a suffix or a preposition. There are different opinions about the origin of this morpheme. Muharrem Ergin, states that the suffix originates from a preposition and says that the suffix is used to connect the noun to the verb in the form of a question. He points out that the interrogative suffix is a suffix that connects the noun to the predicate in the sentence, just like case suffixes. In Turkish, the +mi suffix is used to turn sentences formed with verbs that are not used as main verbs, such as ek-verb and ol-, into questions. The question item in the sentence conjugates the noun or verb to which the interrogative suffix is added. This shows that the suffix is the interrogative form of the suffix-verb that predicates the noun in the interrogative sentence.

While the suffix was mostly used in the sense of a question in ancient times, today it is used outside of a question; It also provides meanings such as reinforcement, surprise, mockery. This situation is related to the fact that the suffix does not have a single meaning like question words, but only turns it into a question. When creating a question sentence, it does not ask a specific element such as question words. Whatever element he wants to ask in the sentence, he comes after that element and turns that word into a question. When it comes at the end of the sentence, it asks the whole sentence, that is, the reality of the predicate.

The interrogative suffix +mi actually means suffix-verb. The suffix verb does not have a specific meaning in the language, that is, the meaning of the main verb. The interrogative suffix +mi should be considered as the interrogative form of this morpheme that predicates the noun or creates the concept of compound tense in verb conjugation. This situation prevents it from being a supplement in terms of meaning. At the same time, the interrogative suffix, like the suffix-verb, can come after almost all conjugation forms of the noun. This element, which shows the interrogative/case of nouns or, more precisely, of the predicate, can also be accepted as a preposition, like other case suffixes.

In the sentences where the affix verb predicates the noun, the question form is made with the +mi suffix, which shows that the grammatical functions of these morphemes are similar to

each other. In verb conjugations, it is necessary to accept it more as a verb conjugation suffix (interrogative form) rather than a suffix-verb function.

SAFİ, İHSAN (2022), *ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN'IN TİYATRO ESERLERİ ÜZERİNDE ALEGORİK BİR OKUMA: HÜKÜMDARLAR*, ANKARA: KURGAN EDEBİYAT YAY., 520 s., ISBN: 978-605-7697-63-9.

BAHAR KURU

Arş. Gör., Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı
Research Assistant., Iğdir University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature, New Turkish Literature

bhrsym@gmail.com

Yazarın ORCID numarası

 <https://orcid.org/0000-0001-9923-412X>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi-Journal of Turkish Language and Literature
TÜRKDED-7, Aralık-December 2023 Rize

Makale Türü-*Article Types* : Kitap İncelemesi-Book Review

Geliş Tarihi-*Received Date* : 15.11.2023

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 28.11.2023

Sayfa-*Pages*: 111-116.

Atıf/Citation: Kuru, Bahar, (2023). “Safi, İhsan (2022), Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Tiyatro Eserleri Üzerinde Alegorik Bir Okuma: Hükümdarlar, Ankara: Kurgan Edebiyat Yay., 520 S., Isbn: 978-605-7697-63-9.” *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/2: 111-116.

SAFİ, İHSAN (2022), ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN'IN TİYATRO ESERLERİ ÜZERİNDE ALEGORİK BİR OKUMA: HÜKÜMDARLAR, ANKARA: KURGAN EDEBİYAT YAY., 520 s., ISBN: 978-605-7697-63-9.

*Arş. Gör. Bahar KURU**

Abdülhak Hâmid Tarhan, Yeni Türk Edebiyatının önemli şahsiyetlerindedir. Bu nedenle hayatı ve eserleri üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın edebî hayatı yanında resmî ve siyasî hayatı da vardır. Abdülhak Hâmid Tarhan, Namık Kemal gibi bir aksiyon adamı değildir. Fıtratı gereği Tanzimat'ın ilk neslinin gösterdiği aktif siyasî mücadeleyi onda göremeyiz. Bu yüzden selefi ve üstadı Namık Kemal, ona kızar ve miskin olduğunu söyler.

Safi'nin çalışması Abdülhak Hâmid Tarhan'ın, Namık Kemal'in bu ithamına verdiği "*Ben miskin değil sakınım. Âsârımın istibdada taalluk eden cihetleri hiç de miskinlik eseri göstermez.*" (Safi, 2022: XV) cevabından ilham alınarak hazırlanmıştır. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın piyeslerinde hükümdarlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu kahramanlara alegorik özellikler yükleyerek yaşadığı dönemin hükümdarlarına özellikle Sultan II. Abdülhamid'e muhalefet etmiştir. Safi'nin, Hâmid'in siyasî ve muhalif kimliğini ön plana çıkardığı çalışması aynı zamanda Hâmid hakkında şimdiye kadar söylenegelen yanlış ve eksik hükümleri de tamamlaması ve düzeltilmesi açısından dikkate

değerdir.

Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Türk edebiyatında edebiyatçı-devlet adamı ilişkileri hakkında genel bilgiler yer almaktadır. Abdülhak Hâmid Tarhan'ın bağlı bulunduğu edebî ekolün edebiyatçılarına kadar siyasîlerle edebiyatçıları arasındaki ilişkiler verildikten sonra Abdülhak Hâmid Tarhan'ın siyasî yönü gösterilir. Siyasî faaliyetini edebî eserleriyle yapan ve bunlarla "efkâr-ı umumiye"yi etkilemeye çalışan Abdülhak Hâmid Tarhan'ın kullandığı metot farklıdır.

* İğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, bhrsym@gmail.com

Birinci bölümde Abdülhak Hâmid Tarhan'ın hükümdarlık hakkındaki genel görüşleri verilir. Hâmid, hükümdarların, vazifelerini güzel yaptıkları takdirde popüler olacaklarını ve millet tarafından sevilleceklerini söyler. Ona göre hükümdarların sevilmesi ve popüler olması için gerekli şartlardan biri de vazifelerini güzel yapmalarıdır. Hâmid, her ne kadar bir hükümdarın savaş yapmaması ve savaşa sebep olmaması taraftarıysa da savaş olduğu zaman ordusunun başında bulunması gerektiği görüşündedir. Bu nedenle de hükümdarların savaşa katılmamalarını tenkit eder. Hâmid, hükümdarların yaşça büyüklük bakımından değil, liyakat bakımından tahta geçmelerini savunur. Yine ordunun ve milletin başarısının salt hükümdarlara ait olmadığını, ordu ve millet olmadan hükümdarın tek başına bir şey yapamadığını söyler. Hükümdarların, hükümdarlıklarından dolayı gururlanmamaları gerektiğini, ne kadar hükümdar olsalar da halka muhtaç olduklarını hatırlatır. Hâmid, halkı düşünmeyip sadece hükümdara var ol, çok yaşa demenin de doğru olmadığını ifade eder. Hükümdarların yanı sıra vatandaşların da vatana hizmet etmesi gerektiğinden bahsederek hükümdarların adaletli ve insafli olmalarının gerekliliği üzerinde durur.

İkinci bölümde Abdülhak Hâmid Tarhan'ın hükümdarlar hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Bu hükümdarların bir kısmı yerli bir kısmı yabancı olup gerçek hayatta yaşamış hükümdarlardır. Bazılarıyla bizzat Hâmid hayatında görüşmüştür. Hamid, *Turhan* adlı eserinde Sultan I. Murad'a, onun Kosova Muharebesi'ne ve şehit edilmesine yer verir. Onu "Hüdavendigâr" sıfatıyla anar ve övücü sözlerle anlatır. Bununla birlikte savaş karşıtlığını devam ettirerek Sultan Murad Hüdavendigâr'ı savaş suçlusunu olarak göstermeye çalışır. *Tayflar Geçidi*'nde Sultan Yıldırım Beyazıt'ın Timur'la olan Ankara Savaşı meselesini işler. Fatih Sultan Mehmed için yazdığı *Merkad-ı Fatih'i Ziyaret* isimli şiirinde Fatih'in padişahlar padişahı olduğunu ve bütün milletin onun türbedarı olduğunu söyler. Bu şiirin de konusunu piyeslerinde olduğu gibi tarihten alarak devrini tenkit eder. Fatih Sultan Mehmed'i örnek alıp yücelterek ülkeyi yönetenlere de böyle olmaları gerektiği mesajını vermek istemiştir. Yavuz Sultan Selim için yazdığı *Kabr-i Selim-i Evvel'i Ziyaret* isimli şiiri ile *Ruhlar* adlı eserinde Yavuz Sultan Selim'e ve politikasına olan beğenisini ifade eder. *Liberte* adlı alegorik eserinde Sultan Abdülaziz'in hal' edilmesinden bahseder ve bunu bir bayram olarak görür.

Yine *Liberte*'de ve mektuplarında tarihi gerçeklere aykırı olarak Sultan V. Murad'ın meşrutiyeti ilan edemediği için kederlenip delirdiğini ileri sürer. Hâmid, Meşrutiyet padişahı dediği Sultan V. Mehmed Reşad'ı Çanakkale Zaferi'nden sonra yazdığı *Yadigâr-ı Harb* adlı eserinde İslam halifesi olarak gösterir. Hâmid, *Hatıralar*'da yeni rejimin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ile olan görüşmelerinden de bahseder. *Gıyaben Dumlupınar'da* adlı şiirini "Zaferimizin büyük serdarı, muazzam Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" (Safi, 2022: 97) diyerek Atatürk'e adamıştır. Bundan başka *Dahi-i Teceddüd*'e, *Büyük Gaziye* ve *Gazi* isimli üç

şiiir daha yazmıştır. Cumhuriyet'in 10. yılı dolayısıyla yazdığı *Halk* adlı uzun şiirinde de Atatürk'ten övgüyle bahseder. Hâmid, tenkit ettiği hükümdarların karşısına bir hükümdar olmamakla birlikte ideal kişi olarak Midhat Paşa'yı çıkarmıştır. Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid'e karşı Midhat Paşa ve arkadaşları saflarında yer almış ve kendini onlardan görmüştür. Eserleriyle fikri olarak onlar lehinde "efkâr-ı umumiye"yi davet etmeye çalışmıştır.

Hâmid'in, Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth'e olan hayranlığı hayatında ve hatıralarında önemli bir yer tutmaktadır. Çocukluk aşkı olarak gördüğü Elizabeth yüzünden Paris'teki kolejde olay çıkartmış, Keçecizâde İzzet Fuad ile kavga etmiş, ağabeyinden tokat yemiştir. Bu mesele, Hâmid'in şahsiyeti hakkında ipucu vermesi bakımından da önemlidir. Hâmid, Avusturya İmparatoru Charles'la İngiltere Kralı George'un düğününde ve imparator olarak İstanbul'a geldiğinde görüştüğünü söyler. Brüksel büyükelçiliği görevi sırasında tanıştığı Kral II. Leopold'dan da bahseder. İngiltere Kraliçesi Victoria'nın vefatı münasebetiyle *Hatıralar*'da ondan uzun uzadıya bahseder. İngiltere Kralı VII. Edward, İngiltere Kralı George ve İran Şahı Nasuriddin de görüştüğü diğer hükümdarlardır. Hâmid, Avusturya İmparatoriçesi Elizabeth hariç bahsi geçen hükümdarlarla bir vesile ile görüşmüştür. Bunlar haricinde Hâmid'in yaşadığı dönemde yaşamayıp kurmaca eserlerinde yaşayan ve gerçek hayatta da yaşamış hükümdarlardan Moğol hükümdarı Cengiz ile Timur'dan da bahsedilir.

Kitabın üçüncü bölümünde "*Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Eserlerinde Hükümdarların Etrafındakiler*" (Safi 2022: 141) başlığı altında Hâmid'in genellikle zalim hükümdarların yardımcılarını tenkit ettiği eserlerine yer verilmiştir. Hâmid, bu eserlerinde devrinin hükümdarları için söyleyemediklerini etrafındakiler için söyler. Bunun için kullandığı metot alegoridir. Eserlerinde doğrudan devrin hükümdarını değil de alegorik olarak etrafındakileri tenkit eder. Bazı eserlerinde her ikisini birden tenkit ettiği de görülür. Bu eserlerde Hâmid, çok ağır ifadeler kullanır ve ağzına geleni söyler. Bu da muhalefetinin şiddetini göstermesi bakımından önemlidir.

Dördüncü bölümde Abdülhak Hâmid Tarhan'ın tiyatro eserlerindeki hükümdarlar üzerinde alegorik okuma yapılarak bunların gerçek hayatta kimler olduğu, Hâmid'in bunlarla kimleri kastettiği ve alegorik olarak onlara nasıl baktığı, nasıl tenkit ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu metotla hem Hâmid'in eserlerinin hem de siyasî düşüncesinin daha iyi anlaşılması amaçlanmaktadır. Hâmid, istibdada bakan cihetlerde, alegorik olarak Sultan Abdülaziz ve özellikle Sultan II. Abdülhamid ile onların yaptıklarını ve etrafındaki adamları tenkit etmiştir. *Duhter-i Hindu*'da alegorik olarak Sir Bortel'in şahsında Sultan Abdülaziz'i tenkit etmektedir. Hâmid, muhalefetinde çok sert ve acımasızdır. Bu da eserin gerçekliğini ve tiyatro tekniğini zedelemektedir. Konusunu eski tarihten aldığı *Sardanapal*, kendi deyimiyle istibdada karşı bir kıyam, bir isyan ve bir ihtilâl eseridir. Eseri Sultan Abdülaziz döneminde yazdığı halde o zaman yayımlatmadığı için Sultan II. Abdülhamid'i de eklemiştir. Bu nedenle eserin gerçekten Sultan

Abdülaziz veya Sultan II. Abdülhamid için yazıldığı belli değilse de Safi, hükümdarın özelliklerine ve Hâmid'in onun için söylediklerine bakıldığında bu hükümdarın Sultan Abdülaziz olduğu görüşünün ağırlık kazandığını belirtmektedir. Hâmid, konusunu Endülüs Tarihinden aldığı eserlerin ilki olan *Nazife*'de de Sultan Abdülaziz'i tenkit etmektedir.

Hâmid, Midhat Paşa'nın İstanbul'dan Avrupa'ya sürülmesi üzerine tepki mahiyetinde yazdığı *Liberte*'yi ancak 36 sene sonra *Türk Yurdu* mecmuasında tefrika ettirebilmiştir. *Liberte*, baştan sona kadar alegorik olarak yazılmıştır. Hâmid, piyeste Sultan II. Abdülhamid'den ziyade asıl etrafındakilere hücum eder. Fakat bunda da acemi olması nedeniyle başarılı olamaz. Etrafındakileri kötülerken Sultan II. Abdülhamid'i de kötülediği açıklık kazanır. Hâmid'in Türk-Rus Savaşı'ndan ilham alarak yazdığını söylediği *Nesteren*'de ise 93 Harbi'ndeki yenilginin sorumlusu olarak Sultan II. Abdülhamid'i gösterir. Fakat Safi, Hâmid'in bu noktadaki muhalefet ve tenkitlerinin asılsız olduğunu söylemektedir. Yine Safi, eserde, Hâmid'in açıkça bahsettiği bir Osmanlı hükümdarı olmamakla birlikte yazıldığı tarih göz önünde bulundurulduğunda Gazanfer'in, Sultan II. Abdülhamid olduğunu söylemenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Safi, bu eser üzerindeki alegorik okumasında Gazanfer'in Sultan II. Abdülhamid, Behram'ın ise Midhat Paşa olabileceği üzerinde durur. Hâmid, Endülüs Tarihi ile ilgili yazdığı beş piyesten biri olan *Tarık*'da da Sultan II. Abdülhamid'i tenkit eder. Endülüs'ün fetihten önceki kralı Rodrik'in Sultan Abdülaziz veya Sultan II. Abdülhamid olduğu belli değildir. Safi, burada tespit ettiği bazı özelliklerle Kral Rodrik'in bilinen aksine Sultan II. Abdülhamid değil, Sultan Abdülaziz olduğu kanısındadır. Bu tespitlerden biri Tarık'ın Kral Rodrik'i öldürmesinin Sultan Abdülaziz'in ölümüyle olan münasebetidir.

Hâmid, konusunu Endülüs Tarihinden aldığı ve *Tarık*'ın devamı sayılabilecek eseri *İbni Musa yahut Zatülcemal*'de, Halife Süleyman'ın şahsında Sultan II. Abdülhamid'i tenkit etmektedir. Ayrıca *Tarık*'taki Rodrik'in tenkidini de *İbni Musa*'da devam ettirir. Burada farklı olarak Kral Rodrik'in Sultan II. Abdülhamid olduğu kesinlik kazanır. Hâmid, *İbni Musa*'yı "vicdan-ı umumîye müessir şeyler olmasından dolayı" (Safi, 2022: 283) eserlerinin en önemlisi olarak kabul eder. Eser, içinde barındırdığı ağır ifadelerden dolayı tefrika edilirken yarıda kalmış ve Sultan II. Abdülhamid döneminde basılması mümkün olmamıştır. Yine konusunu Endülüs Tarihinden aldığı *Tarık* ve *İbni Musa*'nın devamı olan eseri *Tezer*, basit bir aşk, kıskançlık ve intikam hikâyesi olarak görünür. Hâmid'in, konusunu Endülüs Tarihinden aldığı eserlerinin tamamı için "Bu eserlerin hepsi dönemin özlem duyulan fikir ve kavramların yer aldığı eserlerdir." (Safi, 2022: 310) şeklindeki değerlendirmesi *Tezer*'in alegorik özellikler taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda Melik Abdürrahmanü's-salis'in Sultan II. Abdülhamid mi yoksa Midhat Paşa mı olduğu net değildir. Hâmid'in, konusunu eski tarihten aldığı eseri *Eşber*, her ne kadar kahramanlık ve vatansızlık yönüyle değerlendirilse de Safi, eserin ana fikrinin savaş

karşıtlığı olduğunu söylemektedir. İstibdada bakan cihetiyle de *Eşber*'i, Hâmid'in "Benim fitratımda müstebit ve mütegaliblere karşı daimi bir kindarlık vardır." (Safi, 2022: 329) sözünden hareketle dönemin padişahı olan Sultan II. Abdülhamid'e izafe eder. Kesin olmamakla birlikte İskender'in Sultan II. Abdülhamid olmasına karşın Eşber'in de Midhat Paşa olabileceğini söyler.

Hâmid, karışık, anlaşılmaz ve tuhaf eserlerinden olan *Zeynep*'te her ne kadar Sultan II. Abdülhamid veya başka birisiyle ilgili bir mevzu olmadığını söylese de Safi, alegorik okumasında A'lâ'nın, Sultan II. Abdülhamid ile olan benzerliğine dikkati çekmektedir. Hâmid, *Zeynep*'i çok önceleri yazmasına karşın yayımlatamamıştır. Yayımlatana kadar geçen süre içerisinde esere birçok ilaveler yapmıştır. Dolayısıyla eserin önceki şeklinde Sultan II. Abdülhamid veya başka bir padişahla ilgili yerler olmayabilir. Büyük bir ihtimalle yayımlanması için bunları çıkarmış veya değiştirmiştir. Hâmid'in, bu eser yüzünden Londra'daki görevinden alındığı da hatırlatılırsa eserin alegorik okumayı gerektirdiği söylenebilir. Fakat Hâmid bu alegoriyi iyi yapamamıştır. Londra'da yazıp Brüksel'de bitirdiği eseri *İlhan*'da İlhan'ın Sultan II. Abdülhamid ve Vezir Emir Çoban'ın da Midhat Paşa olduğunu söylemek mümkündür. Eser, Sultan II. Abdülhamid döneminde yazılmasına rağmen basılması onun hükümdarlığından sonradır. Bu nedenle de Hâmid, onunla ilgili düşüncelerini çekinmeden söylemektedir. Hâmid'in, konusunu Endülüs'ten aldığı diğer eseri *Abdullahü's-Sagîr*'de tenkit ettiği hükümdarın gerçek hayatta herhangi bir hükümdar olduğunu söylemek zordur. Eserin yazıldığı tarihte hükümdar olarak Sultan V. Mehmed Reşad olsa da özellikler tam olarak onu yansıtmamaktadır. Eserin ayrıca Hâmid'in Brüksel'deki görevinden azledilmesiyle de sıkı bir ilişkisi vardır. *İlhan*'ın devamı olan *Turhan*, herhangi bir hükümdara izafe edilmesi bakımından alegorik okumaya müsait değildir. *Hakan* ise Hâmid'in son döneminde yazdığı eseridir. Hakan Türk milletini, Türk halkını dolayısıyla onun başında olanları, yönetenleri temsil eder. Eserin yazıldığı dönemde Türk milletinin başında Atatürk olduğu için Hakan'ın da o olma ihtimali vardır. Fakat tarihi gerçeklere uygunluk açısından Hâmid'in başarısızlığı, birkaç yerde ufak benzerlikten öteye geçemez. Hâmid, *Hakan*'da, egemenlik kayıtsız şartsız milletindir görüşüne uygun bir görüşle cumhuriyet sistemini savunur.

Beşinci bölümde Abdülhak Hâmid Tarhan ve Sultan II. Abdülhamid arasındaki ilişki müstakil olarak ele alınmıştır. Bunda Hâmid'in asıl veya esas siyasî muhalefeti, ilişkisi ve mücadelesinin Sultan II. Abdülhamid'le olan münasebeti rol oynamıştır. Hatıraları, mektupları ve şiirleri ile arşivlerdeki belgelerinden hareketle Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Sultan II. Abdülhamid ile olan ilişkisi verilmeye çalışılmıştır. Hâmid, özellikle *Mektuplar*'da, Sultan II. Abdülhamid'e karşıdır. Paris yıllarında bu muhalefeti düşmanlık derecesini bulur. *Hatıralar*'da ise bu muhalif tavrı yumuşamakla birlikte yine de görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid ise memuriyetlerle, rütbe ve nişanlarla, hediyelerle Hâmid'i yumuşatmış, yapabileceği zararı kırmaya çalışmıştır. Bu

nedenle de Hâmid'in ilk yıllardaki hiddetini, şiddetini ve muhalefetini sonraki eserlerinde görmemekteyiz. Özellikle oğlunun hastalığında Sultan II. Abdülhamid'in gösterdiği davranış, Hâmid'i çok etkilemiştir. Hâmid, hayatı boyunca bunu unutamayacağını söylemektedir. Hâmid, Sultan II. Abdülhamid'in doğumunun ellinci yılı münasebetiyle yazdığı ve arşivlerde Kaya Bilgegil tarafından bulunan kasidesinde ise onu metheder. Bu durum Hâmid'in izlediği siyaseti göstermesi bakımından önemlidir. Hâmid, ilişkilerinde iyi davranmıştır ama muhalefet etmekten de geri durmamıştır. Bu kasidesi dışında II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine yazdığı ve Sultan II. Abdülhamid döneminden de bahsettiği *Hürriyet Neşidesi* ve *İkinci Neşide-i Hürriyet* başlıklı iki şiiri daha vardır. Bu şiirler hürriyet coşkusuyla kaleme alınmış kötü şiirlerdir. Safi, bu bölümde ayrıca doktora çalışmasında Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki çalışmaları sırasında tespit ettiği Hâmid'in Sultan II. Abdülhamid ile ilişkisini gösteren resmi belgeleri daha detaylı bir şekilde vermektedir. Tespit edilen ve bizzat Hâmid'in kaleminden çıkan 18 belge direkt bu ilişki ile ilgilidir. Bir kısmı resmi vazife gereği yazılmış arızalar olmasına rağmen büyük bir çoğunluğu hususidir. Hâmid'in bu belgelerde Sultan II. Abdülhamid ile ilgili ifadeleri, tiyatro eserlerindeki, *Mektuplar* ve *Hatıralar*'daki ifadelerinden farklıdır. Bu nedenle Safi, Hâmid'in Sultan II. Abdülhamid'i tenkit eden tavrını özel hayatı ile memuriyet hayatında sürdürmemesinin hayal kırıklığı yarattığını söyleyerek bu davranışını yadırgar. Hâmid'in resmi görevleri yüzünden böyle davrandığı söylene de tespit edilen belgelerden bazıları (Sultan II. Abdülhamid'in doğumu münasebetiyle yazdığı bir kaside ve tebrik) bunu doğrulamamaktadır. Dolayısıyla Hâmid'in bunları yazmasında resmi bir mecburiyeti yoktur. Ayrıca burada kullandığı üslup da resmi değildir. Safi, burada akla gelebilecek diğer itirazı da değerlendirir. O da Hâmid'in bunu resmi görevlerinde kalabilmek, padişahın şerrinden emin olabilmek veya yeni görevler alabilmek maksadıyla yazmış olabileceğidir. Bu seferde Hâmid, eserlerinde o kadar tenkit ettiği hükümdarların etrafındaki müdahinlerin (ikiyüzlülerin) durumuna kendisi düşmekte, diğerleri gibi menfaati gereği o da padişaha dalkavukluk etmektedir.

Sonuç olarak Hâmid, muhalif olduğu Sultan Abdülaziz'den ve özellikle Sultan II. Abdülhamid'den kalemiyle intikam alma yolunu seçmiştir. Eserleriyle onlarla mücadele etmiş ve aleyhlerinde "efkâr-ı umumiye"yi hazırlamıştır. Siyasî mücadelesini ve muhalefetini yaparken de genellikle eserlerinin konusunu tarihten ve kahramanlarını da hükümdarlardan almıştır. Bu hükümdarların bir kısmı kurmaca dünyanın dışında gerçek hayatta da yaşayan hükümdarlardır. Böylelikle Hâmid, onları rahat tenkit edebileceğini düşünmüştür. Fakat bunda başarılı olamamış, eserlerinin yasaklanmasına, görevden alınmasına, sürgün edilmesine engel olamamıştır. Takip ettiği metot anlaşıldığı için bazı eserlerini de yayımlatamamıştır. Hâmid'in böyle bir metot takip etmesinde alegorinin de etkisi vardır. Eserinde işlediği hükümdardan kastının, dönemin hükümdarı olduğu anlaşılacağından onu değil de alegorik olarak etrafındakileri tenkit etme

yoluna gitmiştir. Böylece sözlerinin şiddetini hafifletmeyi, dönemin hükümdarına iyi görünmeyi ve gelebilecek saldırıların yönünü değiştirmeyi amaçlamıştır. Bazı eserlerinde ise her ikisini birden tenkit ettiği görülür. Bu eserden esere farklılık gösterir. Son tahlilde Hâmid, eserlerinin içerisinde çeşitli vesilelerle düşüncelerini, görüşlerini ve tenkitlerini serpiştirdiği alegorilerinde başarılı olamamıştır. Eserlerin geneli düşünüldüğünde tarihi gerçeklere ve şahsiyetlere uymayan alegoriler yaptığı görülmektedir. Hâmid'in bu tutumu, okuyucuyu yanıltacak sonuçlar doğurması yanında tiyatro tekniği açısından da aksaklıklara sebep olmuştur.

Hocamıza bu kıymetli çalışmasını literatüre kazandırdığı için teşekkür ederiz.

Kaynakça

Safi, İhsan. (2022). *Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Tiyatro Eserleri Üzerinde Alegorik Bir Okuma: Hükümdarlar*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yay.